

פרק שביעי: בואו של הנס, הרוסים והאיראנים באים

בראשיתו של קיץ 2015 נראה היה כי במלחמה בסוריה מסתמנת, למרות הכול תפנית, כדי הכרעה, לטובתם של המורדים. מצבו של הנשיא הסורי הזכיר לרבים דברים שכתב בקיץ 1958 שר החוץ הבריטי לשעבר אנתוני נוטינג אודות מלך ירדן חסין: "ככל שאומץ ליבו של המלך הצעיר והבודד ראוי להערכה, הרי שקשה להימנע מן המסקנה שימיו ספורים.¹ ניכר היה כי המשטר הסורי הולך ונחלש, ניטש בידי תומכיו ומוסיף לאבד שטחי מפתח במדינה לידיהם של המורדים – תוצאה של זימום בלתי פוסק בקרב שורותיו ושחיקה מתמשכת ומתמדת במשאבי כוח האדם העומדים לרשותו. המורדים לעומת זאת התגלו כחדורי מוטיבציה ונחישות, גילו לכידות ונראה היה כי הם מתקדמים עקב בצד אגודל לעבר מטרתם. אלא שלכל מי שסבר כי רק נס יוכל להושיע את אסד, התברר כי במזרח-התיכון ניסים הם עניין שיש להביאו בחשבון בהערכות ובתחזיות המומחים. בספטמבר 2015 הגיעו כוחות צבא רוסיים ואיראניים לסוריה וחוללו מפנה במהלכם של הקרבות במדינה. בסופו של יום הם אף העניקו לאסד ניצחון, ולכל הפחות עמדת יתרון ברורה במאבק שניהל מול יריביו ואויביו מבית ומחוץ.

להישג הרוסי-איראני בסוריה סייעה לא מעט דווקא וושינגטון – הן בהחלטה שקיבלו ממשל אובמה ולאחריו ממשל טראמפ שלא להתערב במשבר הסורי, קל וחומר שלא להתגייס לצידם של המורדים באסד, ובכך להתיר למעשה מדינה זו בידיהם של הרוסים; אבל גם במהלומות האפקטיביות שהנחיתו האמריקנים יחד עם שותפיהם לקואליציה הבין-לאומית למאבק בדאעש על ראשו של ארגון זה, שהביאו למיטוט הח'ליפות שהקים וקיים במזרח סוריה ובמערכה של עיראק.

אלא שאת החלל שהותירה אחריה קריסתו של דאעש מיהרה למלא איראן בחתירתה להגמוניה אזורית ובדרכה לכינונו של מסדרון יבשתי מטהראן, עבור דרך בגדאד ובדמשק, בואכה בירות, שנועד לבסס ולהבטיח את ההשפעה האיראנית בלבנט גם ביום שלאחר סיומה של הלחימה בסוריה.

עם הגעתם של הרוסים ושל האיראנים אל אדמת סוריה, ולמעשה עוד הרבה קודם לכן, חדלה המלחמה במדינה להיות מלחמתם של בניה של סוריה. מעורבותם של כוחות זרים בלחימה היא שהינה מכאן ואילך מלחמה זו, ובסופו של יום אף הכתיבה את תוצאותיה. המלחמה בסוריה הפכה לבעלת ממד אזורי שעניינו מאבק כוחות בין איראן השיעית ובין ערב-הסעודית ותורכיה, ובעלת ממד בין-לאומי שעניינו המלחמה הקרה המתחדשת בין רוסיה וארצות-הברית, ולצד זאת מאבק משותף לשתי המעצמות היריבות נגד הקיצוניות האסלאמית והטרור האסלאמי של דאעש בכל רחבי העולם.

1. ניו יורק הרלד טריביון, 31 ביולי 1958.

כך מצאו עצמם תושביה של סוריה, אלו מהם שעוד נותרו במדינה, בין הפטיש לסדן – לכודים בין שני המחנות הניצים. המשטר ובעלי בריתו, מול המורדים וכוחות אזוריים ובין-לאומיים שסייעו בידם. תושבים אלו איבדו ברובם כל עניין בלחימה, שקעו באפתיות והעסיקו עצמם במאבק הישרדות יום-יומי להבטיח קיום בסיסי לפרט, למשפחה ולקהילה. מכאן אפשר להבין מדוע מעורבותם של הרוסים במלחמה במדינה התבררה כשוברת שוויון. אבל אחרי כל זה, נותרה בעינה העובדה שאסד שרד בשלטון ואף יצא מן המלחמה כשידו על העליונה, נחוש להשיב את סוריה לימי תפארתה אותם ידעה בעבר תחת שלטונו של אביו.

אביב 2015 – אסד על סיפו של תהום

בקיץ 2014 החלה מסתמנת תפנית במהלכה של מלחמת האזרחים בסוריה. הישגי המורדים עוררו ספקות באשר ליכולתו של אסד להוסיף ולקיים את שלטונו אפילו בליבה של המדינה הסורית – רצועה צרה הנמתחת מן הבירה דמשק אל תִּלָּב ואל אזור החוף העלווי בצפון, ואולי אף אל דרעא והר הדרוזים שבדרום. שינוי המגמה במלחמה בסוריה היה תוצאה של דימום בלתי פוסק בקרב שורותיו של המשטר הסורי, ושחיקה מתמדת במשאבי כוח האדם שעמדו לרשותו.

הצבא הסורי הסדיר הפגין מורל נמוך, מותשות ועייפות, ונזקק יותר ויותר למיליציות מקומיות, חלקן בעלות גוון עדתי, לרוב עלווי, שתפסו את מקומו ככוח לוחם עליו מבסס המשטר את קרב ההישרדות שלו. אחרי הכול בני העדה העלווית, עדתו של הנשיא הסורי, נותרו היחידים שהיו נכונים ללחום ולהיהרג למענו. בחלק מן המקרים הייתה נאמנותן של אותן מיליציות נתונה לחזבאללה או למשמרות המהפכה של איראן שגייסו, אימנו ומימנו אותן, ולעיתים אף פיקדו עליהן בשדה הקרב. בנוסף לאלו הטילה איראן לקרב בסוריה את לוחמי חזבאללה, ולצידם מתנדבים שיעים מעיראק השכנה, מאפגניסטאן ואף מפקיסטאן.

נראה היה שבכל אלו לא היה די כדי להבטיח את שרידותו של המשטר מול אויביו. המורדים לעומת זאת הצליחו לאחד שורות, ותחת מאות קבוצות מורדים שפעלו ברחבי סוריה לחמו במשטר, אך לעיתים אף זו בזו. בפועל נותרו ברחבי המדינה בתהליך מעין דרוויניסטי קבוצות בודדות – מרביתן בעלות גוון אסלאמי קיצוני (סלפי-ג'האדי) – שהפגינו לכידות ונכונות לשתף פעולה ביניהן. במזרח סוריה חיסל דאעש את כל יריביו, והפך לגורם הכוח היחיד הפעיל במרחב זה. זאת, לצד ובעצם מול כוחות כורדים, בעיקר "מפלגת האיחוד הדמוקרטי" והזרוע הצבאית שלה "יחידות ההגנה העממית", שפעלו בעיקר במובלעות הכורדיות בצפון מזרח של המדינה והחלו לקדם בהן בתמיכתה של וושינגטון אוטונומיה כורדית.

במערב סוריה הפכה ג'בהת אל-נצרה לכוח מוביל, אך כזה המגלה פרגמטיות ומוכן לשתף פעולה עם קבוצות אסלאמיות סלפיות אחרות, ובראשן "צבא האסלאם" בהנהגתו של זהראן עלוש ותנועת "בני החורין של אל-שא'ם" בהנהגתם של האשם אל-שייח' אבו ג'אבר

ויורשו, מהניד אל-מצרי (אבו יחיא אל-חמווי).² עם זאת, הם גילו אפס סבלנות כלפי קבוצות שזוהו כנעדרות צביון אסלאמי, וכנתמכות בידי או אף כיצירות כפיה של ארצות-הברית.³ לעזרת המורדים התגייסו תורכיה, קטר וערב-הסעודית, שגמרו ואמר למוטט את משטרו של אסד והפגינו נחישות בדרכן להשיג מטרה זו שלא נפלה מזו שגילו בעלות בריתו של אסד, איראן, תזבאללה ורוסיה.

בחודשיה הראשונים של 2015 התמקדה הלחימה בסוריה בצפון המדינה במחוז אידליב, שבו הצליחה ג'בהת אל-נצרה לכוון שיתוף פעולה עם קבוצות מורדים אחרות במסגרת ארגונית שכונתה "צבא אל-פתח" (ג'יש אל-פתח, צבא הניצחון). במהלך חודשים אלו עלה בידי המורדים להשתלט על מרבית שטחו של מחוז אידליב. ב-29 במרס 2015 הם כבשו את בירת המחוז, העיר אידליב, ומאוחר יותר השתלטו גם על הערים ג'סר אל-שעור (25 באפריל 2015) ואריחא (28 באפריל 2015), המקשרות בין העיר לדרומה של סוריה ולאזור החוף.

הישגיהם העניקו להם מרחב בטוח לאורך הגבול עם תורכיה, אפשרו להם להגביר את הלחץ על שכונות במערבה של ח'לב שבהן הוסיף המשטר להחזיק ועמדת זינוק לעבר החוף הסורי.⁴ במקביל הגבירו את לחצם על אותה "סוריה חיונית" שנותרה בידי של המשטר בדמשק, וב-20 מאי 2015 הצליחו לכבוש את תדמור. בנוסף הצליחו לוחמי דאעש להיאחז בראשית אפריל 2015 בכמה מפרבריה של דמשק, דוגמת אל-חג'ר אל-אסנד ואף מחנה הפליטים הפלסטיני אל-ירמוק, ולהתקדם במהלך החודשים מאי-יוני 2015 עד למרגלותיו המזרחיים של הר הדרוזים, ובכך להשתלט למעשה על מרביתו של המרחב הכפרי של מחוז סוידא.⁵

המורדים רשמו גם כמה כישלונות. הבולט שבהם היה כישלונה של מתקפת "סופת הדרום" (עאציפת אל-ג'נוב) שבה פתחו ביוני 2015 בדרום סוריה בהובלת "החזית הדרומית" (אל-ג'בהת אל-ג'נוביה) שהתימרה לאחד את שורותיהם בדרום המדינה כפי שעשה "צבא אל-פתח" בצפון סוריה. אלא שהתאום בין קבוצות המורדים השונות בדרום סוריה התברר כלוקה בחסר, שכן ג'בהת אל-נצרה גילתה נכונות מוגבלת בלבד ליטול חלק במתקפה. גם חדר המבצעים שאותו הקימה וניהלה ארצות-הברית בשיתוף פעולה עם כמה מדינות ערביות בבירה הירדנית, רבת עמון, במטרה לכוון את פעילות המורדים, לא הביא

2. Stanford university, Mapping Militant Organizations, Jabhat al-Nusra; "Rise of Jaish al-Islam marks a turn in Syria, conflict", *The Middle East Eye*, 7 May 2015.

3. לדוגמה היא פעלה בשלהי 2014 ובראשית 2015 לחסל את כוחן של תנועת "חזם" (חרכאת זמאן מחמד) ו"חזית מהפכני סוריה" (ג'בהת ת'ואר סוריה). האחרונה פעלה בג'בל אל-זואיה, והתפרקה באוקטובר 2014 לאחר שמנהיגה, ג'מאל מערוף, נמלט לתורכיה. "חזם" בהנהגת עבדאללה עודה הכריזה ב-1 במרס 2015 על-פירוקה, לאחר שבסיסה הותקפו בידי ג'בהת אל-נצרה. Liz Sly, "The rise and ugly fall of a moderate Syrian rebel offers lessons for the West", *Washington Post*, 5 January 2015; "U.S.-backed Syria rebels crumble under al Qaeda fire", *CBS*, 3 March 2015.

4. אל-ג'זירה, 29 במרס, 25 באפריל, 28 במאי 2015.

5. "The fall of Tadmur, Ramadi and the Border Crossings Impose, ISIS organization as a Main Player", *Khalifa*, 22 May 2015.

בסופו של יום לכינון חזית מאוחדת ומלוכדת של קבוצות המורדים במרחב זה,⁶ ואפשר שמלכתחילה היו המטרות האמריקניות מוגבלות ביחס לאלו של התורכים שניהלו חזרי מבצעים דומים בגבולה של תורכיה עם סוריה.⁷ המורדים בדרום סוריה הצליחו אפוא להשתלט עוד בחודשיה הראשונים של 2015 על כמה מאחזים אסטרטגיים לאורך ציר דרעא-דמשק, דוגמת העיירה אל-שייח' מסכין שנפלה לידיהם עוד ב-24 בינואר 2015, אבל דרעא, בירת החוראן שהייתה היעד העיקרי למתקפתם, נותרה בידי המשטר.

מבט אל חזיתות הלחימה השונות העלה כי בצידו של המשטר לחמו קרוב ל-300 אלף איש: כ-125 אלף חיילי הצבא הסדיר או מה שנותר ממנו, ולצידם עוד כ-100 אלף לוחמים במיליציות מקומיות שגויסו מקרב אותם יסודות בחברה הסורית התומכים במשטר, עלווים ואף דרוזים. אליהם נוספו קרוב ל-50 אלף לוחמים זרים: אנשי חזבאללה, לוחמי "כוח קדס" ומתנדבים שיעים שגויסו בידי איראן מעיראק השכנה, מאפגניסטאן ומפקיסטאן. מדובר במספר מרשים של לוחמים על הנייר, אבל רק מקצתם השתייכו למערך הלוחם (להבדיל מזה הלוגיסטי והמנהלתי), ואף אלו היו פרוסים עד דק כחילות מצב בכל רחבי המדינה, נעדרים יכולת ניידות ובעיקר עתודה מספקת של כוח אדם להגן על המרחב שבשליטתם.

בצד המורדים לחמו קרוב ל-150 אלף איש בעשרות ואולי במאות קבוצות נפרדות. קבוצות סלפיות קיצוניות - כ-90 אלף מן המורדים השתייכו לקבוצות לוחמות גדולות דוגמת "חזית פתח אל-שא'ם" (לשעבר ג'בהת אל-נצרה), "בני החורין של אל-שא'ם" ו"צבא האסלאם". מחצית מהם היו מרוכזים במחוז אידליב והיתר מפוזרים בין מרחבי דמשק, דרומה של סוריה וכן מרכזה של המדינה, סביב לערים חמץ ותמאה. כמה אלפי מורדים השתייכו לכמה עשרות של קבוצות קיצוניות קטנות יותר. יתר המורדים השתייכו לכמה מאות קבוצות, חלקן כאלו שהתארגנו על בסיס מקומי, ולא היו אלא מיליציות שבטיות או מיליציות שהגנו על הכפר או העיירה מהם באו אנשיהן. לאלו יש להוסיף את הכורדים - כ-30 אלף לוחמים כורדים שלא היוו חלק אינטגרלי ממחנה המורדים מחד גיסא, ולא לחמו גם בשורות צבא המשטר מאידך גיסא. לבסוף, דאעש - על שורותיו נמנו כמה עשרות אלפי לוחמים בעיקר במזרח סוריה ובצפון עיראק.⁸

נוכח הישגי המורדים הוסיף המשטר הסורי להפגין יכולת שרידות מעוררת השתאות. הוא לא ארס למרות המהלומות שספג, ואף הצליח לשמר את לכידות מערכות הממשל האזרחי, כוחות הצבא ומנגנוני הביטחון, כמו גם את התמיכה ממנה נהנה בקרב מגזרים שונים של האוכלוסייה הסורית: חלקים באוכלוסייה הסונית בערים הגדולות, ובני עדות המיעוטים, בראשם בני העדה העלווית. המשטר הוסיף אפוא להחזיק באותם אזורים שהיו חיוניים לקיומה של "סוריה החיונית" - הכוללת את הבירה דמשק, מרביתן של הערים הגדולות (חָלָב, חָמָץ ותמאה), אזור הגבול הסורי-לבנוני ואזור החוף.

6. אליקדס אל-ערבי, 25, 26 ביוני, 13 באוגוסט 2015.

7. Phil Sands, Suha Maayeh, "Syrian rebels get arms and advice through secret command centre in Amman", *The National*, 28 December 2013.

8. Fabrice Balanche, "Status of the Syrian Rebellion: Numbers, Ideologies, and Prospects", *The Washington Institute for Near East Policy, Policy Watch 2727*, 22 November 2016.

ובכל זאת, דיווחים מסוריה לימדו על דאגה הולכת וגוברת בקרב חבריה של אותה קואליציה של כוחות חברתיים ועדתיים שעמדה בבסיסו של המשטר בדמשק בכל האמור בגורלו וממילא בגורלם שלהם. כך למשל פרצה מעל לפני השטח מחאה חבויה בקרב בני העדה העלווית בשל המחיר המאמיר שנאלצו אלו לשלם בעבור הישרדותו של אסד בשלטון, כדי התעוררות של איום למעמדם ואף לקיומם במרחב הסורי לעתיד לבוא. מחאה זו מצאה את ביטויה ברשתות החברתיות עוד בקיץ 2014, בסרטונים שבהם נראו מאות חיילים סורים, רבים מהם עלווים, שנפלו לידי לוחמי דאעש בקרבות על שדה התעופה בטבקה כשהם מובלים ערומים אל מותם.⁹

עדות נוספת לתסיסה בקרב העדה העלווית נמצאה בדיווחים אודות הקמתו של "זרם יום המחר של סוריה" (ת'יאר אל-ע'ד), שכנס הייסוד שלו התקיים בין 21-22 בנובמבר 2015 באיסטנבול. מדובר היה בהתארגנות ראשונה מסוגה של אנשי אופוזיציה עלווים ששהו מחוץ לסוריה, ומטרתה הייתה לדברי מנהיגיה: "להוות קול מלב העדה העלווית שאינו מתיימר לייצגה אלא פונה אליה מתוך הבנת רחשי לבה ומתוך מודעות מלאה לאינטרסים שלה, וכל שהוא מבקש הוא לתקן את העיוות ההיסטורי שנגרם למרקם החברתי שלה, כמו גם עיוות ושיבוש בכל האמור בתפיסות האידיאולוגיות והפוליטיות שבהן מחזיקים בני העדה".

כמה חודשים לאחר מכן, ב־20 בפברואר 2016, הופיעו בפייסבוק דפים המשוכיכים ל"תנועת העלווים החופשיים" (חרכת אחראר אל-עלוין) בראשות השייח' מחסין אל-חדרי, שמטרתה: "מאבק במשטר אסד במטרה להגן על העדה העלווית מפני משטר זה". ב־24 באפריל 2016 פרסמה התנועה את מצעה ובו קראה "לראות בסוריה מולדת עבור כל תושביה, ללא הבדל עדתי ואתני, ולהבחין בין עלווים חפים מפשע שאינם שותפים למעשיו של המשטר הסורי, לכאלה שידיהם מגואלות בדם אחיהם הסורים ועמם יש לבוא חשבון". התנועה הצהירה כי בכונתה לסייע לכל העלווים הרוצים למרוד בשלטון פלג הכלאזיה (חמולה או שבט עלווי שאליו השתייכו משפחות אסד, מח'לוף, שאליש וח'ירבכ, שנמנו על נאמניו של המשטר), וכי היא אף כוננה זרוע מדינית וזרוע צבאית שיפעלו נגד משפחות אלו ויסייעו ל"צבא הסורי החופשי". התנועה גם הביעה מעל דפי הפייסבוק שלה תמיכה בארגונים ובפעילים עלווים המתנגדים למשטרו של אסד ובראשם מונד'יר מאח'וס, דוברת של "הרשות העליונה למשא ומתן" של האופוזיציה ושל "זרם יום המחר של סוריה". התנועה הוסיפה כי היא רואה באיראן, ברוסיה, בחזבאללה ובמיליציות השיעיות הלוחמות בסוריה אויבים, וכי שום קשר דתי אינה קושר אותה לאיראן שהרי "בין איראן ובין העלווים בסוריה מתקיימת עוינות היסטורית".¹⁰ עם זאת, מלבד דפי פייסבוק אלו לא נמצאה כל עדות

9. Oula Abdulhamid Alrifai, "Not Alright With Syria's Alawites, Growing Resentment Splinters Assad's Power Base", *Foreign Affairs*, 3 December 2014; BBC, "Syria crisis: Homs bomb kills at least in Alawite area", 18 April, 2014.

10. מ. טרידמן, "סימנים לתסיסה בקרב העדה העלווית נגד משטר אל-אסד", ממר", 7 בפברואר 2016; "תנועת העלווים החופשיים" – ניצני התנגדות צבאית למשטר אסד בקרב העדה העלווית", ממר", 26 באוגוסט 2016.

לעצם קיומה של התנועה, לפעילותה או להיקף ההשפעה שממנה נהנתה כביכול בקרב בני העדה העלווית בסוריה, ונראה לפיכך כי אלו הוסיפו לתמוך בהמוניהם במשטר.

גם בקרב בני העדה הדרוזית ניכר חשש נוכח הישגיהם של המורדים, ובמיוחד לאחר שבידי אלו עלה להשתלט על מרבית דרום סוריה, בואכה הר הדרוזים שהוקף עתה משני צידי – ממזרח בידי לוחמי דאעש וממערב בידי לוחמי ג'בהת אל-נצרה. הדרוזים לא הסתירו את חששם פן המשטר הסורי לא יוכל להוסיף ולהגן עליהם, וכי הוא אף עלול ליטוש את מאחזיו בהר הדרוזים כדי למקד עצמו בהגנה על דמשק. משכך, החלו לתור אחר מקורות סיוע חלופי לעתיד לבוא, דוגמת ירדן או אפילו ישראל עמה כוננו ערוצי תקשורת והידברות.¹¹ אין פלא כי צעירים דרוזים (לטענת השלטונות בדמשק הגיע מספרם ל-37 אלף) נמנעו מלהתגייס למיליציות שהקים המשטר ושלחמו מחוץ להר הדרוזים, כשבמקביל דווח על התארגנויות מקומיות במטרה להיערך להגן בעצמן על ההר. מנהיגה של אחת מהתארגנויות אלו, "רג'אל אל-כראמה" (אנשי הכבוד), שייח' וחייד פהד אל-בלעוס, שנודע כמי שהטיף להתנתקות של בני העדה מזיקתם ההדוקה מידי לטעמו למשטר הסורי, נרצח בספטמבר 2015 בסווידא, ותומכיו הטילו את האשמה על המשטר הסורי.¹²

אלא שלכל מי שסבר כי ימיו של אסד ספורים ציפתה הפתעה כאשר בספטמבר 2015 התחולל "הנס על הברדא" (הנהר החוצה את הבירה דמשק), לאחר שמוסקווה וטהראן התגייסו כדי לסייע לאסד לשרוד על כסאו. מטוסים ומסוקי קרב רוסים ולצידם לוחמים על הקרקע של "כוח קדם", לוחמי חזבאללה ומתנדבים שיעים מכל רחבי המזרח-התיכון, הגיעו אל אדמת סוריה והחלו לוחמים לצד אסד. בתוך כמה חודשים עלה בידי בעלי ברית בלתי קדושה זו להפוך את הקערה על-פיה, ולחולל מפנה מכריע במהלכה של המלחמה.

המעורבות באה בניגוד גמור להערכות שנשמעו באותה העת, כאילו פניהן של שתי מדינות אלו להידברות עם ארצות-הברית ואף לשיפור ביחסים עמה. על מוסקווה הוטלו במרס 2014 סנקציות כואבות שפגעו קשות במשק ובכלכלה שלה, לאחר שפלשה לחצי האי קרים וסיפחה אותו לשטחה. ואילו בכל האמור באיראן, נראה היה כי בעקבות החתימה על הסכם הגרעין ביולי 2015 תבקש טהראן להפחית את המתח בינה ובין ארצות-הברית, ותימנע מלהעמיק את מעורבותה מעוררת המחלוקת בזירות העימות השונות ברחבי המזרח-התיכון. בהתנהגות זו הפגינו רוסיה ואיראן ביטחון עצמי, כדי התרסה וקריאת תגר על הקהילה הבינ-לאומית ובעיקר על ארצות-הברית, תוך שהן מצלות את רתיעתו הברורה של ממשלו של אובמה להשקיע עצמו במעורבות במשבר הסורי העתידה להתגלות כפי שחשש אובמה כ"חסרת תועלת וככזו שנועדה מראש לכישלון".¹³

11. Patrick J. McDonnell and Nabih Bulos, "Syrian military and Druze allies join forces to fend off 'terrorists'", *LA Times*, 21 June 2015, עמוס הראל, "ברית הדמים" עם הדרוזים במסלול

התנגשות עם אסטרטגיית מינימום-ההתערבות בסוריה", **הארץ**, 17 ביוני 2015, עמ' 5.

12. **אלי-ג'יריה**, "איתהאם דמשק בקתל אל-שייח' אל-דרוזי וחייד אל-בלעוס" (המשטר מואשם ברצח השייח' הדרוזי וחייד אל-בלעוס), 4 בספטמבר 2015; Aymenn Jawad Al-Tamimi, "The New Druze Militia Factions of Suwayda Province", *Syria Comment*, 7 August 2015.

13. Jeffrey Goldberg, "The Obama Doctrine, The U.S president talks through his hardest decisions about America's role in the world", *The Atlantic*, 30 August 2013.

רוסיה ומלחמת האזרחים בסוריה

"האביב הערבי" פרץ בחורף 2010 שעה שרוסיה הייתה נתונה בעיצומו של מהלך שנועד להשיב לה את מעמדה הבין-לאומי והאזורי, שאבד לה עם התמוטטותה של ברית-המועצות.¹⁴ עם פרוץ "האביב הערבי" נראה היה כי בסערה שפקדה את העולם הערבי יש כדי למוטט את שארית ההשפעה של מוסקווה באזור, שהרי אותן בעלות הברית שעוד נותרו לה, ולכל הפחות אותם משטרים חילוניים שהיוו שותפים בפוטנציה למאבקה של מוסקווה באסלאם הקיצוני, קרסו באחת ופינו את מקומם לתנועות אסלאמיות. איש לא יכול היה להעלות על הדעת באותם ימים כי ה"אביב הערבי" עתיד לפתוח בפני רוסיה פתח לשוב מחדש אל העולם הערבי, כפי שקרה לימים בסוריה ובמידה מסוימת גם בעיראק ובמצרים. אגב, פרוץ "האביב הערבי" נתפס בשעתו גם כמהלומה בעבור איראן, שכן היה בו כדי לבטא פרץ של רגשות, כדי התעוררות מחודשת, של המרחב הערבי-סוני לאחר שנים של קיפאון ואף נסיגה בפני מה שנתפס בעיני רבים כקריאת תיגר של איראן ואולי אף של עולם השיעה על העולם הערבי הסוני.¹⁵ אלא שגם במקרה זה התברר כי פרוץ "האביב הערבי" לא רק שלא הסיג את איראן לאחור, אלא אף פתח בפניה את השער לקדם ואף לבסס את השפעתה ברחבי המזרח הערבי (החל בעיראק, בואכה תימן וסוריה וכלה בלבנון).

חשוב להזכיר כי המשבר במזרח-התיכון פרץ שעה שהאיש החזק בקרמלין, ולדימיר פוטין, שימש כראש ממשלה ולא כנשיא. פוטין סיים ב-2008 שתי תקופות כהונה בנות 4 שנים כנשיא רוסיה, ונאלץ בתוקף אילוצי חוקתי האוסר על נשיא המדינה לכהן למעלה משתי קדנציות רצופות להמיר את תפקידו כנשיא בתפקיד של ראש ממשלה. פוטין נותר אמנם האיש החזק בקרמלין, אבל את תפקיד הנשיא הפקיד למשך 4 שנים, עד 2012, בידי מקורבו ואיש סודו דמיטרי מדבדב. זה האחרון היה חסר ניסיון בזירה הבין-לאומית, ונעדר את אותה בולטות ואותו ביטחון עצמי של פוטין.

התגובה הרוסית הראשונית לפרוץ "האביב הערבי", עוד בתקופת נשיאותו של מדבדב, הייתה של הפתעה, של מבוכה ושל חוסר אונים. כך למשל נמנעה רוסיה בהצבעה במועצת הביטחון במרס 2011 על אימוץ החלטה 1973, שאפשרה למדינות המערב לפתוח בהתקפה על כוחות הצבא הלובי הנאמנים לקד'אפי – מהלך שהוביל למיטוט משטרו ולהתפרקותה של המדינה הלובית.¹⁶ אף תגובתה של מוסקווה למשבר בסוריה הייתה בתחילת הדרך מגומגמת, ומשורה של הצהרות שהעניק באותה העת מדבדב אף עלתה ביקורת על האופן בו טיפל אסד במשבר בארצו, דוגמת הצהרתו של הנשיא הרוסי מן 4 באוגוסט 2011 ולפיה: "המצב בסוריה מידרדר באופן דרמטי, ולצערנו אזרחים מתים שם במספרים גדולים. [...] אם אסד לא ישנה את התנהלותו צפוי לו גורל מר, ואנו נצטרך לקבל החלטות".¹⁷

14. "פוטין רוצה להקים 'ברית מועצות' חדשה", ערוץ 2, 4 באוקטובר 2011.

15. אליג'זירה, 19 בינואר 2017.

16. אליחיאית (לונדון), 18 במרס 2011; גם הארץ, 21 במרס 2011.

17. רויטרס, 4 באוגוסט 2011.

אלא שלרוסיה, וליתר דיוק לפוטין ששב בראשית 2012 לכהן כנשיאה, התחוויר כי בתהליך שחווה העולם הערבי יש כדי להציב איום ברור לאינטרסים הרוסים באזור ואף מחוצה לו. ראוי גם להזכיר כי המזרח-התיכון היה זירת פעולה מסורתית עבור רוסיה (לא רק רוסיה הצארית, אלא בעיקר רוסיה בעידן הסובייטי), בשל הקרבה הגיאוגרפית שלו לשטחה ונוכח הקשרים ההיסטוריים שקשרו את מוסקווה לרבות ממדינות ערב, שהיו בשלב כזה או אחר של התפתחותן ההיסטורית בנות ברית קרובות שלה. לפוטין היה ברור כי שובה של רוסיה למלא תפקיד מרכזי בזירה הבין-לאומית, מחייב אותה לשוב ולכבוש לעצמה עמדות השפעה במזרח-התיכון. בכך היה כדי להפוך את האזור לזירת מאבק שבו ביקשה מוסקווה להפגין ונחישות, תוך שהיא מנצלת את החולשה שהפגינה ארצות-הברית.

המעורבות הרוסית מצאה את ביטוייה קודם לכל בהתגייסותה לצד משטרו של אסד. החל ב־2012 הגישה מוסקווה סיוע כלכלי וצבאי רחב היקף, שסייע בידי המשטר הסורי לשרוד את חודשיה הראשונים של ההתקוממות נגדו. בנוסף, היא פעלה לבלום כל ניסיון לאמץ במועצת הביטחון החלטות העשויות להעניק מטריה או לגיטימציה בין-לאומית למהלך צבאי נגד אסד, קל וחומר הטלת אחריות למשבר המתחולל בארצו על כתפיו. כך למשל הטילה מוסקווה יחד עם סין וטו במועצת הביטחון על שורה של החלטות, שקראו לגנות את המשטר הסורי בגין אחריותו לאירועים במדינה.

בספטמבר 2013 עמדה רוסיה מאחורי ההסכם לפירוקה של סוריה מנשקה הכימי, שנטרל בעצם תגובה צבאית של האמריקנים נגד המשטר הסורי. אגב, סוריה לא הייתה הזירה היחידה שבה הפגינו הרוסים את כוחם ואת שאיפתה לשוב ולמלא תפקיד מרכזי במזרח-התיכון. גם במצרים התייצבה מוסקווה מאחורי משטרו של סיסוי לאחר הפיכת 30 ביוני 2013 שהפילה את שלטונו של מֶחמד מֶרסי, איש "האחים המוסלמים". גיבוי רוסיה זה בא על רקע הכתף הקרה שהפנה ממשלו של אובמה לסיסי ולמשטרו. גם מדינות המפרץ ובראשן ערב-הסעודית ביקשו עתה את קרבתה של רוסיה. ביוני 2015 הגיע למוסקווה שר ההגנה הסעודי, הנסיך מֶחמד בן סלמאן, יורש העצר ובנו של המלך, לדון על רכישת נשק רוסים.¹⁸ שנתיים לאחר מכן, ב־5 באוקטובר 2017, הגיע לבירה הרוסית לביקור ראשון מסוגו גם המלך, סלמאן בן עבד אל-עזיז.¹⁹

אפשר שמדינות המפרץ קיוו כי רוסיה תוכל לשמש בעבורם משענת מול איראן, על רקע חששן כי ארצות-הברית תירתע מלהתייצב לצידן באופן ברור ונחרץ בשעת מבחן כפי שנהגה לעשות בעבר. המלך הסעודי עצמו הכריז בראשית אוקטובר 2017 בפתח פגישתו עם הנשיא פוטין במהלך ביקורו במוסקווה, כי מטרת הביקור היא להביא להפסקת המעורבות האיראנית ברחבי המזרח-התיכון ובמיוחד בתימן.²⁰ גם ישראל ביקשה לשמר ולחזק את קשריה עם רוסיה, תוך שהיא מסתייעת בעובדת הימצאה של קהילה גדולה של יוצאי ברית-

18. יפתח שפיר, צבי מגן, גל פרל, "מיג 35 למצרים – האמנם שינוי כיוון?", מבט על, המכון למחקרי ביטחון לאומי, גיליון 1,544, במאי 2014; מעריב, 27 ביוני 2015.

19. ליעד אוסמו, "ביקור היסטורי של מלך ערב-הסעודית ברוסיה: "על איראן להפסיק להתערב", וויינט, 5 באוקטובר 2017.

20. שם.

המועצות לשעבר בשטחה שלה. חיזוריו של נתניהו אחר פוטין בלטו נוכח הקרירות ביחסיו עם אובמה, אך נמשכו גם בעידן טראמפ. כך למשל נמנעה ישראל בראשית 2014 מלגנות את רוסיה בשל סיפוח חצי האי קרים עליידיה, ולא הצטרפה לצעדים הכלכליים והדיפלומטיים שנקטו נגדה מדינות אירופה וארצות-הברית.²¹

לצד הרצון לסייע לאסד ובה בעת להביך את ארצות-הברית ולבסס את מעמדה כמעצמה אזורית ובין-לאומית, עמד בבסיס המעורבות בסוריה רצונם של הרוסים לבלום את הקיצוניות האסלאמית, בין אם זו של דאעש וג'בהת אל-נצרה ובין אם של כוחות אסלאמיים "מתונים" יותר שהסתייעו בתורכיה ובערב-הסעודית. באלו גם אלו ראתה מוסקוה משום איום בעבורה. הרוסים גרסו כי מכיוון שדאעש ודומיו צמחו כתוצאה מקריסתן של עיראק וסוריה, הרי שיש לפעול כדי להעמיד מדינות אלו חזרה על רגליהן כדי שיוכלו להתמודד עם הקיצוניים האסלאמיים. זאת שעה שהאמריקנים נטו להסתמך על כוחות מקומיים – בין אם כוחות כורדיים בעיראק ובסוריה ובין אם מיליציות שיעיות עיראקיות ואפילו קבוצות של מורדים סונים "מתונים" בסוריה, אם כאלו היו בכלל בנמצא. אגב, הצבא העיראקי שאותו הקימו, אימנו וחימשו האמריקנים, התגלה בראשיתה של המערכה נגד דאעש בקיץ 2014 כנעדר יכולת להתמודד עם הארגון, ונזקק לתודשים ארוכים ולסיוע של וושינגטון וטהראן כמו גם לתמיכתן של מיליציות שיעיות בעיראק.

לעומת עיראק, בסוריה נראתה המלאכה אפשרית וקלה לביצוע הן בשל האחיזה הרוסית המסורתית במדינה זו, והן בשל העובדה שמוסדות המדינה הסורית הוסיפו לתפקד, גם אם באופן חלקי, באזורים שנותרו בשליטתו של אסד ויכלו לשמש גרעין לבנייה מחודשת של המדינה ומוסדותיה. המקרה הסורי הצייע לרוסים גם תגמול מידי – ביסוסה של הגמוניה רוסית במרחב הסורי, הקמתם של מאחזים צבאיים ורווחים כלכליים לעתיד לבוא (דוגמת הזכות לחפש אחר גז במים הטריטוריאליים של סוריה, וכמובן לנצל את שדות הגז והנפט העשירים במזרחה של המדינה). מטרה שכזו, ולכל הפחות שיקום מוסדותיה של המדינה הסורית כדי שזו תהווה חיץ ומחסום בפני דאעש, הייתה מקובלת גם על וושינגטון שחלקה למעשה על רוסיה רק בשאלה האם אסד הוא חלק מהפתרון למשבר ומשכך יש להשלים עם הישארותו על כסאו, או שמא הוא מקור הבעיה.

ככל שהעמיקה המעורבות הרוסית בסוריה, כך הלכה וושינגטון ונמוגה מן האופק המזרח-תיכוני. בכך היה כדי להפגיע בראש ובראשונה את הרוסים, שהניחו כי ארצות-הברית תפעל כדי לחסום את דרכם בסוריה ולכלל הפחות תנסה למנוע את חזירתם לחלל שהלך ונוצר במזרח-התיכון. אלא שוושינגטון הרימה ידיים נוכח הסערה במזרח-התיכון ובחזרה למסור את מפתחות האזור, ולכלל הפחות את המפתחות לפתרון המשבר הסורי, לידיה של מוסקוה. נוכח מציאות חדשה זו במסגרתה הפכה רוסיה לשחקן מוביל, ולמעשה יחיד בזירה הסורית, גברו שיקול הדעת ואף הזהירות בצד הרוסי, מתוך ביטוי להכרה בכובד האחריות שהוטל עתה על כתפיה של מוסקוה. ביטוי לכך נמצא בנכונותו של פוטין להידבר עם מחנה המורדים הסורים, ואף עם תומכיו מחוץ לסוריה ובראש ובראשונה עם אנקרה,

21. צבי מגן, אולנה בגנו-מולדבסקי, "רוסיה בין אוקראינה ל'צוק איתן'", מבט על, המכון למחקרי ביטחון לאומי, גיליון 589, 12 באוגוסט 2014.

הגם שמעמדה של מנצח ורק לאחר שהוכיח את כוחו בלחימה בשטחה של סוריה עצמה ואף קצר הישגים וניצחונות. זאת, במטרה לקדם הסכם פשרה בסוריה, ושמה הסכם של כניעה שעזמו יוכלו המורדים להשלים, גם אם בליט ברירה.

הרוסים באים וגם האיראנים

ב־2 בספטמבר 2015 נחתו כמה עשרות מטוסי קרב ומסוקים רוסיים בסוריה, וכמה ימים לאחר מכן הודתה מוסקוה כי "מומחי צבא רוסיים נמצאים על אדמת סוריה, ומסייעים לצבא אסד לרכוש מיומנות בשימוש בנשק שרוסיה שולחת אליו ושנועד כדי להילחם בטרור".²² לצד מטוסים ומסוקי קרב הציבו הרוסים בסוריה סוללות של טילי קרקע אוויר מדגם אס־300, ומאוחר יותר גם מדגם אס־400. לאלו צוותו כוחות מיוחדים וכוחות קרקע ובסך הכול כמה אלפי חיילים, שעליהם הוטל לאבטח את כוח המשלוח הרוסי לסוריה. מרביתם של הכוחות הרוסיים הוצבו בבסיס חמימים שלחוף הסורי, שאותו מסרו הסורים לשימושם של הרוסים כבסיס הבית לפעילותם ברחבי המדינה. זאת, לצד נמל טרטוס שהפך זה מכבר לנמל בית עבור כלי שיט רוסיים שפקדו את סוריה, ועתה הפך בסיסו של כוח המשלוח הימי הרוסי הערוך דרך קבע לחופי סוריה.²³

במקביל דווח על הגעתם של כמה אלפי לוחמים מ"כוח קדס" ללחום לצד כוחותיו של אסד, ולאלו הצטרפו אלפי לוחמים של חזבאללה שלחמו על אדמת סוריה זה מכבר, כמו גם רבבות מתנדבים שיעים מרחבי המזרח־התיכון. הרמטכ"ל דאז רא"ל גדי איזנקוט העריך בראשית 2018 את מספרם של המתנדבים השיעים בכעשרת אלפים, ואת מספרם של לוחמי חזבאללה הוא העריך בכ־8,000.²⁴ את משמעותה של כינונה של ברית בלתי קדושה זו בין מוסקוה לטהראן היטיב להסביר קצין בכיר בצה"ל: "מדובר בציר צבאי רוסי-איראני שמטרתו למנוע את נפילת המשטר (הסורי). האיראנים והרוסים מתגייסים להציל את אסד כדי למנוע את נפילתו של בעל ברית חשוב בעבורם, וכדי להראות שהם נאמנים למי שנאמן להם".²⁵

העיתון הלבנוני "אל־ספיר" שפך אור בכתבה שפרסם ב־20 באוקטובר 2015, אודות המהלכים שהובילו לכינונו של הציר הרוסי-איראני בסוריה. לדברי העיתון החלו המגעים בין שתי המדינות עוד באביב 2015, לאחר שהאיראנים הזהירו את מוסקוה כי למרות המאמצים שהשקיעו בשימור מעמדו של אסד הצבא הסורי הולך ונחלש, וקיימת סכנה כי משטרו של אסד יקרוס. בעקבות זאת קיבל פוטין החלטה להתערב באופן צבאי בסוריה

22. רויטרס, 9 בספטמבר 2015.

23. יואב זיתון, "תיעוד מהלוויין הישראלי: פריסת הכוחות הרוסיים בסוריה", וויינט, 1 בפברואר 2016; עמוס ידלון, "רוסיה בסוריה והמשמעות ל"ישראל", עדכן אסטרטגי, כרך 19, גיליון 2 (יולי 2016), עמ' 3-18.

24. "מאות חיילים איראנים מתכוננים למתקפה קרקעית בסוריה", ישראל היום, 1 באוקטובר 2015; "אלפי חיילים איראניים בסוריה", ישראל היום, 15 באוקטובר 2015. להערכתו של הרמטכ"ל גדי איזנקוט הכנס ה־11 של המכון למחקרי ביטחון לאומי, 29 בינואר 2018.

25. מעריב, 10 בספטמבר 2015.

בתיאום עם איראן. פרטי המעורבות הרוסית-איראנית בסוריה ואופן התיאום בין שני בעלי הברית, סוכמו במהלך ביקור חשאי שקיים במוסקווה ב־26 ביולי 2015 מפקד "כוח קדס", במהלכו פגש בפוטין ובשר ההגנה הרוסי סרגיי שויגו. בביקור סוכם כי המעורבות הרוסית תצטמצם לתקיפות מן האוויר, ואילו האיראנים ילוו תקיפות אלו בפעילות קרקעית של כוחות מ"משמרות המהפכה" שיישלחו לסוריה. כמו כן סוכם על הקמתו של חדר מבצעים רוסי שיפעל על אדמת סוריה ויתאם את הפעילות הצבאית מול מוסקווה וטהראן, ובעקיפין מול חזבאללה.²⁶

מלחמתה של רוסיה בסוריה

מוסקווה לא ביזבה זמן וב־30 בספטמבר 2015 החלו מטוסים רוסיים מפציצים מטרות של המורדים בצפון המדינה ובמזרחה, וב־7 באוקטובר 2015 אף שיגרו לראשונה 26 טילי שיוט מספינות ששייטו בים הכספי בדרום רוסיה לעבר מטרות בצפון. חלקם נפל, אגב, על אדמת איראן. בחודשים שלאחר מכן שיגרו הרוסים טילי שיוט לעבר סוריה, וב־8 בדצמבר 2015 אף השתמשו לראשונה בצוללת רוסית ששייטה במימי הים התיכון מול חופי המדינה. הם שבו ושיגרו טילים מצוללות ומכלי שיט של הצי הרוסי ששייטו בים התיכון, גם בחודשים ובשנים שלאחר מכן.²⁷ עוד קודם לכן, ב־29 באוקטובר 2015, תקפו לראשונה מטוסים רוסיים מטרות של המורדים בדרום סוריה באזור דרעא ומאוחר יותר גם ברמת הגולן הסורית, בקרבת הגבול עם ישראל. שנה מאוחר יותר, באוגוסט 2016, דיווחו הרוסים כי במסגרת שיתוף הפעולה המתהדק בין מוסקווה ובין טהראן הוצבו מפציצים אסטרטגיים רוסיים מדגם סוחוי־34 וטופולב־22 בבסיס של חיל האוויר האיראני בעיר המדאן שבאיראן, וממנו המריאו לבצע הפצצות בסוריה נגד יעדים של דאעש ושל ג'בהת אל־נצרה באזור דיר אל־זור וסביב לח'לב.²⁸

ההודעה הרוסית הפתיעה את טהראן וגררה תגובות של הסתייגות בקרב בכירים איראנים שעליהם נמנה שר ההגנה האיראני, ח'סין זקהאן, שכונה את ההכרזה הרוסית "שחצנית ויהירה", והסביר כי ההיתר שנתנו האיראנים לרוסים להשתמש בשטחם היה לפרק זמן קצוב.²⁹ לימים החלו הרוסים לשגר מפציצים ארוכי טווח מרוסיה, דרך המרחב האווירי של איראן ושל עיראק, למשימות הפצצה, לרוב במזרח סוריה באזורים שהיו נתונים לשליטתו של דאעש.

הרוסים טענו למן הרגע הראשון למעורבותם בסוריה כי המטרות שהותקפו על־ידם, לרוב במערב סוריה, השתייכו ל"ארגון המדינה האסלאמית", אבל מקורות מערבים ומקורות

26. אל־ספיר (בירות), 20 באוקטובר 2015.

27. "טילים רוסיים שכוונו לסוריה פגעו באיראן", וויינט, 9 באוקטובר 2015; "לראשונה: רוסיה תקפה בסוריה באמצעות צוללת", גלי צה"ל, 8 בדצמבר 2015.

28. רועי קייס, "שיתוף פעולה מתהדק: רוסיה הציבה מפציצים באיראן", וויינט, 16 באוגוסט 2016.

29. "שר ההגנה האיראני: 'הודעת רוסיה על שימוש בבסיסים איראניים – רברבנות'", וויינט, 22 באוגוסט 2016.

של האופוזיציה הסורית ידעו לדווח כי המטרות שהותקפו בידי הרוסים השתייכו ברובן לקבוצות מורדים מתונות, דוגמת "צבא האסלאם" ו"בני החורין של אל-שא'ם", שנמצאו בחלקן בקשר עם המערב ובעיקר עם תורכיה וערב הסעודית.³⁰ מחלקת המדינה האמריקנית העריכה בסיומו של החודש הראשון לתקיפות הרוסיות כי יותר מ-90 אחוזים מהתקיפות לא כוונו נגד מטרות של דאעש ושל ג'בהת אל-נצרה אלא נגד ארגוני מורדים מתונים, או כהגדרתה "נגד ארגוני אופוזיציה המבקשים אחר עתיד טוב יותר בעבור סוריה".³¹

לפי מקורות רוסיים נהרגו בהפצצות אלו עד לראשית דצמבר 2015 כ-600 מורדים, כולם חברי דאעש, אבל מקורות סוריים מסרו כי בפועל נהרגו בהן 403 אזרחים ובהם 166 נשים וילדים.³² מספר הנפגעים מקרב האזרחים נסק מעלה ככל שהמעורבות הרוסית בסוריה התמשכה ואף העמיקה. בשלהי 2016, לאחר שהרוסים מיקדו את מאמצייהם בחֶלֶב בצפון סוריה ובסביבותיה, הגיע מספר הנפגעים מן התקיפות הרוסיות לכ-4,500 הרוגים וכמה אלפי פצועים.³³

המעורבות הרוסית הובילה בראשית הדרך לעימות רוסי-תורכי חסר תקדים. ב-24 בנובמבר 2015 הופל מטוס קרב רוסי מדגם סוחוי-24 בידי מטוסים תורכיים, ואחד מטייסי נהרג בידי מיליציה תורכמאנית שפעלה באזור בו נפל. התקרית עצמה הביאה כצפוי להגברת המעורבות והנוכחות הרוסית בסוריה, שהרי פוטין מצא עצמו נאלץ לשמר את תדמיתו נוכח המהלומה שספג. הוא הגדיל את מצבת המטוסים הרוסיים בסוריה, ואף הורה להציב טילי קרקע אוויר מתקדמים מדגם אס-400 סביב לבסיס חיל האוויר הרוסי בחמימים שנועדו, כך לטענת מוסקווא, להגן על מטוסיה.³⁴ לבד מכך חוללה התקרית משבר ביחסי מוסקווא ואנקרה, אולם שתי המדינות נמנעו מלהביא את יחסיהן לידי עימות גלוי ואף פעלו, במיוחד התורכים, לנסות ולאחות את הקרע ביניהן. לאחר שהאחרונים התנצלו על התקרית חזרו יחסי שתי המדינות למסלולם.

גם ישראל דאגה מן הפעילות הרוסית הגוברת בשמי סוריה, שהרי נחיתתם של מטוסי קרב רוסיים בראשית ספטמבר 2015 כחלק מהתגייסותה של מוסקווא לעזרתו של אסד הגבילה את יכולת התמרון וחופש הפעולה שממנו נהנתה ישראל במרחב האווירי הסורי, וחייבה השגת תיאום ישראל-רוסי כדי למנוע התנגשות בלתי רצויה בין מטוסים ישראליים לרוסיים. כזכור, באוקטובר 2015 החלו מטוסים רוסיים פועלים גם בדרום המדינה בקרבת הגבול עם ישראל. שר הביטחון משה (בוגי) יעלון אף גילה כי מטוס רוסי חצה לפחות במקרה אחד, בנובמבר 2015, את הגבול הישראלי-סורי.³⁵

30. מעריב, 9, 30 בספטמבר, 8 באוקטובר 2015; "טילים רוסיים שכוונו לסוריה פגעו באיראן", וויינט, 9 באוקטובר 2015; "לראשונה: רוסיה תקפה בסוריה באמצעות צוללת", גלי צה"ל, 8 בדצמבר 2015.

31. "ארה"ב: רוסיה לא פוגעת בדאעש, זו טרגדיה", וויינט, 7 באוקטובר 2015.

32. ידיעות אחרונות, 21 בנובמבר 2015.

33. עמוס ידלון, "רוסיה בסוריה והמשמעויות לישראל", עדכן אסטרטגי, כרך 19, גיליון 2 (יולי 2016), עמ' 3-18.

34. עמוס הראל וגילי כהן, "מוסקווא הציבה מערכת אס-400 נגד מטוסים בבסיס חיל האוויר הרוסי בסוריה", הארץ, 29 בנובמבר 2015.

35. גילי כהן, "יעלון: מטוס רוסי חדר לאחרונה לישראל", הארץ, 29 בנובמבר 2015.

אלא שישראל לא נגררה לעימות עם הרוסים, כפי שהעיד ראש האגף המדיני-בטחוני במשרד הביטחון, אלוף (מיל') עמוס גלעד: "אנחנו יודעים מה לעשות מול מטוס רוסי (החודר לשטחנו), ואיך למנוע אירועים שיובילו להתלהטות הרוחות. בכל מקרה דאגנו לכך שבהבנות שהשגנו מול הרוסים נשמר חופש הפעולה של חיל האוויר, בניסיון למנוע זליגת נשק שמקורו באיראן לידי חזבאללה".³⁶

גלעד התכוון בדבריו למנגנון של תיאום שהוקם בין שני הצבאות, הרוסי והישראלי, כדי למנוע חיכוך או אף התנגשות בין המטוסים ומערכי ההגנה האווירית שהציבו הרוסיים בסוריה ובין מטוסים ישראליים. על הקמתו של מנגנון זה סוכם במהלך פגישתם של נתניהו ופוטין במוסקוה ב־21 בספטמבר 2015. כמה ימים לאחר מכן, ב־6 באוקטובר 2015, הגיע לישראל סגן הרמטכ"ל הרוסי, ניקולאי בוגדנובסקי, לשיחות בסוגיה זו עם צמרת צה"ל במטרה לתרגם את ההבנות שהושגו בין מנהיגי שתי המדינות לשפת המעשה.³⁷ בחסות הבנות אלו ובמסגרת מנגנון תיאום זה, הוסיפה ישראל לפעול בסוריה ולתקוף משלוח נשק מאיראן לחזבאללה תחת עיניהם העצומות ושמא הפקוחות למחצה של הרוסים.

המודל הצ'צ'ני

האסטרטגיה שאימצה מוסקוה בלחימה בסוריה ביקשה לחקות את המודל הצ'צ'ני, שאותו הפעילו הרוסים במלחמות צ'צ'ניה בשנות ה־90 של המאה הקודמת. מדובר היה במאמץ צבאי הניצב על שתי רגליים: הרגל האחת – זריעת הרס שיטתי ומכוון במרחבים עירוניים וכפריים, שבהם פעלו קבוצות של מורדים או אף כאלו שנמצאו תחת שליטתם, באמצעות הפצצות מן האוויר או הפגזות מן הקרקע. אלו הובילו באופן בלתי נמנע לפגיעה באוכלוסייה האזרחית שנחשדה כתומכת במורדים ולמנוסתה, או אף להנסתה באופן שרוקן אזורים נרחבים בסוריה מיושביהם. הרוסים פעלו עם זאת גם נגד מטרות נקודתיות ובהן מפקדים, מפקדות ואתרי אימונים ולוגיסטיקה של המורדים. הגם שבשל אופיה של הלחימה בסוריה ונוכח טיבו וטבעו של מחנה המורדים, נעדרו הקבוצות הלוחמות בסוריה מערך צבאי סדור ופעלו לרוב מתוך המרחב האזרחי שהעניק להם מחסה.

הרגל השנייה – מאמץ קרקעי איראני-סורי שהובל בידי "כוח קדס" ולוחמים של חזבאללה, שאליהם צורפו מתנדבים שיעים שגויסו בידי איראן בעיראק, באפגניסטאן ואפילו בפקיסטאן. כוחות של הצבא הסורי הזדנבו בשולי כוחות אלו, הגם שכל סיקור חדשותי של הלחימה בסוריה, ובוודאי שבאמצעי התקשורת הרשמיים בדמשק, התמקד מטבע הדברים בלוחמיו של הצבא הסורי הסדיר. מאמץ קרקעי זה נועד להשלים את המאמץ האווירי הרוסי, ולאפשר כיבוש מחדש של שטחים שנפלו לידי המורדים.

במקביל השקיעו הרוסים מאמץ בארגון מחדש של הצבא הסורי ובשיקום יכולותיו המבצעיות, כמו בשיקום יכולות הפיקוד והשליטה של מפקדיו ובשיפור האופן שבו ניהלו אלו את הקרב ממפקדותיהם בדמשק. בנוסף, הרוסים פעלו לכונן מיליציות מקומיות באזורים שונים של המדינה, שנועדו לתגבר את סדר הכוחות הלוחם העומד לרשות המשטר הסורי

36. וויינט, 28 בנובמבר 2015.

37. הארץ, 21, 22 בספטמבר 2015; מעריב, 6, 7 באוקטובר 2015.

ושעליו הסתמך המאמץ הרוסי לחולל תפנית בלחימה. כך למשל דווח מסוריה בשלהי 2016 כי הרוסים מימנו הקמתו של גיס חדש בצבא הסורי, גיס סער 5 (אל-פילק אל-ח'אמס – אקתחאם), שישמש ככוח עתודה בידי של המשטר הסורי.³⁸

ולרי גרסימוב, רמטכ"ל צבא רוסיה העיד אודות המערכה שניהל הצבא הרוסי בסוריה: "הצבא הרוסי נלחם נגד קבוצות טרור גדולות שהיו מצוידות במיטב אמצעי לחימה. עמדו לרשותן כ-1,500 טנקים וכלים משוריינים ולמעלה מ-1,200 תותחים ומרגמות שלקחו שלל מן הצבא העיראקי וזה הסורי. רמת הלכידות והכשירות המבצעית שהפגינו קבוצות טרור אלו הייתה זהה לזו של הצבא הסורי.[...] בתחילת המערכה שלטו קבוצות טרור אלו על למעלה מ-70 אחוזים משטחה של סוריה. במהלך פעילותנו חוסלו 54 אלף מאנשיהן, 2,800 מהם היו ילידי רוסיה, ושוחררו על-ידינו למעלה מאלף מקומות יישוב".³⁹

פרשנים רוסים ידעו להוסיף ולספר כי המעורבות הצבאית בסוריה שיפרה את יכולותיו של הצבא הרוסי. במהלכה הפעילו יחידותיו 215 סוגים שונים של אמצעי לחימה, ואיתרו בהם 702 כשלים באופן שייסיע בשיפור הביצועים שלהם. לבד מכך רכשו המפקדים הרוסים ניסיון יקר ערך בהפעלת כוחות, ובמיוחד כוחות מיוחדים.⁴⁰ על אמצעי לחימה אלו נמנו שני מטוסי סוחוי-57, מטוס החמקן הרוסי החדש ביותר שבידי חיל האוויר הרוסי, שנצפו בשמי סוריה בפברואר 2018.⁴¹

כמו כן דווח על מעורבות של הרוסים בניסיון לקדם הסכמי פיוס מול האוכלוסייה האזרחית בכמה מאזוריה של המדינה, כראות לבעל הבית החדש הנותן דעתו לא רק לנעשה בשדה הקרב אלא גם במה שעתידי להתרחש בה ביום שלאחר סיומם של הקרבות.⁴² הרוסים נתגלו כמתווכים נוחים לאותן קבוצות של חמושים שהיו נכונות להפסיק את האש ולחדול מהמאבק האלים במשטר ואף לקבל עליהן את החסות הרוסית. בתמורה הותר להן להוסיף ולאחוז בנשקן, ואף לשמר מידה מסוימת של עצמאות בנייהול ענייניהן מול המשטר בדמשק. על זה האחרון כפו הרוסים להסיר את הסגר והמצור שהטיל על כפרים ועיירות אלו, ולשוב ולספק להם שירותים דוגמת אספקת חשמל ומים או אף סיוע רפואי. עלי ח'ידר, שר המדינה לענייני הפיוס הלאומי בממשלת סוריה, הסביר בריאיון שהעניק ל"אל-ספיר" בנובמבר 2016: "הרוסים הקימו מרכז בחמימים שתפקידו היה בתחילה לעקוב אחר ביצוע הסכמים מקומיים להפסקת האש, אבל בשלב מאוחר יותר עלה הרצון והצורך לפעול יחדיו כדי להפוך את הסכמי הפסקת אש אלו להסכמים של פיוס לאומי. וכך קמו ועדות משותפות לצורך השגת מטרה זו שבהן נטלו חלק מנהיגים של הקבוצות החמושות השונות.[...] זהו צעד ראשון אבל ברור שהדרך לפיוס מלא עודנה ארוכה. פיוס שכזה אנו מנסים להשיג ב-75 אזורים של המדינה שסומנו לשם כך. חשוב לציין כי התפקיד הרוסי בתהליך הפיוס

38. "דלאלאת תשכיל אל-פילק אל-ח'אמס בסוריה", אל-ג'זירה, 27 בדצמבר 2016; סאנא, 22 בנובמבר 2016; אל-ג'זירה, 22 בינואר 2017.

39. אתר משרד הגנה הרוסי מוסקוה, 7 בנובמבר 2017.

40. קומרסאנט (מוסקוה), 29 בדצמבר 2017.

41. "החמקן הרוסי החדש נראה לראשונה בסוריה", וויינט, 23 בפברואר 2018.

42. עמוס הראל, "אסד, איראן וחזבאללה נערכים למתקפה נרחבת בחאלב", הארץ, 14 באוקטובר 2015.

לא בא על חשבון זה האיראני, משום שמלכתחילה האיראנים לא מילאו כל תפקיד ולא היו מעורבים במהלך זה.⁴³

בחודשים הראשונים למעורבות הרוסית נראה היה כי הרוסים מתקשים להשיג הכרעה מהירה בקרב על סוריה, ולהכניע את המורדים כפי שקיוו או אף העריכו כשהטילו את כוחותיהם למערכה. על כך העיר שר הביטחון, משה (בוגי) יעלון בהרצאה שנשא בדצמבר 2015 ב"פורום סבן" בווינגטון, כי התוכנית הרוסית המקורית הייתה להביא בתוך חודשים בודדים להכרעה בשדה הקרב ולייצוב וביסוס מעמדו של המשטר הסורי בחלקה המערבי של סוריה, תוך כיבוש מחדש של השטחים שאיבדו המורדים בצפון המדינה סביב חֶלֶב ואידליב ובדרומה באזור דרעא.⁴⁴ בשלב הבא ביקשו הרוסים, כפי שגילה אגב אסד עצמו בשורה של ראיונות שהעניק לתקשורת המערבית, לשים פניהם אל מזרח המדינה, אל אותם אזורים – דוגמת מחוזות דיר אל-זור ואל-רקא – שבהם החזיק דאעש.⁴⁵ אלא שיעדים אלו נותרו רחוקים להשגה. או כדברי יעלון: "זה לא יקרה בגלל קשיים צבאיים שעליהם ניתן למנות את אי כשירותו של הצבא הסורי ואת חוסר הנחישות של משמרות המהפכה האיראניים".⁴⁶ יעלון שב והביע בסוף פברואר 2016 ספקות באשר ליכולתם של הרוסים להכריע את המערכה בסוריה, והכריז כי: "כל הניסיונות הבין-לאומיים להביא להפסקת אש עתידיים להיכשל".⁴⁷

דומה כי הקושי הרוסי להכניע את המורדים במהלומת בזק, שאליו רמז יעלון בדבריו, היה נעוץ בחולשת צבאו של אסד שנמצא במצב של מותשות ואפיסת כוחות לאחר שנות מלחמה ממושכות בלא הכרעה. אחרי הכול, כתישה מהאוויר לא היוותה תחליף להחימה של כוחות על הקרקע – כוחות של הצבא הסורי – שהתקשו במלאכה, למרות הסיוע הרוסי מן האוויר ולמרות שתוגברו בכמה אלפי חיילים איראניים ובמתנדבים שיעים ולוחמים של חזבאללה. יתר על כן, קושי זה להכניע את המורדים ניתן היה גם לייחס למתח הבסיסי שהתקיים – בסוריה ובעיראק – בין הצלחתו של הצבא הסורי הסדיר לכבוש כבדת שטח מידי המורדים, ובין חוסר יכולתו להחזיק בו זמן רב – תוצאה ישירה של האופי העדתי שלבש העימות ושל ההקצנה של הלחימה במדינה. במיוחד היו הדברים אמורים באזורים הכפריים ובאזורי הפריפריה בסוריה, שבהם הייתה האוכלוסייה על טהרת בני העדה הסונית, שהעניקו זה מכבר גט כריתות למשטר בדמשק.

דוגמה לאלו נמצאה בצפון סוריה, באזורי חֶלֶב ואידליב; במזרח המדינה, באזורי דיר אל-זור ואל-רקא; וכן באזור החוראן, סביב לעיר דרעא. מנגד, השכיל המשטר להוסיף ולהחזיק

43. אליספיר (בירות), 14 בנובמבר 2016.

44. ברק רביד, "השר יעלון בביקורת על הממשל האמריקני: "ארצות-הברית לא יכולה לשבת על הגדר", **הארץ**, 5 בדצמבר 2015; עמוס הראל, "רוסיה לא מסתפקת בייצוב שלטון אסד, ומתכוונת למתקפה נרחבת בצפון סוריה", **הארץ**, 9 באוקטובר 2015.

45. Syrian President Bashar al-Assad: "Our goal is to recapture the whole of Syria", *The Real Syrian Free Press*; Ian Black Kareem Shaheen, "Syrian president Bashar al-Assad vows to retake whole country", *The Guardian*, 12 February 2016.

46. וויינט, 11 בדצמבר 2015.

47. **הארץ**, 22 בפברואר 2016.

מעמד באזורים בעלי אוכלוסייה מעורבת, דוגמת חמץ ואפילו תמאה; אזור החוף הסורי, מעוזה של העדה העלווית; ולצד אלו אזורים עירוניים שבהם נטו בני מעמדות הביניים והאליטות, אף אלו שבאו מקרב בני העדה הסונית, לתמוך בשימור הסטטוס קוו במדינה.

אלא שבסיכומו של דבר, ובניגוד להתרשמות ראשונית זו של יעלון ושל אחרים, הביא מאמץ צבאי רוסי מתמשך ואף נחוש לפגיעה קשה במורדים ואף למיטוט הלכידות ורוח הלחימה שגילו. מאמץ זה אפשר בסופו של יום למשטר הסורי ולבעלי בריתו ליטול את היוזמה מידי המורדים, ולהשיב לשליטתם אזורים נרחבים ובעיקר כאלו בעלי משמעות וחשיבות אסטרטגית בכל רחבי המדינה. גולת הכותרת של הישגיו של המאמץ שהובילו הרוסים הייתה בלא ספק כיבושה בדצמבר 2016 של חלב, השנייה בגודלה ובחשיבותה בסוריה, שהפכה בעיני רבים למיקרו-קוסמוס של המערכה על סוריה כולה וכמי שבה ייקבע גורלה של מערכה זו. מכאן ואילך הלכו מרחביה של סוריה, ונפלו בזה אחר זה כפרי בשל לידי של המשטר בדמשק ובעלי בריתו. להישג זה תרם בלא ספק מיטוטה של הח'ליפות של דאעש בקיץ 2017 בידי הקואליציה הבינלאומית, שהובילה ארצות-הברית.

רוסיה הפכה שחקן משמעותי בסוריה, אבל תמיכתה של איראן שהוסיפה לשלוח לוחמים איראניים ושיעים למדינה זו ללחום את מלחמתו של אסד, הגם שלא בהתלהבות רבה ובמספרים מצומצמים ומחושבים, הייתה ונתרה חיונית בעבורו של המשטר הסורי וממילא גם לרוסים שנוקקו ללוחמים שהביאו האיראנים לסוריה ושהפכו נדבך מרכזי במאמץ הצבאי שהובילה מוסקווה, ושלו תרמה בעיקר מסוקים ומטוסי קרב. ברית אינטרסים צינית ומחושבת זו בין טהראן למוסקווה, שגשגה לכדי ברית אזורית בעלת משמעויות והשלכות בכל רחבי המזרח-התיכון החל בעיראק, עבור דרך לבנון וכלה בתימן, הרבה מעבר לגבולות סוריה. זאת, תוך ששתי המדינות דוחות את הדיון הטעון ביניהן באשר לסוריה ביום שאחרי סיומה של המלחמה בה – האם המדינה נתונה תחת חסות רוסית או איראנית.⁴⁸

דומה כי קו ישיר עבר מהחתימה על הסכם הגרעין ביולי 2015, להחלטה האיראנית בספטמבר 2015 לשלוח כוחות צבא למלחמה בסוריה. אפשר שהחלטה זו התקבלה בלחץ האגף השמרני בהנהגה האיראנית שחשש מפני השלכות ההסכם על מעמדו, ובמיוחד אנשי משמרות המהפכה ובתוך אלו אנשי "כוח קדס", שביקשו באמצעות מעורבותם בסוריה כמו גם בחלקים אחרים של המזרח-התיכון, לשמר ולחזק את מעמדם במערכת האיראנית. הכוחות האיראניים שלחמו בסוריה מנו כמה אלפי לוחמים, לצד מתנדבים שלחמו בשורות מליציות שיעיות עיראקיות או מליציות של מתנדבים שיעים מאפגניסטאן או אף מפקיסטאן. הלוחמים האיראנים שכינו "מדאפעאן-י חרם" ("מגיני המקומות הקדושים"), גויסו בטקסים ובהתוועדויות דתיות שבמהלכם חולקו מנשרים שקראו לנוכחים להתנדב ולהגן על המקומות הקדושים לשיעה בסוריה ואף בעיראק, או באמצעות מודעות שפורסמו באתרי אינטרנט ובעיתונות האיראנית. חלקם אף באו מקרב אנשי "כוח קדס" וחלקם התנדבו מקרב אנשי הבסיג' "כוח גיסות ההתנגדות", מליציה איראנית שפעלה בכפיפות למשמרות המהפכה. הם עברו אימונים והכשרות שכללו את לימוד השפה הערבית והיכרות עם הגיאוגרפיה של סוריה

48. "איראן: גורלו של בשאר אסד הוא קו אדום מבחינתנו", מעריב, 8 בדצמבר 2015.

ושל אזורי עימות אחרים במזרח-התיכון, והוטסו לסוריה בידי חברת התעופה האיראנית "מאהאן אייר", ששימשה נדבך חשוב בהעברת אמצעי לחימה ולוחמים מאיראן לסוריה.⁴⁹ המעורבות הצבאית האיראנית בסוריה גבתה מן האיראנים מחיר כבד, ועד לסוף 2016 דווח על למעלה מאלף מלוחמיהם ובהם גם קצינים בכירים במשמרות המהפכה שנהרגו בקרבות. על אלו נמנו למשל גנרל חסין המדאני שנהרג ב-8 באוקטובר 2015 בקרבות עם לוחמי דאעש באזור חֶלֶב, ותואר בידי בכירים איראנים שהספידו אותו "כאחד ממגיניה של סוריה, על מותם של קולונל סייד ג'לאל פור חביבאללה, מג"ד ביחידת העלית צאבירין של משמרות המהפכה, ושל מצטפא צדרזאדה, מג"ד עמאר בחטיבת אל-פאטמיון, חטיבת המתנדבים השיעים מאפגניסטאן שהקימה איראן. חודש לאחר מכן, באמצע נובמבר 2015, דווח כי מפקד "כוח קדס" של משמרות המהפכה, קאסם סלימאני עצמו, נפגע בקרבות – דיווח שהוכחש עד מהרה בידי האיראנים.⁵⁰

חסין סלאמי, סגן מפקד משמרות המהפכה, ניסה להמעיט בריאיון שהעניק לטלוויזיה האיראנית ממשמעות האבדות שספגה איראן בסוריה: "נוכחותנו בסוריה גדלה בכמות ובאיכות ולבד מכך, אנשי משמרות המהפכה חייבים לבקר בקו החזית בסוריה ולהכיר את המציאות השוררת בשדות הקרב, ולכן נראה כאילו יש לנו של מספר רב יותר של שהידים. האמת היא שמספרם לא גדל ביחס לעבר".⁵¹

ובכל זאת מאיראן דווח על מורת רוח גוברת ממספר ההרוגים במלחמה בסוריה, כמו גם נוכח בשל תחושתם של רבים כי מעורבותה זו של איראן בסוריה באה על חשבון הדאגה ואף הטיפול בבעיות מבית. בדצמבר 2017 פרצו מהומות ברחבי המדינה, הגם שעל רקע המצוקה הכלכלית שהפכה נחלתם של רבים באיראן, ובמהלכן הושמעו הקריאות: "לא עזה, לא לבנון, את חיי אתן למען איראן". לצד כל זה נמתחה בטהראן ביקורת על הידוק היחסים עם מוסקווא, ועל הנכונות של המשטר האיראני להפוך כלי שרת בידי של פוטין במאמציו לקדם את האינטרסים הרוסיים בסוריה.

במאמר שפורסם ביומן הרפורמיסטי "שרק" באוקטובר 2015, פרי עטו של מחמד עלי סבחאני ששימש בעבר מנכ"ל לענייני המזרח-התיכון במשרד החוץ האיראני, נטען כי מהלכיה של מוסקווא אינם עולים בהכרח בקנה אחד עם האינטרסים של איראן. סבחאני ציין שרוסיה פעלה תמיד אך ורק בהתאם לאינטרסים שלה, וכי במהלך המשא ומתן בשאלת הגרעין בין איראן ומעצמות המערב לא ניצלו הרוסים את מעמדם כדי לסייע לאיראן. הוא הזהיר שכינון קואליציה בהשתתפות איראן, עיראק, סוריה ורוסיה עלול לעורר התנגדות מצד מדינות ערב, ולפגוע במעמדה של איראן.

סבחאני הזכיר, כי טרם המתקפה הרוסית בסוריה קיימה מוסקווא התייעצויות עם ארצות-הברית, ישראל וערב-הסעודית – דבר העשוי להצביע על תיאום ביניהן. נוכחות

49. יוסף מנשרוף, "הצצה נדירה לתוכני המעורבות האיראנית בסוריה", מידה, 6 בדצמבר 2015.
50. רויטרס, 9, 22 באוקטובר, 16 בנובמבר 2015; מבט לאיראן, 22 בנובמבר, 6, 20 בדצמבר 2015.
51. ריאיון שהעניק סלאמי לטלוויזיה האיראנית, הערוץ השני, 26 באוקטובר 2015; "אתר משרד המקורב למשה"מ: שבועיים האחרונים נהרגו כ-30 קציני משה"מ בלחימה בסוריה", ממר"י, 1 דצמבר 2015.

רוסיה בסוריה עלולה, לדבריו, לבוא על חשבון איראן, והתפתחות זו תתקבל בברכה על-ידי ישראל המקיימת עם רוסיה קשרים הדוקים. סבחאני המליץ, לפיכך, שאיראן תאמץ גישה זהירה ביחס למעורבות הרוסית בסוריה ותוודא שהיא אינה פוגעת באינטרסים הלאומיים שלה.⁵²

שנה מאוחר יותר דיווחו הרוסים כי במסגרת שיתוף הפעולה המתהדק בין מוסקווה ובין טהראן הוצבו מפציצים אסטרטגיים רוסיים מדגם סוחוי-34 וטופולב-22 בבסיס של חיל האוויר האיראני בעיר המדאן שבאיראן, וממנו המריאו לבצע הפצצות בסוריה נגד יעדים של דאעש ושל ג'בהת אל-נצרה באזור דיר אל-זור וסביב חֶלֶב.⁵³ ההודעה הרוסית הפתיעה את טהראן וגררה דיון ער באיראן, ואף תגובות של הסתייגות מצד כמה בכירים איראנים.⁵⁴ יוזכר כי החוקה האיראנית אוסרת הענקת בסיסים לכוחות צבא של מדינות זרות, אלא בהיתר מיוחד של המנהיג העליון עלי חמינאי.

אפשר שזה היה הרקע לדיווחים שנפוצו בשלהי 2015 אודות כוונה איראנית להסיג את הכוחות האיראנים מסוריה. אלא שנסיגה שכזו לא התרחשה.⁵⁵ כוחות איראניים הוסיפו ללחום על אדמת סוריה, ומטהראן דווח על כוונה לשגר כוחות מיוחדים. כמו כן לצד כוחות של משמרות המהפכה לוחמים בסוריה חיילי הצבא הסדיר, דוגמת חיילים מחטיבה 65.⁵⁶ באוקטובר 2015 הסביר עלי אכבר ולאיתי, יועצו של המנהיג העליון לעניינים בין-לאומיים: "אסד נותר 'קו אדום' מבחינתה של איראן, וממילא המערב אינו יכול להציע לו כל תחליף. לא ייתכן פתרון למשבר בסוריה בלא מעורבות איראנית".⁵⁷

מזכיר המועצה לקביעת האינטרסים של המשטר, מחסין רזאאי, הוסיף באוקטובר 2015 על רקע ראשיתה של המעורבות האיראנית בסוריה: "על איראן מוטלת החובה להגן על האסלאם ועל המוסלמים, ומשום כך היא אינה רואה כל הבדל בין איראן לסוריה". הוא הוסיף שלא ניתן להבטיח את ביטחונה של איראן רק בתוך גבולותיה, מכיוון שביטחונה קשור לביטחון האזור כולו.⁵⁸ מחמד עלי ג'עפרי אמר בטקס קבורתו של המדאני באוקטובר 2015 כי סוריה היא הקו הקדמי בחזית האסלאמית נגד "ההתנשאות העולמית והמשטר הציוני" באזור, וכי ביטחון מערב אסיה והמשטר האיראני תלויים בגורלן של סוריה ושל ההתנגדות בזירה זו.⁵⁹ אלו הצטרף סלימאני, שהכריז בכנס לרגל יום השנה הראשון למותו של המדאני כי הלוחמים האיראנים בסוריה מגינים לא רק על סוריה אלא גם על האסלאם ועל הרפובליקה האסלאמית (של איראן). סלימאני ציין, כי הסיבה המרכזית

52. שרק (Shargh) (טהראן), 15 באוקטובר 2015.

53. רועי קייס, "שיתוף פעולה מתהדק: רוסיה הציבה מפציצים באיראן", וויינט, 16 באוגוסט 2016.

54. "שר ההגנה האיראני: 'הודעת רוסיה על שימוש בבסיסים איראניים – רברבנות'", וויינט, 22 באוגוסט 2016.

55. יוני הירש, "איראן מסיגה כוחות מסוריה בשל אבידות", ישראל היום, 13 בדצמבר 2015.

56. "בכיר איראני: שלחנו לסוריה כוחות מיוחדים ל"משימת ייעוץ", וויינט, 4 באפריל 2016; רויטרס, 11 באפריל 2016.

57. דבריו של ולאיתי צוטטו באיסוף א (סוכנות הידיעות האיראנית) (טהראן), 11 באוקטובר 2015.

58. סוכנות הידיעות פארס (טהראן), 11 באוקטובר 2015.

59. אתר האינטרנט תאבנאכ, 12 באוקטובר 2015.

לתמיכתה של איראן בסוריה היא תמיכתה של סוריה באיראן במהלך מלחמת איראן-עיראק בשנות ה-80.⁶⁰

בקיץ 2016 דווח מאיראן על הקמתו של "צבא שחרור שיעי", שעתיד לאגד את המתנדבים ששלחה איראן ללחום בחזיתות הלחימה השונות ברחבי העולם הערבי החל בעיראק, עבור דרך סוריה וכלה בתימן. גנרל מחמד עלי פלכי ממשמרות המהפכה של איראן, הסביר בריאיון ב-18 באוגוסט 2016 לאתר האינטרנט האיראני "משרק" כי לצורך הלחימה בחזיתות אלו הקימה איראן "דיוויזיות צבאיות" על בסיס שיוכם האתני של הלוחמים בהם: "דיוויזית הפאטמיון" האפגנית; "דיוויזית זינביון" הפקיסטנית; ו"דיוויזית חידריון" העיראקית; ולצידן דיוויזיית חזבאללה הלבנונית הפועלת בלבנון ובסוריה. דיוויזיות אלה, הסביר פלכי, מהוות את "צבא השחרור השיעי", ופועלות לפי הדגם שאימצה איראן במלחמת איראן-עיראק. הפיקוד על דיוויזיות אלו הוא איראני, ועומדים בראשו קצינים של משמרות המהפכה ומפקד "כוח קדס" הכפוף ישירות לחמינאי.⁶¹

המערכה על חֶלֶב

למן ראשיתה של המעורבות הרוסית בסוריה העניקה מוסקוה עדיפות לקרב על חֶלֶב, שכן השגת השליטה בה נתפסה כשלב ראשון הכרחי בדרך להכרעת המלחמה על סוריה כולה. לחֶלֶב נודעה חשיבות סמלית בהיותה השנייה בגודלה במדינה, "עיר תאומה" לדמשק כפי שהגדירה לא פעם אסד עצמו.⁶² נראה אפוא כי הרוסים הגיעו למסקנה כי הוצאתה של חֶלֶב מידי המורדים תנחית על אלו מכה קשה, לא כל שכן מהלומה מורלית, העשויה לאפשר למוסקוה לכפות עליהם ועל בעלי בריתם מחוץ לסוריה הסדר שיביא לסיומה של המלחמה, תוך שאסד נותר על כסאו.

חֶלֶב הייתה נתונה בחלקה בידי המורדים מאז יולי 2012, עת קבוצות של חמושים פרצו אל העיר והשתלטו על שכונותיה המזרחיות. מאז ידע הקרב על העיר עליות ומורדות, תוך שהמורדים הולכים ומגבירים לחצם על כוחות המשטר שנותרו בחלקה המערבי של העיר. בראשית 2013 הכריז קדרי ג'מיל, סגן ראש הממשלה הסורי דאז, כי "חֶלֶב מוקפת למעשה מכל עבריה והמצב בה זהה למצב ששרר בלנינגרד במהלך מלחמת העולם השנייה". לימים לאחר שגלגל המלחמה התהפך והמשטר הוא שסגר על המורדים בחֶלֶב מיהרו אלו להכריז על העיר כעל "סטלינגרד", מחסום אחרון הניצב בפניו של המשטר ושל בעלי בריתו בדרך להכרעת המרד. לחצם של המורדים על חֶלֶב גבר במהלך 2015, בעקבות נפילתו של מחוז אידליב לידיהם באביב של אותה שנה, ונראה היה כי יעלה בידיהם לסגור על העיר מכל

60. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, מבט לאיראן, 9 באוקטובר 2016.

61. על "צבא השחרור השיעי" של איראן למלחמה בפיקודו של קאסם סולימאני ובכפופות לח'אמנאי", ממר"י, 16 בספטמבר 2016.

62. Laura Smith-Spark and Pete Burn, "Assad: Syrian forces must 'clean' Aleppo", CNN, 14 October 2016.

עבריה. הם השתלטו על מרבית המרחבים הכפריים של חֶלְבּ מדרומה ומצפונה, ובכך היו קרובים לנתקה מאזורי החוף ומדרום סוריה שנותרו עדיין בידי המשטר.

אלא שהמעורבות הרוסית והאיראנית בסוריה החל בספטמבר 2015, אפשרה למשטר הסורי ולבעלי בריתו להפוך את הקערה על-פיה. עוד בחודשיה האחרונים של 2015 עלה בידי הצבא הסורי לבסס את אחיזתו במרחב הכפרי שממזרח לחֶלְבּ (ב-10 בנובמבר 2015 אף עלה בידו להסיר את המצור שהטילו לוחמי דאעש על שדה התעופה כוויירס שממזרח לעיר), ומאוחר יותר להשתלט על המרחב הכפרי שמדרום לעיר ובכך לפרוץ את הסגר שהטילו המורדים על השכונות המערביות שנותרו מצויות בשליטתו של המשטר. בראשית פברואר 2016 עלה בידי כוחותיו של הצבא הסורי ובעלי בריתם לפרוץ למרחב הכפרי שמצפון לעיר.⁶³ במהלך החודשים שלאחר מכן ניתקו בהדרגה את השכונות המזרחיות של חֶלְבּ שבהן החזיקו המורדים, מן הגבול התורכי שבצפון ועד מאחזי המורדים במרחבים הכפריים שממערב לעיר בואכה מחוז אידליב. כוחות המשטר נעזרו לא פעם, הגם שבאופן עקיף, בכוחות כורדיים שניהלו מערכה משלהם נגד לוחמי דאעש אך גם נגד קבוצות מורדים מתונות, וזאת במטרה לבסס את אחיזתם שלהם במזרחה ובצפון סוריה.

בסוף יולי 2016 הוכרז בדמשק כי כיתורה של העיר הושלם (עם כיבושה של דרך אל-כאסתילו ב-27 ביולי 2016, הדרך היחידה אל מחוץ לחֶלְבּ שעוד נותרה בידי המורדים). בהודעה צבאית שפרסמה מפקדת הצבא הסורי נמסר כי: "נחסמו כל נתיבי האספקה והמעברים ששימשו את הטרוריסטים להכנסת שכירי חרב, אמצעי לחימה ותחמושת אל חֶלְבּ". בהודעה נמסר גם על הקמתם של מעברי יציאה בטוחים מן השכונות שבידי המורדים בחֶלְבּ, לאזרחים שירצו בכך ולמורדים שיסכימו להניח את נשקם.⁶⁴

עם זאת, במהלך יולי-אוגוסט 2016 הצליחו המורדים לפרוץ את טבעת החנק סביב לחֶלְבּ בשורה של מתקפות נגד שקיימו במרחב הכפרי שמדרום מערב לעיר, ובהישג זה שלהם היה כדי להעיד שוב על חולשתו של הצבא הסורי ומידת התלות שלו בסיוע הרוסי והאיראני.⁶⁵ בתגובה להצלחות טקטיות אלו הגבירו הרוסים את התקיפות מהאוויר על השכונות שבהן החזיקו המורדים בעיר. בתקיפות אלו נטלו חלק מפציצים אסטרטגיים שהמריאו משדה התעופה המדאן שבמערב איראן. מטרתן של תקיפות אלו הייתה להחריב מן היסוד את התשתית האזרחית המאפשרת קיום לאוכלוסייה האזרחית בשכונות אלו – מרכזים רפואיים, מוסדות חינוך, שווקים ומרכזים להספקת מזון ועוד.

התקיפות גרמו לנפגעים רבים בקרב האוכלוסייה האזרחית. על אלו נמנה עמראן דנקיש בן החמש, שנפגע ב-17 באוגוסט 2016 בהפצצה רוסית על ביתו. אחיו עלי בן העשר נהרג בהפצצה. עמראן חולץ מהריסות ביתו ותמונתו באמבולנס, המום וחבול בחולצת טיישירט

63. עם הסרת המצור על שני יישובים שיעים נבל ואל-זהראא' ב-4 בפברואר 2016 וכיבוש הכפר כפין ב-8 בפברואר 2016. כבר זה חולש על הדרכים המובילות מחֶלְבּ צפונה אל העיירה תל רפעת וממנה לאַעזאז, ששימשה אחד משערי המעבר החשובים בעבור המורדים לתורכיה.

64. רויטרס, 8 בפברואר 2016.

65. סאנא, 27 ביולי 2016; "Syrian army cuts off last supply route to east Aleppo", *Al-Jazeera*, 27 July 2016.

ועליה דמות מצוירת מהסרט חתול-כלב מכוסה מכף רגל ועד ראש באבק, עוררה סערה ברחבי העולם והפכה "תמונת היום" של הקרב על חֶלְב. הרוסים מיהרו להכחיש כי הם האחראים לפגיעה בעמראן ובמשפחתו, וטענו כי מן הצילום של הילד הפצוע עולה בבירור כי אין מדובר בפגיעה שנגרמה מהפצצה מהאוויר.⁶⁶

לתהודה רבה בזירה הבינלאומית זכתה גם תקיפה מן האוויר ב־20 בספטמבר 2016 של שיירת סיוע של האו"ם והסהר האדום, שעשתה דרכה לחֶלְב הנצורה, כשתוצאה ממנה נהרגו 12 מתנדבים.⁶⁷ גם הפעם הכחישו הרוסים כל קשר לתקיפה, ורמזו כי אפשר שקבוצות של מורדים הן שעמדו מאחוריה. ניסיון של מועצת הביטחון לקבל ב־8 באוקטובר 2016 הצעת החלטה הקוראת להפסקת אש בחֶלְב כשל, לאחר וטו של הרוסים. גם הצעת החלטה רוסית שביקשה לקדם את הפסקת הלחימה בחֶלְב בנוסח נוח יותר למשטר הסורי ולמוסקווה, נדחתה בווטו מערבי.⁶⁸

המשטר בדמשק שב עתה על הצעתו מיולי 2016 לאותם מורדים החפצים להתפנות מן העיר דרך נתיבי מעבר בטוחים שיועמדו לרשותם, ובראשית אוקטובר 2016 הבטיח אסד בריאיון שהעניק לעיתון הרוסי "קוֹמוֹסוֹמֶלְסְקִיָּה פְּרֶבְדָּה" כי: "ינקה את העיר מן הטרוריסטים ותומכיהם, ובכך תיפתח הדרך לשחרר את כל צפונה של סוריה מאחיזתו של הטרור ולדחוק את הטרוריסטים אל תורכיה."⁶⁹

למורדים לא היה עתה כל סיכוי לעמוד מול עוצמתה של מכונת המלחמה הרוסית-איראנית, והם הלכו ואיבדו עמדות ושטחים בהם החזיקו במזרחה של חֶלְב עד שלבסוף לא נותרה להם כל ברירה אלא להרים ידיים. הקרב על חֶלְב הסתיים בהסכם שהושג במפגש שקיימו שרי החוץ של רוסיה, תורכיה ואיראן, במוסקווה ב־20 בדצמבר 2016 כחלק מהבנות רחבות יותר אליהן הגיעו שלוש המדינות באשר לעתידה של סוריה. במסגרת הסכם זה התפנו כמה עשרות אלפים מתושבי השכונות המזרחיות של חֶלְב, ובהם חמושים רבים אבל גם אזרחים שתמכו בהם או שביקשו למלט עצמם מן העיר, אל מחוז אידליב שבו הוסיפו המורדים להחזיק בחסות תורכית.

בתודעת העולם נקשרו רגעיה האחרונים של מזרח חֶלְב שבידי המורדים בגורלה של באנה אל־עבד, ילדה בת שבע שבעזרת אמה, פאטמה, הפעילה בספטמבר 2016 חשבון טוויטר כדי "לשתף את העולם בחיים כאן". דרך החשבון דיווחו השתיים כמעט מדי יום על הנעשה בעיר הנצורה והמופצצת, לעיתים בליווי של סרטוני וידאו שהעלו לרשת. החשבון צבר כ־100 אלף עוקבים ובהם ידוענים רבים מכל רחבי העולם, שעליהן נמנתה גם הסופרת ג'יי קיי רולינג, מחברת הסדרה "הארי פוטר". באחת ההודעות האחרונות שלה כתבה אל־עבד: "מהלילה אין לנו בית, הוא הופגז והפך להריסות. ראיתי את המוות וכמעט מתתי.

66. בייבייסי בערבית, 20 באוגוסט 2016.

67. רועי קייס, "קריסת הפסקת האש: אסד הפציץ שיירת סיוע של האו"ם", וויינט, 20 בספטמבר 2016.

68. Security Council Fails to Adopt Two Draft Resolutions on Syria, Despite Appeals for Action Preventing Impending Humanitarian Catastrophe in Aleppo.

69. Laura Smith-Spark and Pete Burn, "Assad: Syrian forces must 'clean' Aleppo", CNN, 14 October 2016.

באנה, חֶלֶב". אמה של באנה, פאטמה, סיפרה לכתבת של הסיי־אן־אן כי באותו הלילה הופגז בית המשפחה ונמחק מעל לפני האדמה, וכי הן נאלצו למצוא מחסה ברחוב. ערב נפילתה של חֶלֶב הפכו הציוצים בטוויטר לקריאות מצוקה: "אנחנו נתונים עכשיו תחת הפגזות כבדות, בין חיים למוות, אין לנו לאן ללכת. בבקשה, התפללו למעננו", וכן "עולם יקר. אנחנו חושבים שהצבא עומד לסגור עלינו. נתראה ביום אחר, ביי. פאטמה, חֶלֶב". בעקבות נפילתה של העיר נמחק חשבון הטוויטר שלה, הגם שמאוחר יותר התברר כי באנה ומשפחתה ניצלו והתפנו עם אזרחים אחרים משכונותיה המזרחיות של חֶלֶב אל העיר אידליב.⁷⁰

בתמורה לפינוי מחֶלֶב הניחו המורדים לתושבים שיעים משני כפרים שיעיים מצפון מזרח לעיר אידליב שהיו נתונים במצור של המורדים, כפריא ואל־פועה, להתפנות אל האזור שבשליטת המשטר הסורי. חזבאללה ואיראן הן שגילו עניין בכפריים שיעים אלו, ביטוי לנחישותן לשמש כנציגים ואף כבעלי הבית לעתיד לבוא של אותם עשרות אלפי שיעים המתגוררים ברחבי סוריה. עם זאת, פינויים של תושבי כפרים שיעים אלו הושלם רק באפריל 2017, כחלק מהסכם "ארבעת הערים" (אתפאק אל־מודון אל־ארבע) שעליו סוכם חודש קודם לכן. במסגרתו התיר המשטר הסורי למורדים ולתומכיהם להתפנות מהעירות אל־זבדאני ומדאייא שבקרבת דמשק, שהיו נתונות תחת הסגר ומצור ושתושביהן סבלו ממחסור ואף רעב. במהלך הפינוי פוצצה "החזית לשחרור אל־שא'ם" מכונית תופת בקרבת שיירת אוטובוסים של מפונים שעשו את דרכם לחֶלֶב, ובפיצוץ נהרגו למעלה ממאה איש, מרביתם נשים וילדים.⁷¹

ב־22 בדצמבר 2016 נמסר מדמשק בקול תרועה רמה, כי כוחותיו של הצבא הסורי השיבו את חֶלֶב לשליטתם.⁷² אסד אף מיהר להכריז כי מדובר באירוע בעל השלכות היסטוריות.⁷³ הוא הוסיף והסביר בריאיון שהעניק לעיתון הסורי "אל־וּטֶן" שבבעלתו אחיינו, ראמי מח'לוף, כי: "אחרי שחרור חֶלֶב לא יישארו בידי המערב והטרוריסטים קלפים אמיתיים, שהרי חֶלֶב הייתה התקווה האחרונה שלהם. האמריקנים מתחננים כעת להפסקת אש בשל המצוקה שאליה נקלעו הסוכנים שלהם מקרב שורות הטרוריסטים. הניצחון שהשגנו בחֶלֶב הוא צעד עצום בדרך לסיום המלחמה במדינה".⁷⁴

גם באזורים אחרים של סוריה עשתה המתקפה שהובילו הרוסים חיל, גם אם לא הביאה להכרעת המערכה ולחיסולם הסופי של המורדים. בצפון מחוז לאדיקיה עלה בידי הצבא הסורי לדחוק את המורדים, לוחמי ג'בהת אל־נצרה וקבוצות מורדים אחרות ממרבית המאחזים שבהם החזיקו ושמהם איימו לתקוף את החוף הסורי. במזרח סוריה כבש צבא סוריה בינואר 2016 מידי דאעש את העיירה מהין (29 בדצמבר 2015) שממזרח לחמץ,

70. "לאן נעלמה הילדה המצייצת מחֶלֶב", רשת ג', 5 בדצמבר 2016.

71. "סוריה: לפחות 100 הרוגים בפיגוע בסמוך לשיירת אוטובוסים בכפרבי חֶלֶב", ערוץ 10, 15 באפריל 2017.

72. Holly Yan, Emanuella Grinberg, Yousuf Basil, "Syrian regime says it has taken full control of Aleppo", CNN, 23 December 2016.

73. סאנא, 15 בדצמבר 2016.

74. אל־וּטֶן (דמשק), 8 בדצמבר 2016.

ובחודשים שלאחר מכן הוא השתלט על תדמור (27 במרס 2016),⁷⁵ ועל העיירה אל-קריתין (3 באפריל 2016) שמצפון לחמץ, שבכולן החזיק הארגון כנקודת זינוק למתקפה אפשרית נגד חמץ. בכך עלה בידו לדחוק את לוחמיו של הארגון ממאחזיו במרכזה של המדינה.⁷⁶

ההישג הרוסי-סורי של כיבוש תדמור צוין אגב בקונצרט שקיימה ב־6 במאי 2016 תזמורת תיאטרון מריאינסקי, בניצוחו של המנצח ולרי גרגייב, באמפיתיאטרון הרומי של העיר. פוטין בירך מבעד למסך ענק את המשתתפים, ושלח את ברכתו לחייליו בסוריה ולבעלי בריתם על הישגיהם בקרבות.⁷⁷ למרבה המבוכה שבו אנשי דאעש וכבשו את תדמור ב־11 בדצמבר 2016, שעה שהרוסים ובני בריתם נאלצו להפנות את כל תשומת הלב שלהם לקרב על חֶלֶב בצפון המדינה. תדמור שבה ונכבשה בידי כוחות של המשטר הסורי ובעלי בריתו ב־2 במרס 2017.

באזור דמשק הושג בסוף דצמבר 2015 בחסות האו"ם הסכם, שלא יושם לבסוף, לפינוי לוחמיו של דאעש משכונת אל-חג'ר אל-אסנד שמדרום לדמשק. בנוסף, הידק המשטר הסורי את המצור כדי חנק, שהביא לתופעות של רעב בקרב האוכלוסייה האזרחית, באזורים הכפריים שממזרח לעיר (אל-ע'וטה אל-שרקיה) וממערבה ודרומה לה בעיירות דוגמת מעדמיית אל-שא'ם ומדאיה. באזורים אלו אף עלה בידי כוחותיו של המשטר הסורי להשתלט על שורה של עיירות וכפרים באמצע חודש מאי 2016, ובראשן העיירה האסטרטגית דיר אל-עצאפיר (19 במאי 2016), תוך שהוא מנצל מאבק פנימי שפרץ בין הקבוצות החמושות ובינן ובין לוחמי דאעש באזור.⁷⁸

באוגוסט 2016 הושג הסכם בחסות האו"ם לפינוי המורדים מן העיירה דראיה, וכמה ימים לאחר מכן מן העיירה מעדמיית אל-שא'ם. באוקטובר 2016 התפנו המורדים גם מן העיירה קדסיה, ובאפריל 2017, במסגרת הסכם "ארבעת הערים" פונו המורדים ותומכיהם גם מן העיירות אל-זבדאני ומדאיה, בתמורה לפינוי של תושבים שיעים מן הכפרים כפריא ואל-פועה שמצפון לחֶלֶב.⁷⁹ האופוזיציה הציגה הסכמים אלו כמעניקים לגיטימציה לתהליך של "טיהור אתני", שכן הם כללו פינוי של אוכלוסייה אזרחית התומכת במורדים מעיירות אלו.⁸⁰ עוד קודם לכן, בינואר 2017, עלה בידי כוחותיו של הצבא הסורי להשתלט על העיירה עין אל-פיג'ה המצויה בואדי אל-ברדא שממערב לדמשק, ובה נמצאים מעיינות אל-פיג'ה המהווים את המקור העיקרי לאספקת המים לדמשק ושעליהם שלטו המורדים עד לאותה העת. הללו אף ניתקו מפעם לפעם את אספקת המים לתושביה של הבירה הסורית.

75. European Pressphoto Agency, 7 May 2016.

76. רועי קייס, "אחרי 5 שנים, נקודת מפנה? אסד בשערי חֶלֶב", וויינט, 6 בפברואר 2016; רועי קייס, "כיתור חֶלֶב: צבא אסד בדרך לגבול הטורקי", וויינט, 8 בפברואר 2016; "צבא סוריה מסתער על תדמור", ערוץ 2, 25 במרס 2015.

77. European Pressphoto Agency, 7 May 2016.

78. אל-ספיר (בירות), 19 במאי 2016.

79. Al-Monitor, "Militants from Syria's Qudsaya prepare to leave for Idlib", 14 October 2016.

80. רועי קייס, "הסכם נדיר בין משטר אסד למורדים הסורים", וויינט, 25 באוגוסט 2016.

ולבסוף, בדרום סוריה ביסס הצבא הסורי את אחיזתו בציר דמשק-דרעא, וכבש בראשית 2016 את העיירה אל-שייח' מסכין (26 בינואר 2016) שעליה השתלטו המורדים בדיוק שנה קודם לכן, ואת העיירה עות'מאן שמצפון לה (5 בפברואר 2016).⁸¹

הישג חשוב של הרוסים כחלק מן המאמץ להכות במורדים ולשבור את רוחם, היה ב-25 בדצמבר 2015 כשחיסלו של זהראן עלוש, מפקדו הכריזמטי של "צבא האסלאם", אחת הקבוצות המאורגנות והחזקות שבקרב מחנה המורדים. עלוש חוסל בתקיפה מן האוויר יחד עם כמה מפקדים נוספים של הארגון, במפקדה ששימשה אותו במרחב הכפרי שממזרח לדמשק.⁸² עלוש בן העיר דומא שבאל-ע'וטה אל-שרקיה, היה בנו של השייח' עבדאללה עלוש שנודע כאחד השייח'ים הסלפים החשובים באזור. הוא נעצר בידי המשטר הסורי בשל פעילותו הדתית בכלא צידאניא, אך שוחרר ביוני 2011 כחלק מחנינה שהעניק המשטר הסורי לעצורים בעלי רקע אסלאמי שנכלאו בגין פעילות נגדו. לאחר שחרורו הקים את "פלוגת האסלאם" (סרית אל-אסלאם), שהפכה לימים ל"חטיבת האסלאם" (לואא' אל-אסלאם), ובספטמבר 2013, בעקבות איחוד בינה ובין קבוצות אסלאמיות נוספות שפעלו באזור דמשק, ל"צבא האסלאם".⁸³

עלול הוזכר בשעתו כאחד מחמשת מנהיגי הקבוצות האסלאמיות החשובים ביותר בסוריה. על רשימה זו נמנו: אחמד עיסא אל-שייח' שעמד בראש קבוצת "צ'קור אל-שא'ם", אך במרס 2015 איחד כוחות עם "בני החורין של אל-שא'ם" וירד מגדולתו; עבד אל-קאדר צאלח, מנהיג "חטיבת הייחוד" (לואא' אל-תוחיד) שחוסל בתקיפה של המשטר הסורי בנובמבר 2013, ובעקבות מותו נפוצה הקבוצה שבראשה עמד לכל עבר;⁸⁴ חסן עבוד, מנהיג "בני החורין של אל-שא'ם" שנהרג בספטמבר 2014 בפיצוץ במפקדתו, שלו הייתה אחראית ככל הנראה ג'בהת אל-נצרה; ולבסוף, בשאר אל-זועבי, מפקד "צבא אל-ירמוק" (ג'יש אל-ירמוק) וקודם לכן "חטיבת אל-ירמוק", גוף צבאי שפעל באזורי דרעא וקוניטרה ונחשב לכוח החשוב הניצב בבסיסה של "החזית הדרומית".⁸⁵

עלול עמד בקשר עם תורכיה ועם ערבי-הסעודית, והצטייר כמי שיכול להניע את אותן קבוצות סלפיות מתונות מקרב המורדים לתת את ידן למהלך מדיני, אם וכאשר תגיע מלחמת האזרחים בסוריה לקיצה – בניצחונם, או בהסדר מדיני שלו יצטרפו לתת את הסכמתם. ואכן, ערב חיסולו נתן עלול את ברכתו למהלך שהובילה ערבי-הסעודית – איחוד קבוצות המורדים לקראת פתיחתן הצפויה של שיחות שלום בז'נבה בינואר 2016, שנודעו לדון בדרכים להביא לסיימה של המלחמה בסוריה. חיסולו נתפס כניסיון רוסי לקבוע עובדות בשטח קודם לפתיחתו של תהליך זה, ולאפשר לאסד להגיע לשיחות השלום מחוזק מתמיד

81. *Al-Jazeera*, "Tide turns in Syrian war with capture of key town in southern Syria", 26 January 2016.

82. Aron Lund, "The Death of Zahran Alloush", *Syria Comment*, 25 December 2015.

83. ג'זירה-נט, 26 בדצמבר 2015, אל-יחיאית (לונדון), 27 בדצמבר 2015.

84. עבד אל-קאדר צאלח היה יליד העיירה מאריע שבמחוז חלב בשנת 1979. נהרג בתקיפה אווירית על מפקדתו ב-18 בנובמבר 2013.

85. Joshua Landis, *Syria Comment*, 3 December 2015.

ואולי אף להשיג הכרעה צבאית בשטח דבר שייתר שיחות אלו. בפועל הביא חיסולו של עלוש לשקיעת ארגונו, שנעדר את דמותו הכריזמטית של מפקדו. את עלוש החליף אבו אל-המאם אל-בוידאני. בן דודו של עלוש, מחמד עלוש, נבחר לשמש נציג ב"רשות העליונה למשא ומתן" שהקימו המורדים בדצמבר 2015, כדי שתנהל את המגעים עם המשטר הסורי בחסות אמריקנית ורוסית.⁸⁶ קרוב אחר, אסלאם עלוש, מונה לשמש כדובר "צבא האסלאם" אבל מיהר להתפטר מן התפקיד לאחר ריאיון שהעניק לאתר חדשות ישראלי ובו אמר כי לא יתנגד לכינון יחסים עם ישראל וכי: "תושביה של סוריה הם שיחליטו בעניין זה".⁸⁷

למרות ההישגים שרשם הציר הרוסי-איראני-סורי, הוסיפו המורדים להשיב מלחמה שעה. לאחר המהלומה שספג דאעש עם אובדן תדמור באמצע מרס 2016, הצליחו לוחמיו לתקוף את ג'בל שאער, שדה גז חשוב מזרחית לחמץ, ולהשתלט עליו.⁸⁸ במקביל הם השתלטו לזמן קצר בראשית מאי 2016 על שדה התעופה הצבאי של אל-דמיר מזרחית לדמשק. המורדים הצליחו לבלום באופן זמני את מתקפות המשטר במרחב שמדרום לחלב, ובקרבות שהתנהלו סביב לעיירה ח'אן טומאן שמדרום לה הצליחו להסב אבדות לכוחות האיראניים וללוחמי חזבאללה, ואף לשבות כמה מהם.⁸⁹

מאוחר יותר, לאחר שהמשטר בדמשק הכריז ב-27 ביולי 2016 על כיתורה של חלב, יצאו המורדים לסדרה של מתקפות נגד, הצליחו לפרוץ את טבעת הכיתור המקיפה את העיר ונדרש מאמץ רוסי ואיראני כדי להדוף אותם. עם זאת, נחישותם של הרוסים להלום במורדים בלא כל מגבלות או מעצורים ומנגד חדלונה של וושינגטון ורתיעתה מכל מעורבות במשבר הסורי, הטו אט-אט את הכף במערכה בסוריה לצידו של אסד ונגד מתנגדיו.

בראייה כוללת השיגו הרוסים כבר במהלך החודשים הראשונים למעורבותם בסוריה כמה מן היעדים המרכזיים של מעורבותם שנגעו במעמדה האזורי והבין-לאומי של רוסיה, היינו הרבה מעבר לגבולותיה של סוריה. בהקשר זה העיר עמוס ידלין, ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי ביולי 2016: "נראה שהיעד הראשון והמרכזי של הגברת המעורבות הרוסית בסוריה הוא מיצוב רוסיה כמעצמה עולמית.[...] באמצעות המעורבות בסוריה מראה רוסיה כי היא שחקנית מרכזית, שללא מעורבותה קשה לפתור בעיות ברחבי העולם. המערב, שלא הצליח לפתור במשך יותר מחמש שנים בעיה שהלכה והחמירה בסוריה, חייב עתה להתחשב ברוסים ובעמדותיהם ביתר שאת, ואף לערובם באופן משמעותי בתהליכי פתרון המשבר.

⁸⁶ Aron Lund, "The Death of Zahran Alloush", *Syria Comment*, 25 December 2015. אליג'זירה,

25 בדצמבר 2015

⁸⁷ אליזבט צורקוב, "צבא האסלאם בסוריה: פרופיל וריאיון בלעדי עם דובר הארגון", פורום חשיבה אזורי, 26 באוגוסט 2016; אלי'אח'באר (בירות), "אסלאם עלוש: לא אמנע כינון שלום עם ישראל", 30 באוגוסט 2016.

⁸⁸ Reuters, "ISIS militants seize gas field in eastern Syria", 5 May 2016.

⁸⁹ Press TV, "Five Iranian soldiers killed in Syria's Khan Tuman", 12 May 2016; Middle East Monitor, "Five Iranian soldiers killed in Syria's Khan Tuman", 12 May 2016.

היעד השני להתערבות היה מינוף הבעיה הסורית לפתרון בעיות בזירות נוספות חשובות לרוסיה, ובראשן אירופה בכלל ואוקראינה בפרט.⁹⁰

בהקשר לדבריו ראוי לציין כי הישגים רוסיים אלו שאותם מנה הושגו במאמץ מועט, שהרי הרוסים נמנעו להטיל כוחות קרקעיים למערכה בסוריה, אולי כלקח מכישלונם באפגניסטאן, ותחת זאת עשו שימוש בלוחמים איראנים, לוחמי חזבאללה ומתנדבים שיעים שהובאו לסוריה בידי איראן. המעורבות הרוסית בסוריה הסתכמה בכמה עשרות מטוסים ומסוקי קרב, יחידות צי וצוותים טכניים, שנועדו להפעיל את מערכות ההגנה האווירית והלוחמה האלקטרונית שפרשו הרוסים במדינה. לימים טען פוטין כי 48 אלף חיילים רוסיים נטלו חלק בלחימה על אדמת סוריה, אך אפשר שמדובר בכלל הכוחות, גם כאלו ששהו זמן קצר בסוריה טרם הוחלפו בכוחות אחרים. מקורות רוסיים העמידו את מספרם של החיילים הרוסים שנהרגו בקרבות בסוריה על 40, וגם אם המספר האמיתי היה גבוה יותר הרי שעדיין מדובר במספר נמוך ביחס להיקף האבדות שסבלו הצבא הסורי, חזבאללה והאיראנים בקרבות בסוריה. שלא להזכיר את היקף האבדות הרוסיות במלחמה באפגניסטאן בשנות ה-80.⁹¹

מדהים אפוא לגלות שבהשקעה מינימלית הצליחה רוסיה, מדינה שכלכלתה מקרטעת, שעוצמתה הצבאית רחוקה מלהשתוות לעוצמתה של ארצות-הברית ושנוכחותה הצבאית באזור נותרה שולית ביחס לנוכחות האמריקנית, להגיע להישגים כה דרמטיים בסוריה. הישגים אלו בלטו במיוחד נוכח דבריו האפולוגטיים של אובמה במסיבת עיתונאים שקיים בדצמבר 2016 לציון סיום כהונתו, ובה הודה כי הגיע למסקנה שכדי להגיע להישג כלשהו בסוריה תידרש ארצות-הברית לשלוח מאות אלפי חיילים ללחום במדינה זו, ולהשקיע בסוריה טריליוני דולרים, וגם אז הצלחתה אינה מובטחת כלל ועיקר.⁹² פוטין כאמור, חשב אחרת. הימר, וזכה בכל הקופה.

תהליך מדיני עקר בצל מלחמתם של הרוסים בסוריה

המעורבות הרוסית בסוריה הייתה חלק מ"המשחק הגדול" שניהלו הרוסים מול ארצות-הברית ומדינות המערב גם באזורים אחרים של העולם, משחק שמהלכים צבאיים ומדיניים היו משולבים בו זה בזה. משמעותו של "משחק גדול" זה בעבורם של הרוסים הייתה מלכתחילה התנהלות בשני נתיבים מקבילים: הנתיב הצבאי והנתיב המדיני. ובמילים אחרות, מוסקווה קידמה מהלכים בנתיב הצבאי (דוגמת כיבוש תדמור במרס 2016 או שורה של מבצעים צבאיים שנועדו לכתר, ומאוחר יותר לכבוש את חֶלֶב לאורך המחצית השנייה של 2016). בה בעת היא בחנה מהי מידת ההצלחה והאפקטיביות של מהלכים צבאיים אלו, כמו

90. עמוס ידלון, "רוסיה בסוריה והמשמעויות לישראל", *עדכון אסטרטגי*, המכון למחקרי ביטחון לאומי, כרך 19, גיליון 2 (יולי 2016), עמ' 3-7.

91. סוכנות טאס, 28 בדצמבר 2017.

92. *רויטרס*, 16 בדצמבר 2016; *Washington Post*, "Obama's end-of-year news conference on Syria", 16 December 2016.

גם המתינה לראות מהו המענה האמריקני לאתגר הרוסי בזירה הדיפלומטית הגלובלית. בהתאם לתוצאות החליטה מוסקווה האם לקדם מהלך נוסף בנתיב הצבאי, או שמא להעניק עדיפות לנתיב הדיפלומטי (למשל, לקדם ביחד עם ארצות-הברית שיחות שלום, או לכל הפחות לכפות ביחד עם וושינגטון הפסקת אש על הצדדים הלוחמים בסוריה).

נראה כי הרוסים הגיעו למסקנה כי בעצם קיומו של תהליך מדיני ויותר מכך תנועה במקביל – בנתיב הדיפלומטי לצד הנתיב הצבאי – אין כדי לסכן את האינטרסים שלהם ובכל מקרה בעצם מעורבותה הצבאית של מוסקווה בסוריה יש בה כדי להבטיח כי התוצאה הסופית – בין אם יושג הסדר מדיני, אך גם במקרה והמאמץ להשיג הסדר שכזה יקרוס והלחימה בסוריה תימשך ואף תחריף – וכי תוצאה זו תהיה לרצונה ובשליטתה. למרות המתח הגואה בין וושינגטון למוסקווה נותרו שתי אלו מחויבות למצוא הסדר מדיני שיביא לסיומה של המלחמה בסוריה, שהרי לשתי המעצמות היה ברור כי למרות חילוקי הדעות ביניהן בנוגע לעתידה של סוריה, הן תיטבנה לשרת את האינטרסים המיידים שלהן – האינטרס האמריקני במאבק בדאעש והאינטרס הרוסי בהבטחת מעמדה של מוסקווה בסוריה – בדרך של פתרון מדיני ולא בדרך של הימשכות המלחמה העלולה להשקיע אותן במעורבות דמים במדינה זו. אפשר אגב שהרוסים העריכו הערכת יתר את נחישותה של וושינגטון לשמר את מעמדה באזור ולבלום כל ניסיון רוסי לתקוע יתד בו, לא כל שכן ניסיון לסייע לאסד לשמור על כסאו. מכאן מובנת מדיניות מוסקווה של "גם וגם": המשך במלוא הקיטור של המערכה הצבאית על אדמת סוריה, לצד נכונות לקדם לכל הפחות למראית עין מהלך מדיני יחד עם וושינגטון.

לימים היה מי שטען כי מלכתחילה נותרה מוסקווה מחויבת לפתרון כוחני, ומכאן שמדובר היה בתמרונים דיפלומטים שנועדו לקנות זמן ושקט כדי לאפשר לברית הסורית-איראנית-סורית להתקדם לעבר המטרה – השגת הכרעה צבאית במלחמה. קשה לשלול טענה שכזו, ובכל זאת נראה כי הדבר היחיד שלו היו הרוסים מחויבים באמת היה חיסול הכוחות האסלאמיים הקיצוניים בסוריה וסיום המלחמה במדינה תוך שאסד נותר על כסאו. כל היתר נותר פתוח מבחינתה של מוסקווה למשא ומתן.

עוד בראשית 2016 נקטו הרוסים מהלך דיפלומטי תלת-שלבי: השלב הראשון – הסכם עם ארצות-הברית להפסקת אש, זמנית ורעועה ככל שתהיה, בקרבות. זו נכנסה לתוקף ב-27 בפברואר 2016, הגם שעד מהרה מיהרו שני הצדדים הלוחמים – אסד ומחנה המורדים גם יחד – להפר אותה, מאוששים ומחוזקים לאחר ההפוגה שהוענקה להם. השני – הפרחת בלוני ניסוי שעניינם הצעה לסיים את הלחימה על בסיס הסטטוס-קוו שהשתרר בשדות הקרב, בדרך של הפיכתה של סוריה למדינה פדרלית שבה יובטח שלטונם של המורדים על כמה מחבליה של המדינה, אך בה בעת יובטח המשך שלטונו של אסד בדמשק. השלישי – הכרזה מפתיעה, ובדיעבד ריקה מכל תוכן ממשי של פוטין, ב-14 במרס 2016, בדבר הסגת כוחותיו מסוריה לאחר שלדבריו "המעורבות הרוסית השיגה את מרבית מטרותיה".

בעבור הרוסים היה מדובר בהסדר זמני שאינו עומד בסתירה ובעצם אף משרת את מטרותם הסופית, שהייתה ונותרה חיסולו של המרד בסוריה והשלטת מרותו של משטרו של אסד על כל רחבי המדינה. כדי להשיג מטרה זו היו הרוסים נכונים להשלים עם קיומם של

אזורים אוטונומיים למחצה (לכל הפחות במתכונת הרוסית, היינו אזורים דוגמת אבחזיה או צ'צ'ניה, הנהנים ממידה מסוימת של אוטונומיה מבית אך כפופים לכל עניין ודבר, ובוודאי שבכל האמור בשאלות של ביטחון ומדיניות חוץ, לתכתיביה של מוסקוה).

אין פלא אפוא כי לצד ההכרזה על הפסקת אש בסוף פברואר 2016 בחנו הרוסים את האפשרות להגיע להסדרה של המצב בסוריה המבוססת על חלוקתה, גם אם באופן זמני, בין המשטר למתנגדיו. במסגרת זו העלה שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב, בראשית מרס 2016, את אפשרות הפיכתה של סוריה למדינה פדרלית.⁹³ נראה שהמודל של הפדרציה הרוסית הוא שעמד לנגד עיניו, ולמען מטרה זו היו הרוסים מוכנים להשלים עם חלוקתה המעשית של המדינה ליישויות משנה: מדינה בהנהגת אסד במערב המדינה (שביסודה יסוד עלווי מובהק וברור מאי פעם, מעין עלוויסטאן), לצידה מובלעות שבהן מחזיקות קבוצות של מורדים מתונים המצויות בקשר עם תורכיה וארצות־הברית, ולבסוף, אוטונומיה כורדית בצפונה של המדינה, שעל צעדים ראשונים לכינונה הכריזו הכורדים באמצע מרס 2016.⁹⁴ לימים שבו הרוסים אל רעיון זה בעת שהתניעו יחד עם תורכיה ואיראן את תהליך ההסדרה על בסיס "הצהרת מוסקוה" שכותרתה כינונם של אזורי הרגעה, הנתונים תחת חסות והשפעה של השחקנים האזוריים והבין־לאומיים שנטלו חלק בלחימה בסוריה.

אגב, הרוסים הוסיפו להדגיש כי מחויבותם היא לשימורה של המדינה הסורית – מוסדותיה, גבולותיה וריבונותה – ולא דווקא לאסד האיש, ובריאיון שהעניק לעיתון הגרמני "בילד" בינואר 2016 אף הכריז פוטין כי הוא נכון להעניק מקלט מדיני לאסד. פוטין טרח עם זאת להסביר כי אסד ביצע שגיאות רבות באופן שבו התמודד עם המחאה בארצו, אך תירץ זאת בכך שהכול שגו בשלביה הראשונים של המלחמה שכן לא הבינו ולא העריכו לאן עשויים הדברים להידרדר. בכל מקרה, סיכם פוטין, אי אפשר להאשים את הממשלה הסורית בהנהגת אסד בכך שהיא פועלת כדי לממש את ריבונותה על ארצה שלה, והסביר כי הלה אינו מבקש להרוס את ארצו ולמנוע מצב בו סוריה תלך בדרכן של עיראק או לוב.⁹⁵ כמה ימים לאחר מכן דווח בתקשורת כי פוטין דרש מאסד לוותר על כס השלטון, אך זה דחה את ההצעה והסביר לשליחו של פוטין כי הדבר יכול להוליך לקריסת המערכת המדינתית הסורית. כך או אחרת, גם אם הרוסים היו נכונים להשלים בלית ברירה עם הסדר הכרוך בהסתלקותו של אסד מן השלטון, הרי שבפועל היה ברור למוסקוה כי קיים סיכוי מזערי להגיע להסדר שכזה שיהיה מקובל על כלל הצדדים הלוחמים במדינה, ובעיקר על בני העדה העלווית הדבקים באסד, וממילא, שיהיה ניתן ליישמו בשטח. אסד הכחישי אגב בריאיון עיתונאי שהעניק ביולי 2016 לרשת אן־בי־סי האמריקנית כי הנשיא הרוסי או שר החוץ שלו ביקשו ממנו לעזוב את השלטון בדמשק. "הם מעולם לא אמרו דבר

93. "For me, it is not borders that matter", Vladimir Putin: The Interview, Nikoaus Blome, Kai Diekmann, *Bild*, 11 January 2016.

94. צבי בראל, "פוטין הפך את סוריה למגרש המשחקים הפרטי שלו", *הארץ*, 8 בפברואר 2016; "מפרקים את סוריה: הכורדים יכריזו על הקמת פדרציה בצפון", *וויינט*, 16 במרס 2016.

95. *בילד*, 11, 16 בינואר 2016.

אחד בנוגע לזה. הפוליטיקה שלהם לא מבוססת על סגירת עסקאות (עם האמריקנים) אלא מבוססת על ערכים".⁹⁶

ב־14 במרס 2016 הודיע פוטין במפתיע על הסגת הכוחות הרוסיים מסוריה לאחר שהשלימו את משימותיהם בסוריה. הרוסים הדגישו כי יסיפו לשמור על נוכחות אווירית בבסיס בחמימים ונוכחות ימית בבסיס בטרטוס, וציינו כי נוכחות זו תאפשר להם, ככל שיידרשו, להוסיף ולהילחם בטרור.⁹⁷ המהלך הרוסי התקבל בהפתעה, ודווח אף שלא תואם מראש עם איראן ואפילו לא עם בעל הברית הסורי בדמשק. התגובה במערב הייתה עם זאת של ספקנות וחשדנות, שהתבררו בדיעבד כמוצדקים. שר החוץ הבריטי, פיליפ המונד, הכריז כי גם בעבר הצהירה רוסיה על נסיגה מאוקראינה, ולבסוף התברר שמדובר בחילופי כוחות בלבד. הוא הוסיף כי אם יתברר שהנסיגה הרוסית אמיתית, יהיה מעניין לראות כמה זמן יוכלו כוחות אסד לשמור על המומנטום שצברו.⁹⁸ ואכן, בפועל הלכה המעורבות הרוסית בסוריה והעמיקה למרות הכרזתו של פוטין, ולמערך הכוחות הרוסיים הפרוס במדינה נוספו יחידות ומערכים נוספים. יתרה מכך, מטוסים רוסיים הוסיפו לתקוף מטרות של המורדים בכל רחביה של סוריה בהיקף דומה ואולי אף מוגבר ביחס להיקף פעילותם בסוריה, טרם הכריז ולדימיר פוטין על הסגת כוחותיו מסוריה.⁹⁹

במקביל הוסיפו הרוסים לתת את ידם לקידום תהליך השלום המקרטע בסוריה, כשעוד בשלהי 2015 נתנה מוסקווה את ידה למאמצייה של וושינגטון לכנס ועידת שלום בחסות האו"ם בוינה בינואר 2016. במסגרת זו התכנסו לדיונים בוינה ב־30 באוקטובר 2015, ולמפגש מסכם ב־14 בנובמבר 2015, נציגי 17 חברות "קבוצת התמיכה הבינלאומית בסוריה" (The International Syria Support Group – ISSG) ובהן ארצות-הברית, רוסיה, כמה ממדינות אירופה, מדינות המפרץ ותורכיה, ולראשונה גם איראן.¹⁰⁰ ההחלטות שקיבלו נציגי מדינות אלו התוו מפת דרכים שנועדה להוביל לסיומה של הלחימה בסוריה, ואלו קיבלו תוקף מחייב משאומצו בידי מועצת הביטחון של האו"ם ב־18 בדצמבר 2015 במסגרת החלטה 2254.¹⁰¹ החלטה זו קראה לחדש את שיחות השלום, ולקדם תהליך מעבר פוליטי שיתבסס על הקמת "ממשל אמין, כולל ועל-עדותי", שיפעל לנסח חוקה חדשה ולקיים בחירות במדינה. החלטה 2254 נועדה להוות נדבך נוסף לזה שהונח כבר במסגרת החלטותיה של "קבוצת הפעולה למען סוריה" ביוני 2012 ("ועידת ז'נבה 1") שאומצו בידי מועצת הביטחון של האו"ם בספטמבר 2013.¹⁰²

96. רועי קייס, "הגנתי על ארצי מפני התערבות (זרה בענייניה)", וויינט, 14 ביולי 2016.
97. נתן פרל, "פוטין הפתיע: המשימות הושלמו – צבא רוסיה מתחיל לסגת מסוריה", ערוץ 10, 14 במרס 2016.
98. רויטרס, 16 במרס 2016.
99. עמוס הראל, "הוצאת הכוחות מסוריה: המדיניות של פוטין נותרת אניגמה", הארץ, 15 במרס 2016.
100. רויטרס, 30 באוקטובר 2015.
101. אתר האינטרנט של מועצת הביטחון של האו"ם.
102. החלטה 2118, אתר האינטרנט של מועצת הביטחון של האו"ם.

ההחלטה ביטאה ריכוך משמעותי בעמדתה של הקהילה הבין-לאומית כלפי משטרו של אסד. היא נמנעה לחזור על הנוסח שאומץ ביוני 2012 ולפיו המשטר הסורי הוא האחראי העיקרי למשבר במדינה. היא גם קראה להפסקת אש ברחבי סוריה שתיכנס לתוקפה במקביל לתחילת התהליך הפוליטי בינואר 2016, אך קבעה כי הפסקת האש לא תחול על פעולות צבאיות נגד ארגוני טרור כמו דאעש וג'בהת אל-נצרה, כמו גם ארגוני טרור אחרים "כפי שייקבעו על-ידי משתתפי הועידה". ניסוח זה פתח את הדלת בפני המשטר הסורי ובעלי בריתו להמשיך בלחימה בקבוצות המורדים השונות ברחבי המדינה, בטענה כי מדובר בטורריסטים.¹⁰³ יתרה מכך, לוח הזמנים שהיה כלול בהחלטה 2254 קבע כי בתוך שישה חודשים יוקם בסוריה ממשל לא עדתי כולל ואמין שיגבש חוקה חדשה, וכי לאחר גיבוש החוקה ולכל היותר בתוך 18 חודשים, יתקיימו בחירות בפיקוח האו"ם. משמעות הדבר הייתה כי הקהילה הבין-לאומית גילתה נכונות להשלים עם המשך שלטונו של אסד לפחות בשנתיים נוספות.¹⁰⁴

ועידת ריאד – דצמבר 2015

לקראת תחילת השיחות בווינה ניסתה ערב-הסעודית לאחד את שורות המורדים, כדי להציג חזית אחידה מול המשטר הסורי אך גם מול המעצמות הגדולות. לשם כך התכנסו ב-9 בדצמבר 2015 בריאד, בירת ערב-הסעודית, למעלה ממאה נציגים של המורדים. על אלו נמנו נציגיה של הקואליציה הלאומית, נציגים של מה שכוונה "אופוזיצית הפנים", היינו גופים הפועלים בתוככי סוריה דוגמת "הרשות לתיאום הלאומי של כוחות השינוי הדמוקרטי" (היא'ת אל-תנסיק אל-וטני לקיאו אל-תע'יר אל-דמוקראטי)¹⁰⁵ ו"זרם בנית המדינה הסורית" (תיאר בינאא' אל-דולה אל-סוריה), וכן נציגים עצמאיים, חלקם כאלו שנמנו בעבר על שורות הקואליציה הלאומית דוגמת יו"ר הקואליציה לשעבר מעאז אל-ח'טיב שפרש משורותיה. גולת הכותרת הייתה השתתפותם של נציגים מהפלגים הלוחמים בסוריה, ובהם נציגים של "הצבא הסורי החופשי", של "החזית הדרומית" הפועלת בדרום סוריה וכן של כמה קבוצות אסלאמיות דוגמת "צבא האסלאם" ו"בני החורין של אל-שא'ם". לוועידה לא הוזמנו נציגי הכורדים בצפון המדינה, ולמותר לציין שגם לא נציגים מג'בהת אל-נצרה ומדאעש.

הכורדים מצידם קיימו בתגובה ועידה משלהם בעיירה אל-מאליכיה שבמחוז חסכה בין 9-8 בדצמבר 2015, ובמהלכה הכריזו על הקמתה של "מועצת סוריה הדמוקרטית" כגוף מתחרה לארגוני האופוזיציה המייצג את הכורדים ותושבים ערבים שבאזורים שבשליטתם – צעד ראשון בדרך לקידומו של ממשל אוטונומי כורדי במרחבים הכורדיים שבצפון סוריה.¹⁰⁶ משתתפי ועידת ריאד קיבלו שורה של החלטות שעניינן עתידה של סוריה אם וכאשר תסיים בה המלחמה. אלו כללו מחויבות לשמור על ריבונותה של המדינה הסורית, כמו

103. סאנא, 1 בפברואר 2016.

104. רויטרס, 28 בדצמבר 2015. אל-חיאת (לונדון), 19 בדצמבר 2015.

105. הרשות מורכבת מלמעלה מעשר תנועות אופוזיציה סוריות. על הקמתה הוכרז בעיירה ח'לבון שליד דמשק ב-6 באוקטובר 2011.

106. אל-ג'זירה, 9, 11 בדצמבר 2015.

מחויבות לכינונו של "משטר פלורליסטי שאין בו אפליה על רקע דתי או עדתי, ושיפעל לשלב את הפלגים הלוחמים בצד מחנה האופוזיציה בשורות המוסדות הצבאיים של המדינה הסורית". המשתתפים הביעו נכונות לקיים דיאלוג עם המשטר הסורי על בסיס הצהרת ז'נבה מיוני 2012. לשם כך הוקמה "רשות עליונה למשא ומתן" (אל-היא'ה אל-עוליא לל-מופוודאת) שבראשה הועמד ריאד פריד חג'אב, ששימש כראש ממשלת סוריה תחת אסד וערק לשורות המורדים באוגוסט 2012.¹⁰⁷

שיחות השלום שאמורות היו להיפתח בווינה בינואר 2016 נדחו שוב ושוב. לקראת חידושן פרסם שליח האו"ם לסוריה, סטפן דה-מיסטורה ב-24 מרס 2016 מסמך עקרונות שכלל 12 נקודות ובהן: כיבוד הריבונות, העצמאות והשלמות הטריטוריאלית של סוריה; מחויבות לכך שאף חלק מחלקיה לא יקרע מעליה; השגת הסכמה בין האופוזיציה לממשלה כי רק העם הסורי הוא שיקבע את גורל המדינה בדרך דמוקרטית וכי סוריה של העתיד תהיה מדינה דמוקרטית שאיננה עדתית ותתבסס על עקרון האזרחות והפלורליזם. כמו כן קבע המסמך כי יימשך המאבק בארגוני הטרור, אך במקביל יוקם כוח צבאי לאומי חזק ומאוחד; ולבסוף, כי יעשה הכול כדי להקל על שובם של הפליטים לאדמתם ולבתייהם.¹⁰⁸

ב-22 בפברואר 2016 הכריזו שרי החוץ של ארצות-הברית ורוסיה, ג'ון קרי וסרגיי לברוב, על השגת הסכם להפסקת אש בסוריה שנכנס לתוקף כמה ימים מאוחר יותר, ב-27 בפברואר 2016.¹⁰⁹ הפסקת האש נשמרה לזמן מה במקצת מאזורי הלחימה בסוריה, אבל מלכתחילה מדובר היה בהסכם חסר פגום שלא הגדיר במדויק את האזורים והגורמים שעליהם תחול הפסקת אש זו. גם המשטר וגם המורדים מיהרו להפר את הפסקת האש בכל פעם שראו הזדמנות, וממילא ארגונים דוגמת ג'בהת אל-נצרה ודאעש כלל לא נכללו בהסכם הפסקת האש ועל כן לא ראו עצמם מחויבים לו.

יתר על כן, מכיוון שהמלחמה בסוריה לא הייתה אלא מקבץ של עשרות ואולי מאות של קרבות, לרוב מקומיים ונקודתיים בכל רחבי המדינה, לא היססו המשטר אך גם יריביו לחדש את האש בחלק אחד של סוריה בעודם מקפידים על הפסקת האש בחלק אחר של המדינה, הכול בהתאם לנוחיותם ולשיקולים טקטיים של צורך במנוחה והתאוששות בעבור הכוחות הלוחמים. בתוך שבועות בודדים התחדשה הלחימה ברחבי סוריה. הפסקת האש אפשרה גם לאו"ם לחדש את שיחות השלום בז'נבה, אלא שעד מהרה התברר כי מדובר בשיחות עקרות ונעדרות תכלית שלא הניבו כל תוצאות, בין היתר משום שנוכח הישגיו בשדה הקרב למשטר הסורי לא היה כל אינטרס לקדמן. אין פלא כי נוכח התנהלות שכזו של המשטר הסורי, נטשה משלחת האופוזיציה את שיחות השלום בז'נבה ב-19 באפריל 2016.

107. "לקראת שיחות עם אסד: הסכם בוועידת האופוזיציה הסורית בריאד", וואלה, 10 בדצמבר 2016.
108. Sputnik, "UN Special Envoy de Mistura Shares His Vision of Post-War Syria", 3 March 2017.

109. צבי בראל, "פוטין הפך את סוריה למגרש המשחקים הפרטי שלו", הארץ, 8 בפברואר 2016; "מפרקים את סוריה: הכורדים יכריזו על הקמת פדרציה בצפון", וויינט, 16 במרס 2016.

דמשק בשלה – "עסקים כרגיל"

כחלק מן הרצון להקרין אווירה של עסקים כרגיל ולקבוע עובדות בשטח בכל הקשור להמשך שלטונו של אסד במדינה, נוכח לחציה של ארצות-הברית להגיע להסדר עם רוסיה שיכלול את הרחקתו מן השלטון, קיים המשטר הסורי בחירות למועצת העם ומאוחר יותר גם כונן ממשלה חדשה.¹¹⁰ הבחירות התקיימו ב-13 באפריל 2016, ועל-פי הדיווחים הרשמיים מדמשק נטלו בהם חלק 5,085,444 מצביעים המהווים 57.56 אחוזים מכלל בעלי זכות הבחירה במדינה. הללו בחרו 250 חברים במועצת העם, 200 מהם חברי מפלגת הבעת' ומפלגות הליווין הכפופות לה והיתר מועמדים עצמאיים חסרי שיוך מפלגתי.

ב-7 ביוני 2016 פתח אסד את המושב הראשון של מועצת העם בנאום מתריס: "העם הסורי הפתיע פעם נוספת את העולם כולו, כשנהר בהמוניו ובאופן חסר תקדים לבחור את נציגיו בבחירות למועצת העם. ההשתתפות בבחירות מהווה מסר ברור כי ככל שגיברו הלחצים, כך תגבר דבקתו של העם הסורי בעצמאותו ובריבונותו.[...] שפיכות הדמים לא תסתיים אלא כשנעקור את הטרור מן השורש.[...] כפי ששחררנו את תדמור, ולפני כן אזורים רבים נוספים, כך נשחרר כל סנטימטר מאדמתה של סוריה מידיהם".¹¹¹

לתפקיד יו"ר מועצת העם נבחרה הדיה ח'לפ עבאס ממחוז דיר אל-זור, שעשתה היסטוריה בהיותה האישה הראשונה שנבחרה לתפקיד, כמו גם בהיותה בת למחוז ממזרחה של סוריה (בעבר מקובל היה שאת התפקיד ממלא ערבי סוני בן דמשק). אלא שח'לפ הייתה גם היו"ר הראשונה של המועצה שהודחה מתפקידה בהצבעת אמון במהלך תקופת הכהונה שלה (ב-20 ביולי 2017), ככל הנראה בשל ניסיונה לחזק את מעמדו של יו"ר המועצה על חשבון חברי המועצה ואף על חשבון מוסד הממשלה. במקומה נבחר חמודה יוסוף אל-צבאע' ממחוז חסכה, שהיה הנוצרי הראשון שנבחר לתפקיד. צבאע' נמנה על העדה היוונית אורתודוקסית, ונראה שהעובדה שבא מחסכה שבו פעלו הכורדים כדי לקדם לעצמם אוטונומיה הייתה אחת הסיבות להחלטה לבחור בו לתפקיד ולהעדיפו על מתמודד נוצרי אחר, אליאס מראד מציידאניא, שזכה בהצבעה לתמיכה של שני חברים בלבד לעומת 193 שתמכו בצבאע'.¹¹²

ב-3 ביולי 2016 הוכרז בדמשק על ממשלה חדשה בראשות עמאד מֶחמד דִיב ח'מיס, שכהן כשר החשמל בממשלה של וא'יל אל-חלקי. רבים משרי הממשלה היוצאת, ובהם שר החוץ וליד אל-מַעְלם, שר ההגנה פהד ג'אסם פריג' ושר הפנים לווא' מֶחמד אל-שעאר, נותרו בתפקידם. עם זאת, לממשלה צורף לווא' עלי ממלוכ, האיש החזק במערכת הביטחונית הסורית שבידיו הופקדו מנגנוני הביטחון השונים והאחריות הכוללת לניהולה של המלחמה במורדים הסוריים, שמונה לשמש שר לענייני נשיאות הרפובליקה.¹¹³ ב-1 בינואר 2018 הוחלף פריג' לאחר שהגיע לגיל פרישה ברמטכ"ל עלי איוב.¹¹⁴

110. סאנא, 13, 20 באפריל 2016.

111. סאנא, 7 ביוני 2016.

112. סאנא, 20 ביולי 2017.

113. סאנא, 3 ביולי 2016.

114. סאנא, 1 בינואר 2018.

בין ממשל אובמה למוסקווה – הגנות בדרך לשום מקום

למרות כישלוננו המתמשך בסוריה, סירב הממשל האמריקני להרים ידיים ואפשר שחישובים טקטיים, החל ברצון לחזק את מעמדה של מחלקת המדינה והעומד בראשה, ג'ון קרי, וכלה בלחץ של דעת קהל מבית ומחוץ, הניעו ממשל זה לעשות מעשה, מוגבל ועקר ככל שיהיה. ב-10 בספטמבר 2016, בתום דיונים שקיימו בז'נבה קרי ולברוב, הכריזו השניים כי הצליחו לגבש מתווה מוסכם לסיימה של המלחמה בסוריה, הכולל הכרזה על הפסקת אש החל ב-12 בספטמבר 2016 עם תחילת חג הקורבן (עיד אל-אדחא) בעולם המוסלמי, ושיתוף פעולה צבאי בין ארצות-הברית לרוסיה בלחימה נגד דאעש ונגד ארגון "חזית פתח אל-שא'ם". במסיבת עיתונאים שקיימו השניים הכריז קרי כי: "המתווה שגובש מהווה נקודת מפנה אפשרית במצב בסוריה, ועשוי להביא לצמצום האלימות במדינה ולשינוי המדיני שלו הכול מייחלים בתום חמש שנות לחימה עקובות מדם". לברוב מצידו הסביר כי המתווה שעליו סוכם: "יכול לסייע בהרחבת המאבק בטרור ובהרחבת הסיוע שמועבר לאזרחים הסורים, וכי נשיא סוריה אסד מוכן לקבלו הגם שלא ניתן להבטיח ב-100 אחוזים את הצלחתו".¹¹⁵ להסכם היו ככל הנראה גם נספחים סודיים שאותם סירבה וושינגטון לפרסם, דבר שעורר השערות כי במסגרת ההבנות הביעו האמריקנים נכונות להשלים עם המשך שלטונו של אסד.¹¹⁶

חלקיו הגלויים של ההסכם כללו בין היתר התחייבות רוסית ללחוץ על המשטר הסורי לחדול מכל פעולה צבאית התקפית נגד כוחות המורדים, במהלכה עלולה להיפגע גם אוכלוסייה אזרחית המתגוררת בשטחים שבשליטת המורדים. וושינגטון מצידה התחייבה לשכנע את קבוצות המורדים המתונים שלא לשתף פעולה עם "חזית פתח אל-שא'ם" ועם קבוצות קיצוניות נוספות. ההסכם בין ארצות-הברית ורוסיה כלל הקמתו של מרכז מבצעים משותף שיאפשר שיתוף מידע מודיעיני ותיאום מטרות לתקיפה, וכן נכונות להתחיל בפעילות צבאית משותפת לאחר ששתי המעצמות ייווכחו כי הפסקת האש נשמרת. הסכם זה עורר אגב הסתייגות בקרב המערכת הביטחונית האמריקנית, שהביעה חוסר נחת נוכח שיתוף הפעולה עם רוסיה.¹¹⁷ "לא ברור מדוע קרי חושב שהוא יוכל לגייס את תמיכתה של רוסיה במטרתו של הממשל האמריקני בסוריה. הוא מתעלם מהעובדה שהרוסים ובעלי בריתם הסורים אינם מבחינים בין דאעש ובין האופוזיציה המתונה, כולל אנשים שאנחנו אימנו והכשרנו. למה שנחלוק מודיעין ומידע עם אנשים העושים זאת?"¹¹⁸

115. "ארצות-הברית ורוסיה הכריזו על תוכנית לסיים המלחמה בסוריה", וויינט, 10 בספטמבר 2016; עודד ערן, צבי מגן, ורה מיכלין שפיר, "הסכם רוסי-אמריקני להפסקת אש בסוריה", המכון למחקרי

ביטחון לאומי, תל-אביב, מבט על, גיליון מס' 854, 15 בספטמבר 2016.

116. אייל זיסר, "הפסקת אש בסוריה: בדרך לשום מקום", ישראל היום, 11 בספטמבר 2016.

117. Helene Cooper, David E. Sangersept, "Details of Syria Pact, Rift Between John Kerry and Pentagon", *New York Times*, 13 September 2016.

118. "כשבצבא זועמים עליו, קרי ינסה לשכנע את פוטין לשתף פעולה בסוריה", וויינט, 14 ביולי 2016.

שנה קודם לכן, עם ראשית המעורבות הרוסית בסוריה, הבהיר מזכיר ההגנה האמריקני אשטון קרטנר כי ארצות־הברית לא הציעה או תציע למוסקווה שיתוף פעולה בתקיפות האוויריות נגד דאעש.¹¹⁹

קקודמותיה קרסה עד מהרה הפסקת האש שהוכרזה בסוריה, והלחימה התחדשה בעוצמה רבה מבעבר. הדבר היה קשור להחלטתה של מוסקווה להגביר את הלחץ על מעוזי המורדים בקְלֶב, במטרה לנצל את המומנטום שהשיגה מתקפתו של הצבא הסורי באכוונתם על העיר, ואולי אף לנצל את הזמן שנותר עד לחילופי הממשל בבית הלבן בינואר 2017 כדי לקבוע עובדות בשטח. הרוסים הגבירו אפוא את היקף התקיפות, שכוונו זו הפעם נגד התשתית האזרחית שבחלקיה של העיר שבשליטת המורדים. בין המטרות שהותקפו, ספק במכוון וספק כחלק מאסטרטגיה שעניינה הגברת הלחץ על המורדים, היו שווקים מסחריים, בתי חולים ומרפאות, בתי ספר ועוד.¹²⁰

הרוסים הכחישו כדרכם כל קשר לתקיפה, ותקפו את וושינגטון בשל תקיפה אמריקנית ב־17 בספטמבר 2016 של מוצבים של הצבא הסורי באזור דיר אל־זור, במהלכה נהרגו 62 חיילים סוריים. הממשל האמריקני התנצל מצידו בפני הסורים והסביר: "המטוסים סברו בטעות כי מדובר בעמדות של לוחמי דאעש הפרוסים באזור".¹²¹ משרד ההגנה הרוסי ידע מצידו למסור כי: "לפי המידע שנמסר לנו מהפיקוד הסורי בדיר אל־זור, נהרגו כתוצאה מן ההתקפה 62 חיילים סורים וקרוב ל־100 נפצעו. מיד לאחר התקיפה האווירית עברו כוחות דאעש באזור למצב של מתקפה. [...] הפסקת האש בכל רחבי סוריה הופרה עד כה 199 פעמים, ואם תקרוס – האחריות על כך תהיה של ארצות־הברית. וושינגטון והקבוצות 'המתונות לכאורה' שתחת שליטתה, לא כיבדו אף אחת מן ההתחייבויות שנטלו על עצמן במסגרת ההסכם בז'נבה". את השורה התחתונה נתן משרד החוץ הרוסי שהכריז: "הגענו למסקנה מבהילה בעבור העולם כולו ולפיה הבית הלבן מגן על דאעש. כעת אין לנו יותר ספקות בנושא".¹²²

המתח ביחסי שתי המעצמות הגיע גם למועצת הביטחון. שגרירת ארצות־הברית לאו"ם, סמנתה פאוור, הכריזה ב־25 בספטמבר 2016 בדיון שקיימה מועצת הביטחון אודות המצב בקְלֶב כי: "פעולתה של רוסיה בסוריה היא ברבריות לשמה ולא מלחמה בטרור, כפי שטוענים הרוסים". לכך ענה שגריר רוסיה באו"ם ויטלי צ'ורקין: "רוסיה לעולם אינה תוקפת מטרות אזרחיות במכוון. אילולא המעורבות שלנו בסוריה, כבר מזמן היו מונפים דגלים שחורים של דאעש בדמשק".¹²³

לחילופי דברים אלו קדמה קריאה של שר החוץ הבריטי, בוריס ג'ונסון, לחקור את רוסיה בגין פשעי מלחמה בעקבות תקיפת שיירת הסיוע של האו"ם בקְלֶב. דוברת משרד החוץ הרוסי, מריה זכרובה, לא נשארה חייבת והגיבה בפייסבוק: "שר החוץ של בריטניה

119. "ארה"ב: רוסיה לא פוגעת בדאעש, זו טרגדיה", וויינט, 7 באוקטובר 2015.

120. רועי קייס, "קריסת הפסקת האש: אסד הפציץ שיירת סיוע של האו"ם", וויינט, 20 בספטמבר 2016.

121. "ארה"ב מתנצלת: תקיפת הכוחות של צבא אסד לא הייתה מכוונת", וואלה, 18 בספטמבר 2016.

122. שם.

123. ירון שניידר, "רוסיה: תקיפה נגד אסד תזעזע את המזרח־התיכון", ערוץ 2, 1 באוקטובר 2016.

בוריס ג'ונסון אמר שרוסיה אשמה בהארכת מלחמת האזרחים בסוריה, וכנראה בביצוע פשעי מלחמה בשל תקיפות אוויריות שביצעה על שיירות של סיוע הומניטרי. כל זה נכון למעט שתי מילים: במקום 'רוסיה' צריך להיות 'בריטניה', ובמקום 'סוריה' צריך להיות 'עיראק'.¹²⁴ על רקע חילופי מהלומות מילוליות אלו כשל ניסיון של מועצת הביטחון לקבל החלטה שתביא להפסקת הקרבות בעיר, לאחר שהרוסים הטילו ב-8 באוקטובר 2016 וטו על הצעת החלטה צרפתית שקראה להפסיק את האש בעיר. גם הצעת החלטה רוסית שקראה להפסקת אש בחֶלֶב נדחתה בווטו מערבי.¹²⁵

חילוקי הדעות התווספו למתח בין שתי הבריות בשאלת אוקראינה ומזרח אירופה, ונוכח התעצמות מלחמת הסייבר בין שתי המדינות שגררה ההאשמות של וושינגטון כי רוסיה חדרה למחשבים במטה המפלגה הדמוקרטית במטרה לנסות ולהשפיע על תוצאות הבחירות לנשיאות בארצות-הברית בנובמבר 2016. לכל זה הצטרף מהלך רוסי מראשית אוקטובר 2016, ועניינו חתימה של הנשיא פוטין על צו ולפיו עוצרת רוסיה את יישום ההסכם שעליו חתמה עם וושינגטון למניעת הפצת נשק גרעיני. הבית הלבן גמל על כל אלו בהכרזה על השעית השיחות על הפסקת אש בסוריה, ודוברים אמריקנים אף רמזו כי הם שוקלים מהלך צבאי נגד המשטר הסורי.¹²⁶

בתגובה הזהיר משרד החוץ הרוסי כי תוקפנות אמריקנית ישירה כלפי משטרו של אסד והכוחות הנאמנים לו תוביל לשינויים מפחידים וטקטוניים במזרח-התיכון.¹²⁷ צ'ורקין עצמו הוסיף כי המשבר בין שתי המעצמות הוא החמור ביותר מאז מלחמת יום הכיפורים ב-1973.¹²⁸ בנוסף הודיעו הרוסים על פריסה של מערכת טילים נגד מטוסים מדגם אס-300 ומערכות טילי נ"מ מדגם אס-איי-23 בסוריה שנועדה להגן על כוחותיהם, ולמעשה גם על המשטר הסורי מפני כל תקיפה נגדו.¹²⁹

ב-15 באוקטובר 2016 התקיים מפגש פסגה זוטא בהשתתפות שרי החוץ של ארצות-הברית ורוסיה, הפעם גם בהשתתפותם של שרי החוץ של תורכיה, מצרים, ערב-הסעודית, קטר ואיראן, במטרה לדון בדרכים להביא להפסקת שפיכות הדמים בסוריה. אלא שגם מפגש זה הסתיים בלא כל תוצאות. לקראת הפגישה הכריז קרי: "רוסיה והמשטר בסוריה חייבים לעולם יותר מאשר רק הסבר מדוע הם ממשיכים להפציץ מתקנים רפואיים, בתי חולים וילדים. אלו פעולות שמחייבות חקירה של פשעי מלחמה. לרוסיה ולמשטר הסורי יש אסטרטגיה של הטלת טרור על אזרחים, ושל הרג כל אדם שנמצא בדרכם למטרות הצבאיות שלהם".¹³⁰

124. רועי קייס, "ארצות-הברית נגד רוסיה: ברבריות, לא מלחמה בטרור", וויינט, 25 בספטמבר 2016.
125. אתר האינטרנט של מועצת הביטחון של האו"ם, 8 באוקטובר 2016.
126. "וושינגטון משעה את השיחות עם מוסקוה": "הסבלנות לרוסיה נגמרה", חדשות ערוץ 2, 3 באוקטובר 2016.
127. "חדשות המזרח-התיכון", הארץ, 1 באוקטובר 2016.
128. יאסר עוקבי, "קרי ולברוב נפגשו על רקע "המשבר הדיפלומטי החמור מאז שנת 1973", וואלה, 15 באוקטובר 2016.
129. דן ארקין, "רוסיה מודה: הצבנו סוללת טילי S-300 בטרטוס שבסוריה – זו מערכת הגנתית טהורה", *Israeldefence*, 8 באוקטובר 2016.
130. רויטרס, 15 באוקטובר 2016; מעריב, 15 באוקטובר 2016.

דבריו אלו, שלא לוו במחויבות אמריקנית לפעול כדי לשנות מן היסוד את המצב בסוריה, לא עשו כל רושם לא על הרוסים ובוודאי שלא על אסד. כך או אחרת, ברור היה כי ההסכם בין לברוב וקרי בספטמבר 2016 היה שירת הברבור של המאמץ האמריקני בעידן ממשל אובמה למצוא פתרון למשבר.

עם בחירתו של דונלד טראמפ לנשיא ארצות-הברית בבחירות בנובמבר 2016, נפתח שלב חדש במערכת היחסים בין מוסקווה לווישינגטון ובפרט בכל האמור במשבר בסוריה. בחירתו של טראמפ באה על רקע הצלחתו של המשטר הסורי, בסיוע רוסי ואיראני, להשלים בדצמבר 2016 את כיבושה של חֶלֶב ולהבטיח את שליטתו של המשטר הסורי במרבית שטחה של "סוריה החיונית". כיבוש חֶלֶב אפשר לרוסים להתניע תהליך הסדרה יחד עם תורכיה ואיראן שכלל גיבוש מתווה ומפת דרכים לסיום הלחימה בסוריה (הצהרת מוסקווה ב־20 בדצמבר 2016); הכרזה על הפסקת אש בכל רחבי המדינה (27 בדצמבר 2016); חידוש שיחות השלום בין הצדדים הלוחמים באסטנה, בירת קזחסטאן, בלא השתתפותה של ארצות-הברית (23 בינואר 2017); ומאוחר יותר גם חידוש שיחות השלום בז'נבה (23 בפברואר 2017); ולבסוף, ההכרזה על כינונם של אזורי הרגעה (5 במאי 2017). בצל תהליכים אלו עלה בידי הרוסים לשוב ולהשתלט על חלקים נרחבים של המדינה, הרבה מעבר לשטחה של אותה "סוריה הגרעינית" שבה התמקד המאמץ הרוסי עד לאותה העת, ושנפלו עתה כפרי בשל לידיהם ולידיו של אסד. כל זה פתח פרק חדש, ולרבים נראה היה כי מדובר אף בפרק הסיום, של המלחמה בסוריה.

חדלונו של ממשל אובמה – פוסט מורטום של מדיניותה של ווישינגטון בשאלה הסורית

המעורבות הרוסית ההולכת ומעמיקה בסוריה, עלתה בקנה אחד עם רצונה של ווישינגטון לגייס את הקהילה הבינ-לאומית ואת הרוסים למאבק בדאעש. למרות זאת היה לאמריקנים ברור כי רוסיה מעוניינת להבטיח לעצמה מאחז בסוריה, ומנצלת את המאבק בדאעש כדי לפגוע בקבוצות מורדים מתונות במערב המדינה. כך או אחרת נמנעה ווישינגטון להתעמת עם מוסקווה, והסתפקה למן ראשיתה של המעורבות הרוסית בסוריה בהצהרות גינוי רפות למעורבות הולכת ומעמיקה זו, שאותה הגדירו לכל היותר דוברים אמריקניים בלתי מועילה וכמי שעלולה להחריף את המשבר בסוריה ולהעצים את הלחימה במדינה תחת להביא לסיומה. קרי אף הוסיף באוזני עמיתו הרוסי לברוב, עוד בספטמבר 2015, כי מהלכיה של רוסיה בסוריה עלולים להוביל לאובדן נוסף של חיי אדם, לגלים נוספים של פליטים ולבסוף לסכן ואף לחבל במאבק בדאעש.¹³¹ אפשר שהאמריקנים קיוו כי סופה של רוסיה לשקוע בבוץ הסורי כפי ששקעה בשעתו, בשנות ה־80 בבוץ האפגני, ומשום כך אין צורך במהלך ישיר ובוטה של ווישינגטון בתגובה למעורבותה של מוסקווה בסוריה. אלא שההשלמה האמריקנית עם מהלכיה של רוסיה בסוריה סופה שהפכה את מוסקווה לנותנת הטון בכל האמור בעתידה של מדינה זו. בהיעדרה של מדיניות סדורה להתמודד עם המשבר הסורי,

¹³¹. DW (Deutsche Welle), "US warns Russia over Syria involvement", 5 September 2015.

התמצתה מדיניותה של וושינגטון בשורה של מהלכים בעלי אופי טקטי, לרוב מנותקים זה מזה, שהיו פרי יוזמה של סוכנויות ממשל שונות מתחרות זו לזו. המהלכים התבררו כעקרים, ועמדו לא פעם בסתירה זה לזה.

מעבר לכל זה ראוי לשוב ולהעיר כי עוד משלב מוקדם של המלחמה בסוריה, ובוודאי שבעקבות משבר הנשק הכימי בספטמבר 2013, נמנע הנשיא אובמה מלטפל באופן אישי במשבר הסורי. כפי שהודה לימים, הגיע למסקנה שכל מעורבות אמריקנית במשבר זה תהיה חסרת תועלת וכזו המועדת לכישלון מראש. עמדתו הייתה נעוצה ברצונו לנתק עצמו מבעיותיו של המזרח-התיכון, ולא להניח לארצות-הברית לשוב ולשקוע בביצה הטובענית של סכסוכים ושל מלחמות המתחוללות בו.¹³² התבססותו של דאעש בקיץ 2014 במרחב הסורי-עיראקי חייבה עם זאת את הנשיא אובמה להגיב לאתגר, באמצעות כינונה של קואליציה צבאית בהובלתה של ארצות-הברית שפעלה נגד דאעש במטרה לבלום את התקדמותו ולהכיל את האיום שהיווה ליציבות האזור. בדומה לרוסים במערב סוריה, נשענו האמריקנים לצורך הלחימה על הקרקע נגד דאעש על כוחות מקומיים: כוחות כורדיים בסוריה ובעיראק וצבא עיראק, ובנוסף לו מיליציות שיעיות עיראקיות שלחמו לצידו. ניסיונו של הממשל האמריקני ושל סוכנויות ממשל שונות ומתחרות זו בזו, לגייס למטרה קבוצות מורדים ערביות-סוניות שפעלו בסוריה, להביאן תחת השפעה אמריקנית ולהפעילן לצורך הלחימה בדאעש, נחלו כישלון חרוץ. שהרי קבוצות מורדים מתונות הנכונות להשליך את יתרון על ארצות-הברית לא היו בנמצא בסוריה, ואף אותן אלו שהיו נכונות להסתייע בווישינגטון איבדו עד מהרה את אמונן בה.

עוד ב-2013 הטיל אובמה על הסי-איי-איי לקדם תוכנית שעניינה חימוש המורדים בסוריה, במטרה לסייע בידם להפיל את משטרו של אסד. כשנה אחר כך אישר הקונגרס האמריקני לבקשתו של אובמה תקציב של כחצי מיליארד דולר לתוכנית, שהוגדרה עתה כתוכנית ארוכת טווח, ועניינה אימון וחימוש אלפי לוחמי אופוזיציה במטרה להכשירם למאבק בדאעש.¹³³ שנה מאוחר יותר, בשלהי אוקטובר 2015, אפשר שבצל המעורבות הרוסית הגוברת בסוריה, הוכרז בווישינגטון על משלוח של כמה עשרות חיילים של הכוחות המיוחדים האמריקניים, לפעול בצפון סוריה לצד הכוחות הכורדים הלוחמים באזור נגד דאעש. מאוחר יותר באפריל 2016, בנאום שנשא במהלך ביקור שקיים בגרמניה, הודיע אובמה כי הוא שולח עוד 250 חיילים אמריקניים לסוריה: "כדי לשמור על המומנטום של הלחימה נגד דאעש". אובמה הוסיף כי החיילים האמריקנים לא יובילו את הלחימה בשטח נגד הארגון, אבל הם נחוצים כדי לסייע למאמץ לסלק את דאעש מהשטחים שעליהם השתלט שכן הם ממלאים תפקיד קריטי בסיוע ובהעברת המומחיות שלהם לכוחות המקומיים.¹³⁴ בשטח עצמו פרצו אגב לא פעם עימותים בין קבוצות מורדים, ברובן קבוצות ערביות סוניות שנתמכו בידי הסי-איי-איי, ובין הכורדים שנהנו מסיוע של משרד ההגנה שראה בהם

132. Jeffrey Goldberg, "The Obama Doctrine, The U.S. president talks through his hardest decisions about America's role in the world", *The Atlantic*, 30 August 2013.

133. צבי בראל, "המאבק במדינה האסלאמית" מחזיר את רוסיה לסוריה", *הארץ*, 11 בנובמבר 2014.

134. וויינט, 25 באפריל 2016.

חוד חנית במאבקה של וושינגטון בדאעש. משרד ההגנה שהקים לעצמו מרכז שליטה בדרום תורכיה תמך גם הוא בכמה קבוצות מורדים ערביות סוניות, ואף סיפק להם ציוד צבאי מתקדם דוגמת טילי נ"ט ממאגריו של הצבא האמריקני בערבה הסעודית. אלא שאף קבוצות אלו התעמתו לא פעם עם הכורדים. דוגמה לסבך שאליו נקלעו האמריקנים נמצאה למשל בעימותים שפרצו בראשית 2016 סביב לעיירות אַעזאז ומאריע, המצויות לגבול תורכיה-סוריה מצפון לַחֶלְב, בין הכורדים ובין אנשי קבוצת "אבירי הצדק" (פורסאן אל-חק), קבוצת מורדים ערבית סונית שפעלה בצפון מערב סוריה ושנהנתה מסיוע של הסי-איי-איי. מפקדה של קבוצה זו הכריז לאחר שהותקף בידי לוחמים כורדיים, כי אנשיו יילחמו בכל מי שיתקיף אותם ואין זה משנה מי תומך בו או מחמש אותו.¹³⁵

קרבות אלו לימדו אפוא על הכאוס השורר לא רק בסוריה עצמה אלא גם במסדרונות הממשל האמריקני, שהרי סוכנויות הביטחון והמודיעין השונות תרו אחרי פתרונות קסם חלקיים, ולרוב גם עתירי תקציב, בהיעדרה של אסטרטגיה מובנית וסדורה להתמודדות עם המשבר בסוריה. ביוני 2017 הפסיק טראמפ את מימון התוכנית לחימוש המורדים בסוריה, בטענה כי מדובר בתוכנית "מסוכנת ובזבזנית".¹³⁶ מאוחר יותר בדצמבר 2017 אף צייץ בחשבון הטוויטר שלו במעין פוסט מורטם למדיניותו של ממשל אובמה במזרח-התיכון: "אחרי שבזבזנו בטיפשותנו שבעה טריליון דולרים על המזרח-תיכון, הגיע הזמן להתחיל לבנות מחדש את ארצנו".¹³⁷ הוא חזר על דבריו אלו בראשית מרס 2018, כשהכריז על כוונתו להסיג את כוחותיו מסוריה: "אנחנו נצא מסוריה בקרוב מאוד ונניח לאנשים אחרים לדאוג לה. אנחנו צריכים לחזור למדינה שלנו שאליה אנחנו שייכים ושבה אנחנו צריכים להיות. בזבזנו שבעה טריליון דולרים במזרח-התיכון ואתם יודעים מה השגנו מזה? שום דבר".¹³⁸ החלטה מחייבת על הסגת הכוחות האמריקנים מסוריה התקבלה עם זאת רק בשלהי דצמבר 2018.

מהלכיה של וושינגטון על אדמות עיראק וסוריה – שילוב של מהלומות אוויריות לצד הישענות על כוחות מקומיים שאותם אימנו ושלחם סיעו האמריקנים – דחקו אמנם את דאעש ממאחזיו אל מעמקי המדבר ממנו בא, ובכך הנחיתו מה שנראה היה כמכת מוות למאמציו לכונן ולקיים ישות מדינית מתפקדת. ואולם, מהלכים אמריקניים אלו הובילו לעימות גלוי בין בעלי הברית השונים שעליהם נשענה וושינגטון לשם מאבקה בדאעש: כורדים מול ערבים סונים בצפון סוריה ובמערב עיראק; הכורדים מול תורכיה; ולבסוף, סונים מול שיעים בעיראק. יתרה מכך, בהעדרה של ראייה אמריקנית כוללת וארוכת טווח באשר ליום שאחרי מיטוטו של דאעש, חדרה איראן אל החלל שנוצר במרחב הסורי והעיראקי.

135. Nabih Bulos, W.J. Hennigan and Brian Bennett, "In Syria, militias armed by the Pentagon fight those armed by the CIA", *Los Angeles Times*, 24 March 2016.

136. David E. Sanger, Eric Schmitt, "Trump Ends Covert Aid to Syrian Rebels Trying to Oust Assad", *New York Times*, 19 July 2017 ומסוכן", 25 ביולי 2017.

137. "טראמפ על הסיוע האמריקני: "בזבזנו 7 טריליון דולר במזרח-התיכון", גלובס, 22 בדצמבר 2017.

138. "טראמפ: בקרוב מאוד נצא מסוריה, שאנשים אחרים ידאגו לה", וויינט, 30 במרס 2018.

בנאום שנשא ב־25 באפריל 2016 שבו הכריז על משלוח של 250 חיילים אמריקנים לסוריה לסייע לכורדים במאבקם בדאעש, השתבח הנשיא אובמה בכך שתקופת כהונתו הייתה: "התקופה השלווה בהיסטוריה". הוא הודה אמנם בקיומו של סבל אדיר וטרגדיות עצומות, אבל הסביר כי: "אנשים עדיין צריכים לזכור שיש להם מזל שהם חיים בעידן השלו והמשגשג ביותר בתולדות האנושות. לא הייתה תקופה בהיסטוריה, שבה השלום והשקט היו משמעותיים כמו היום. אנשים חיים היום יותר מבעבר, וזוכים לחינוך טוב יותר ולבד מכך חלפו עשרות שנים מאז הפעם האחרונה שבה המעצמות נלחמו זו נגד זו. [...] אם אפשר לבחור להיוולד מתישהו – עכשיו זה הזמן".¹³⁹

יום קודם לנאום חזר אובמה במהלך ריאיון שהעניק ל-BBC על משנתו בנוגע לסוריה, והסביר כי אין פתרונות פשוטים למצב. "כדי לפתור את הבעיות לטווח ארוך בסוריה, פתרון צבאי לבדו – ובייחוד שיגור של כוחות קרקעיים על־ידינו – לא יעשה זאת. על הקהילה הבין־לאומית להמשיך להפעיל לחץ על כל הצדדים המעורבים, ובכלל זה רוסיה, איראן וארגוני אופוזיציה מתונים לשבת לשולחן ולנסות לתווך הסכם לחילופי השלטון, דבר שהוא מסובך".¹⁴⁰

דומה כי תמליל של שיחה שקיים ג'ון קרי עם אנשי אופוזיציה סוריים שבהם פגש בווינגטון בקיץ 2016, לימד על הלך הרוח במסדרונות ממשל אובמה ביחס לשאלה הסורית. קרי הסביר לבני שיחו כי לארצות־הברית קושי להתערב צבאית בסוריה, שכן היא מתקשה למצוא צידוק למעורבות שכזו. קרי הוסיף והסביר כי לרוסים לא אכפת מן החוק הבין־לאומי, בעוד שארצות־הברית חשה מחויבת להביאו בחשבון בשיקוליה. הוא קרא לבני שיחו להצטרף למאבק של ארצות־הברית בדאעש ואל־קאעדה, אבל הבהיר שווינגטון לא תילחם את מלחמתם באסד ובבעלי בריתו, וכי היא מצפה, כך על כל פנים הבינו בני שיחו, כי יילחמו בעצמם וינצחו בקרב בלא להישען על סיוע של ארצות־הברית. הוא הסביר כי דאעש ואל־קאעדה הכריזו מלחמה על ארצות־הברית, שעה שארגון דוגמת חזבאללה אינו פועל נגד האינטרסים האמריקנים ואינו חורש נגדה מזימות. שורת המחץ של קרי הייתה כי אמריקנים רבים סבורים, שצעירים אמריקנים אינם צריכים להישלח להילחם בארץ אחרת.¹⁴¹

התגובה למהלכיו של הממשל האמריקני הייתה כצפוי צוננת. הפרשן סאמר עבוד, פרופסור להיסטוריה וליחסים בין־לאומיים באוניברסיטת ארכדיה, כתב למשל ב־2 בנובמבר 2015: "החלטתה של ארצות־הברית לשלוח כוחות מיוחדים לסוריה, אינה אלא ניסיון נרפה לאזן את השפעות המעורבות הרוסית הגוברת במדינה. [...] למרבה הצער, ההכחזה המתמשכת של המדינה ושל החברה שלה היא כנראה הדבר היחיד ששחקנים בין־לאומיים יכולים להסכים עליו".¹⁴²

139. "אובמה: זו התקופה השלווה בהיסטוריה, מעולם לא היה טוב יותר", וויינט, 25 באפריל 2016.

140. "אובמה: אם נפיל את אסד, זו תהיה טעות", מעריב, 24 באפריל 2016.

141. "Obama's end-of-year news conference on Syria, Russian hacking and more", *Washington Post*, 16 December 2016; Anne Barnard, "Audio reveals what John Kerry told Syrians behind closed doors", *New York Times*, 30 September 2016.

142. Samer Abboud, "Analysis: US Special Forces in Syria, why now?", *Al-Jazeera*, 2 November 2015.

הבחירות לנשיאות ארצות-הברית בנובמבר 2016 סתמו את הגולל על מורשתו של ממשל אובמה, אם הייתה כזו, בכל האמור בסוריה. טראמפ הצטייר כבעל גישה בדלנית וכמי שנכון לשתף פעולה עם פוטין, ובמשתמע גם עם אסד לשם המאבק בדאעש.¹⁴³ אסד עצמו העיר: "קשה לדעת מה יעשה טראמפ, והאם ימלא את ההתחייבות שנטל על עצמו טרם בחירתו להילחם בטרור. אבל אם יעשה כן הרי שהוא יהפוך לבעל ברית בעבורנו, ואפילו בעל ברית טבעי שלנו".¹⁴⁴

האסלאם הקיצוני בנסיגה – דאעש וג'בהת אל-נצרה

המלחמה בדאעש

מהלכה של וושינגטון על אדמות עיראק וסוריה דחקו את דאעש ממאחזיו במדינות אלו אל מעמקי המדבר ממנו בא. דאעש הגיב בגלי פיגועים, אך נראה כי בחלק מן המקרים מדובר היה בהבשלתם של פיגועים שתוכננו זה מכבר ולאורך זמן, ולא דווקא בפיגועי תגובה למפלה כזו או אחרת. יתר על כן, בחלק אחר מן המקרים מדובר היה במפגעים בודדים שלא גויסו או הוכשרו בידי איש, אלא הלכו שבי אחר האידיאולוגיה והתעמולה של דאעש ואולי גם אחר הצלחתם של מפגעים שקדמו להם, שעליהם למדו מדיווחי התקשורת.

על סופו הקרב של דאעש כישות פוליטית בישר במחצית הראשונה של 2017 כיבושה של אל-מוצ'ל בידי צבא עיראק. עוד ב-21 ביוני 2017 פוצצו לוחמי דאעש במהלך סמלי את מסגד אל-נורי, שבו הכריז אבו בכר אל-בגדאדי שלוש שנים קודם לכן על הקמתה של הח'ליפות של דאעש. לאחר כשבוע עלה בידי יחידות של הצבא העיראקי להשתלט על העיר במלואה, ועל כיבושה המלא של העיר הוכרז בבגדאד ב-10 ביולי 2017. בצפון סוריה עלה בידי כוחות כורדיים בסיוע אמריקני, ולחלופין קבוצות מורדים ערביות סוניות בסיוע תורכי, לדחוק את דאעש מן המאחזים שבהם החזיק בצפון מחוז ח'לב ובמחוז אל-רקקה.

ב-10 במאי 2017 השתלטו הכורדים על העיר טבקה, וב-17 באוקטובר 2017 כבשו את העיר אל-רקקה בירתו של דאעש, ואילו במרכז ובמזרחה של המדינה דחק המשטר הסורי במהלך 2016 את דאעש ממאחזיו סביב לערים תדמור וחמץ והחל בראשית 2017 עלה בידו להרחיקו מדרום סוריה אל עומק המדבר הסורי (אל-באדיה) בואכה הגבול העיראקי-סורי. במהלך קיץ 2017 עלה בידי המשטר הסורי להשתלט על חלקים ניכרים של המדבר המזרחי בואכה עמק הפרת. גולת הכותרת של הישגיו אלו הייתה חבירה של הצבא הסורי ב-5 בספטמבר 2017 ליחידותיו, שהיו נצורות קרוב לשלוש שנים בדיר אל-זור. מאוחר יותר הגיעו הכוחות הסוריים אל הגבול העיראקי-סורי לאחר שהשתלטו על הערים אל-מיאדין (ב-14 באוקטובר 2017) ואבו כמאל (ב-9 בנובמבר 2017).

143. ראינות שהעניק דונאלד טראמפ לאחר בחירתו לרשת הסי. אן. אן. ולוול סטריט ז'ורנל, 14 בנובמבר 2016; גם, הארץ, 12 בנובמבר 2016.

144. *The Telegraph*, "Bashar al-Assad says Donald Trump a 'natural ally' for Syria alongside Russia and Iran", 15 November 2016.

ממלכת דאעש נפלה, אבל הדרך לחיסולו של הארגון לא רק כישות מדינתית אלא ככוח פעיל במעמקי המדבר העיראקי-סורי וכאידיאולוגיה שאחריה הלכו שבי צעירים מוסלמים בכל רחבי העולם הערבי, המוסלמי וזה המערבי, נותרה ארוכה. מיטוטה של מדינת דאעש פתח מאבק ירושה על השטחים שבהם שלט הארגון במזרח סוריה, שבו נטלו חלק כוחותיו של הצבא הסורי ומאחוריהם איראן שביקשה לכונן מסדרון יבשתי מטהראן, עבור דרך בגדאד ובדמשק, בואכה בירות; הכורדים שביקשו לבסס את האוטונומיה שהקימו בצפון סוריה ובמזרחה ומול אלו מורדים ערביים סונים שנתמכו בידי תורכיה ובדרום סוריה אף בידי ירדן; ולבסוף אף ארצות-הברית שהתקשתה לגבש אסטרטגיה או תוכנית פעולה ליום שאחרי נפילת דאעש.

הממד האזורי – המאבק על סוריה-ערב הסעודית, קטר ותורכיה מול איראן
המשבר הסורי הפך למשבר אזורי שביטא את התחרות, ואף את האיבה והעוינות בין כוחות אזוריים מתחרים: איראן, המדינה האיראנית אך גם העולם השיעי שבראשו ניצבה, ומנגד, מדינות ערב ובמיוחד מדינות המפרץ ותורכיה שכולן נמנות על עולם הסונה. רוסיה בחרה כאמור להטיל את ידה על טהראן, ולכונן עמה שותפות אינטרסים שאחד מנדבכיה היה מאמץ צבאי משותף בסוריה, הגם שאיראן שקעה במעורבות במדינה זו עוד קודם להגיע הרוסים בראותה בסוריה חלק ממרחב השפעה איראני.

מנגד, לא היוו מדינות ערב ותורכיה מחנה מגובש בעל מטרות ברורות ומוסכמות. ערב הסעודית וקטר הן שנתנו בתחילה את הטון, כמי שמובילות את המערכה נגד המשטר הסורי ונגד איראן, פועלות כל אחת לבדה במטרה לקדם אינטרסים מדינתיים או שושלתיים. אליהן הצטרפה תורכיה שאף לה היו כידוע חשבונות משלה, בחלקם חשבונותו האישיים של הנשיא ארדואן. יתר מדינות ערב, וכמה ממדינות המפרץ, השתרכו מאחור, מקפידות לפעול על-פי האינטרסים המדינתיים של כל אחת מהן.

כמה מהן דוגמת אלג'יר, עומאן ואף ירדן, וכמובן לבנון ועיראק, נמנעו מלכתחילה מלנתק את יחסיהן הדיפלומטיים עם דמשק. במקרה של אלג'יר, מדובר היה אף בתמיכה מלאה במשטר הסורי ובהזדהות עם מאבקו באסלאם הפוליטי, מאבק שבכמותו התנסתה כידוע אלג'יר בעשורים האחרונים. מדינות אחרות, דוגמת מאע'ם (מדינת האמירויות הערביות המאוחדות), המשיכו לקיים קשרים עם דמשק הגם שבפרופיל נמוך.

במהלך השנים התחולל שינוי דרמטי גם בעמדתה של מצרים ביחס למשבר הסורי. קהיר תמכה תחילה במורדים שנהנו מאהדה בציבוריות המצרית, כמו גם מתמיכה של תנועת "האחים המוסלמים" שנציגה, מחמד מרסי, כיהן אף כנשיא עד להדחתו מן השלטון ביוני 2013. זה האחרון אף הציע לשגר כוחות צבא מצריים לסוריה, הצעה שעוררה בשעתו התנגדות עזה ברחוב המצרי. אלא שלאחר ההפיכה שהעלתה את סיסיו לשלטון בקהיר התחולל שינוי בעמדה המצרית, לא במעט בשל המעטה האסלאמי שלבשה המהפכה הסורית.¹⁴⁵ המצרים העדיפו אמנם לשמור מרחק מן המשבר הסורי, בעיקר מתוך התחשבות

145. אלי-ערבייה, 30 בספטמבר 2012; רועי קייס, "מורסי הכריז: מנתק את הקשרים עם סוריה", וויינט, 16 ביוני 2013.

בעמדתה של ערבי-הסעודית, בעלת ברית ותומכת כלכלית חשובה שלהם. בחלוף החודשים והשנים אפשר שגם נוכח המתח המובנה ביחסי יחסי ריאד וקהיר, כמו גם על רקע מאבקו של סיסבי באסלאמיסטים במצרים גופא, החלו קהיר ודמשק מפשירות את הקרח ביחסיהן ואף פעלו לקדם שיתוף פעולה בעיקר בתחומי הביטחון והלוחמה בטרור. ב־8 באוקטובר 2016 הצביעו המצרים, לקול מחאות מריאד, בעד הצעת החלטה רוסית במועצת הביטחון בשאלת הלחימה בהֶלֶב. באותו חודש נתנה קהיר פומבי לביקור שקיים במצרים עלי ממלוק, האחראי על שירותי הביטחון הסוריים ויד ימינו של אסד בניהול המערכה נגד המורדים.

ביקור קודם של ממלוק בקהיר בספטמבר 2015 הוצנע בידי שני הצדדים, אבל הפעם זכה לכיסוי תקשורתי נרחב בדמשק ובקהיר כאחת, ונתפס כקריאת תיגר מצרית על עמדותיה של ערבי-הסעודית.¹⁴⁶ בפברואר 2017 נמנעה מצרים בהצבעה במועצת הביטחון על הצעת החלטה הקוראת להטיל סנקציות על המשטר הסורי בשל השימוש שעשה בנשק כימי נגד אזרחי ארצו, ובאפריל 2017 נמנעה מלתמוך במתקפה האמריקנית על סוריה בעקבות השימוש שעשה המשטר הסורי בנשק כימי בעיירה ח'אן שיח'ון בראשית אותו החודש.

ביטוי להלך הרוח בקהיר ניתן היה למצוא בריאיון שהעניק הנשיא סיסבי לטלוויזיה הפורטוגזית ב־22 בנובמבר 2016, ובו הביע תמיכה פומבית בצבא הסורי, בהיותו לדבריו, כמו במקרה המצרי, צבא לאומי המהווה נדבך חשוב בבניינה של המדינה הסורית. סיסבי העדיף כמובן להתעלם מהיותו של הצבא הסורי בעל מאפיינים עדתיים ברורים (עלוויים), ויותר מכך היותו שלוחה של המשטר ושל שושלת אסד שהחזיקו בידיהם את השליטה בו.¹⁴⁷ מצרים רבים סמכו ידם על דברים שכתב כרים עבד אל-סלאם בעיתון "אל-יום אל-סאבע" ב־27 ביולי 2017: "מצרים היא הגורם היחיד שחזר והדגיש את חשיבות השמירה על שלמותה הטריטוריאלית של סוריה, ולכידותו של העם הסורי. ידיים מצריות לא שפכו דם סורי, ולא נטלו חלק במלחמה חסרת התוחלת בסוריה".¹⁴⁸

שינוי בעל משמעות התחולל בעמדתה של ירדן. זו הוסיפה לשמר את קשריה עם סוריה והותירה את שגרירותה בדמשק פתוחה, הגם שבה בעת הושיטה, בתיאום עם ארצות-הברית וערבי-הסעודית, סיוע לכמה מקבוצות המורדים הפועלות בדרום המדינה. התבססותו של דאעש בגבול סוריה-ירדן ושורה של פיגועים בצפון הממלכה שלה היו אחראים אנשיו, הביאו את ירדן לראות בדאעש ולאוו דווקא באסד מקור של איום בעבורה. בה בעת הוסיפו דוברים ירדנים לשלם מס שפתיים, ושמא היו שותפים אמיתיים לדאגה שהביעו ערבי-הסעודית ועמה כמה ממדינות המפרץ, מפני ניסיונה של איראן לקנות לעצמה אחיזה בסוריה לכשתסתיים בה המלחמה בניצחונה של אסד.

דוגמה לכך היה ריאיון שהעניק הרמטכ"ל הירדני, מחמוד אל-פריחאט ב־30 בדצמבר 2017, ובו סיפר כי בעקבות הפיגוע שביצעו אנשי דאעש בעיר כרכ ב־18 בדצמבר 2016,

146. ג'קי חורי, "קהיר ודמשק הסכימו על חידוש היחסים הדיפלומטיים", הארץ, 13 בספטמבר 2015; ג'קי חורי, "דיווח בסוריה: קהיר ודמשק סיכמו על תיאום מדיני וביטחוני", הארץ, 18 באוקטובר 2016.

147. נ. מוזס, "מצרים וסוריה מהדקות יחסים: אלי-סיסי תומך בצבא סוריה; דיווחים: סיוע צבאי מצרי לסוריה", ממר"י, 1 בדצמבר 2016.

148. אל-יום אל-סאבע (קהיר), 27 ביולי 2017.

שבמהלכו נהרגו עשרה אזרחים ואנשי כוחות הביטחון, התברר כי ברשות אנשי דאעש נמצאו אמצעי לחימה מרובים וכי אפשר שתאי טרור נוספים של דאעש, גם אם רדומים לפי שעה, פועלים על אדמת הממלכה. הרמטכ"ל הירדני גם ידע לספר כי להערכת שירותי הביטחון הירדנים הצטרפו לשורות דאעש רק כ-300 אזרחים ירדנים ואין במספר זה כדי להדאיג. אך נוכחותם של לוחמי דאעש לאורך הגבול הסורי-ירדני, כמו גם נוכחות של לוחמי "חזית פתח אל-שא'ם", מטרידה עד מאוד.¹⁴⁹

יחסי סוריה וירדן שבו והידרדרו על רקע ההערכות ליום שאחרי דאעש והחשש הסורי כי ירדן תפעל, בשיתוף סעודי ואמריקני, לבסס לעצמה מאחז או אף אזור השפעה בדרום המדינה, ומנגד חששה של רבת עמון כי המשטר בדמשק יניח לאיראן ולמיליציות השיעיות הפועלות בחסותה ואף לחזבאללה לקנות לעצמו אחיזה לאורך גבולה הצפוני של הממלכה. במאי 2017 העניק המלך עבדאללה ריאיון ל"וושינגטון פוסט", ערב פגישתו עם טראמפ בבית הלבן, ובו הזהיר מפני: "ניסיון ליצור רצף טריטוריאלי בין איראן, עיראק, סוריה וחזבאללה בלבנון. [...] לא נסכול נוכחות של גורמים לא מדינתיים זרים לאורך גבולנו עם סוריה". המלך התייחס גם לאפשרות שפעילים של דאעש יימלטו מאזור אל-רקא לעבר הגבול עם ירדן, דבר שאליו רמז אסד כשאיים על הירדנים בריאיון שהעניק לרשת ספוטיניק הרוסית באפריל 2017. בריאיון טען אסד כי דרעא עשויה להפוך לבעיה ירדנית, רוצה לומר כי ביכולתה של דמשק להפוך את האזור למוקד ל"כאב ראש" עבור רבת עמון. בכל האמור בעתיד שלטונו של אסד בסוריה הוסיף המלך: "כולנו יודעים שהרוסים רוצים שהוא יישאר בשלטון יותר ממה שאנו רוצים. [...] אנו פועלים על-פי ההיגיון הפשוט ולפיו מי שמילא תפקיד מפתח בשפיכות דמים שכזו שכוונה נגד בני עמו, צריך ללכת".¹⁵⁰ אל המלך הצטרף גם הרמטכ"ל הירדני מחמוד עבד אל-חלים אל-פריחאת שהזהיר: "צבא ירדן לא ייכנס לשטחה של אף מדינה שכנה, אך יכה ביד ברזל בכל מי שינסה לחזור לגבולותינו או יאיים עליהם באופן כלשהו".¹⁵¹

שר החוץ הירדני אימן אל-צפדי שב והגדיר את דאעש והמיליציות השיעיות שהביאה איראן לסוריה, כאיום על ביטחונה של ארצו.¹⁵² בפרשנות לדברים אלו כתב העיתון הירדני "אל-ע'ד" כי: "סוריה הפכה מקור לסכנה לכל אחת משכנותיה, ולכן זכותה של ירדן להגן על עצמה גם אם הדבר ייאלץ אותה לחצות את הגבול ולהגיע לבירה של המדינה שממנה מגיע האיום".¹⁵³ לדברים אלו באה תגובה סורית חריפה. שר החוץ הסורי וליד אל-מע'לם הזהיר כי: "אם כוחות ירדניים יכנסו לשטחנו בלא תיאום – נתייחס אליהם כאל כוחות עויינים",¹⁵⁴ ואילו אסד תקף את ירדן על חלקה במזימה האמריקנית נגד ארצו עוד מתחילת

149. רדיו גי.גי.סי בשפה הערבית, 30 בדצמבר 2016; אל-קדס אל-ערבי (לונדון), 4 בינואר 2017.

150. ריאיון של המלך לוושינגטון פוסט, 9 במאי 2017.

151. פטרה (סוכנות הידיעות הירדנית, רבת עמון), 26 באפריל, 6 ביוני 2017.

152. אל-ידסתור (רבת עמון), 3 במאי 2017.

153. אל-ע'ד (רבת עמון), 23 באפריל 2017.

154. סאנא, 8 במאי 2017.

המלחמה בסוריה. "ירדן איננה באמת מדינה עצמאית, ולכן איננו מתייחסים אליה כאל מדינה אלא כאל מרחב טריטוריאלי"¹⁵⁵.

נראה כי ירדן באה על סיפוקה בעקבות השגת ההסכם שהבטיח כי איראן והמיליציות השיעיות הפועלות בחסותה יורחקו מן הגבול, וממילא השלימה עם שובם של כוחות סוריים סדירים לאזור הגבול בין שתי המדינות. ירדן אף ראתה בכך ברכה, מכיוון שהמהלך עלה בקנה אחד עם האינטרס הירדני להשיב את השקט והיציבות לגבולה עם סוריה, כמו גם לנסות ולדחוק בפליטים הסורים בירדן לשוב לארצם בהיותם נטל כבד על כלכלתה של הממלכה ההאשמית.

ערביה הסעודית, קטר ותורכיה

בסיכומו של דבר עירבו עצמן במשבר הסורי ערביה הסעודית, קטר ולבסוף תורכיה. זו האחרונה היטלטלה כל העת בין יצר ודחף השתלטנות ואף המגלומניה של הנשיא ארדואן, שביקש להעמיק את מעורבותה של אנקרה במשבר הסורי, ובין האינטרסים המדינתיים של תורכיה שהיו ממוקדים במאמץ לבלום את שאיפות האוטונומיה של הכורדים בצפון סוריה. אלא שמדינות אלו, בניגוד לאיראן, לא היו נכונות להקזיז בסוריה את דם חייליהן ולפיכך מעורבותן ובמיוחד זו הסעודית וזו הקטרית התבטאה בסיוע כספי נדיב למורדים, בתקווה לקנות עליהם בעלות והשפעה ולחזק את הזרם הסלפי במחנה האופוזיציה במדינה זו.

זו אגב הייתה תמיד דרכה של ערביה הסעודית – לקנות או לשחד את גורמי הכוח השונים כדי שיפעלו על-פי רצונה, או לכל הפחות יביאו בחשבון את האינטרסים הסעודיים וימנעו מלפגוע בהם. כך למשל סייעו הסעודים לאש"ף ולארגונים פלסטינים נוספים בשנות ה-70 וה-80 של המאה ה-20 בתקווה כי אלו ימנעו מלבצע פיגועי טרור נגד מטרות סעודיות, ומאוחר יותר סייעו לעיראק של צדאם חסין ולסוריה של חאפז אל-אסד בניסיון למתן את הקיצוניות של שליטים אלו, ולהסיט את תשומת הלב והעניין שלהם מכיוונה של ריאד. אלא שמדיניות סעודית זו התבררה במשך השנים כבעלת מגבלות ואף כחרב פיפיות, שכן גורמי הכוח השונים באזור קיבלו בברכה את הסיוע הכספי שהעניקו להם הסעודים אבל לא פעם התעלמו מן התכתיבים של ריאד והמשיכו בשלהם. יתר על כן, התגייסותם של גורמים סעודיים – לא דווקא המדינה ומוסדותיה אלא חברים במשפחת המלוכה או באליטה הסעודית זו הכלכלית, הדתית ואף הפוליטית – לסייע לקבוצות קיצוניות דוגמת אל-קאעדה בעת שארגון זה היה בראשית דרכו או בקבוצות מורדים קיצוניות בסוריה, עודדה הקצנה באזור שעליה איבדה ערביה הסעודית עד מהרה שליטה.

בקיץ 2015 נראה היה כי ערביה הסעודית ואף תורכיה מחשבות מחדש את דרכן בסוריה, ועשויות למשוך ידן ממדינה זו או לכל הפחות לתת את ידן להסדר מדיני שיתיר את אסד בשלטון במדינה. לתחושה זו תרם לא במעט הסכם הגרעין שהושג בין איראן ובין המעצמות הגדולות ביולי 2015. שינוי בהתנהלותן של מדינות אלו מול המשבר בסוריה נתפס אף עוד קודם להשגת הסכם הגרעין כמחויב המציאות, נוכח שינויים מבית בתורכיה – כשלונן

155. אלי-בעת' (דמשק), 21 באפריל 2017.

של ארדואן בבחירות לבית הנבחרים התורכי שהתקיימו ביוני 2015 שבעקבותן לא הצליח ארדואן לזכות ברוב בבית הנבחרים שיאפשר לו להוביל מהפך תחוקתי שיחזק את מעמדו כשליטה בפועל של תורכיה; ולצד זאת מותו של מלך ערב הסעודית המלך עבדאללה, ועלייתו של אחיו סלמאן על כס המלוכה. המלך החדש הוביל בחודשים שלאחר עלייתו לשלטון מהלך של סילוק הגוורדיה הוותיקה בצמרת הסעודית, שהובילה את מעורבותה של ריאד בסוריה והייתה אחראית במידה רבה להתגייסותה של ערב הסעודית למאבק עד חורמה באסד.¹⁵⁶

להתפתחות אלו בתוככי הצמרת הסעודית נקשרו גם דיווחים ולפיהם גנרל עלי ממלוך, המופקד על מגננוני הביטחון בסוריה, ביקר במצרים וקודם לכן ביקר גם בערב הסעודית, כחלק ממאמץ רוסי שלו היו הסעודים מוכנים לתת ידם להביא לפיוס בין סוריה ובין ערב הסעודית, ובתנאי שדמשק תתנתק מאחיזתה של טהראן.¹⁵⁷ אלא שבדיעבד התברר כי לא אנקרה ולא ריאד נסוגו בהן ממחויבותן להביא לסילוקו של אסד מן השלטון, נהפוך הוא. ארדואן, מעודד מנצחוננו בבחירות בתורכיה בנובמבר 2015 ובמשאל העם שהתקיים במדינה באפריל 2017, כמו גם הצמרת הסעודית החדשה שבה נתן את הטון יורש העצר, מחמד בן סלמאן, נתגלו כנחושים ומחויבים להמשך התמיכה במורדים בסוריה. מאבק זה התנהל במרחב המשתרע מלבנון וסוריה, עבור דרך תימן שבה הובילו כידוע הסעודים מאבק בח'ות'ים שנתמכו בידי איראן, וכלה על אדמת ערב הסעודית שבה הוציאו השלטונות להורג ב־2 בינואר 2016 47 מורשעים במעשי טרור והסתה. עליהם נמנה מטיף הדת השיעי, נימר באקר אל־נימר, ממנהיגיה הבולטים של העדה השיעית בממלכה. הוצאתו להורג של נימר הציתה אש ביחסי טהראן וריאד. ביום שלמחרת פרצו מפגינים לבניין השגרירות הסעודית בטהראן והעלו אותה באש, ובתגובה הודיעה ערב הסעודית עוד באותו היום כי היא מנתקת את יחסיה הדיפלומטיים עם איראן.¹⁵⁸

מעט אחר כך באו הסעודים חשבון גם עם חזבאללה, בן בריתה של איראן בלבנון ובסוריה. ב־2 במרס 2016 הכריזו חברות מועצת שיתוף הפעולה של המפרץ על חזבאללה כארגון טרור, וכשבוע לאחר מכן, ב־11 במרס 2016, הוא הוכרז כארגון טרור גם בידי מועצת שרי החוץ של הליגה הערבית.¹⁵⁹ ביוני 2017 יצאו הסעודים למערכה דווקא נגד קטר, האויב מבית, ויחד עם כמה ממדינות המפרץ ועם מצרים, ניתקו את היחסים הדיפלומטים עמה והטילו עליה עיצומים – מהלך שהביא לסדקים בחומה הערבית, ובוודאי זו המפרצית מול סוריה.

156. צבי בראל, "בגל הטיהורים הנוכחי, מסמן מלך ערב הסעודית את נתיב הירושה", הארץ, 29 באפריל 2016; רויטרס, 10 ביולי 2016.

157. Lord Michael Williams of Baglan, "Syria's Regime Reaches Out Amidst Regional Realignment", *The Chatam House*, 13 August 2015.

158. רועי קייס, "הוצאה להורג מטלטלת את יחסי ערב הסעודית-איראן", וויינט, 2 בינואר 2016; רועי קייס, "המשבר מחריף: ערב הסעודית ניתקה את יחסיה עם איראן", וויינט, 4 בינואר 2016.

159. "מדינות המפרץ הצהירו: חזבאללה ארגון טרור", ישראל היום, 2 במרס 2016; וויינט, "הליגה הערבית הכריזה: חזבאללה ארגון טרור", וויינט, 11 במרס 2016.

רוסיה ותורכיה – עימות ופיוס

ב־24 בנובמבר 2015 הופל מטוס קרב רוסי מדגם סוחוי־24 בידי מטוסים תורכיים, שעה שתקף מיליציות תורכמאניות המקורבות לתורכיה שפעלו באזור ג'בל אל־תרכמאן שבצפון של החוף הסורי. אחד הטייסים הרוסים נהרג בידי מיליציה תורכמאנית הפועלת באזור, והשני חולץ בידי כוח מיוחד רוסי. התקרית חוללה משבר ביחסי מוסקווה ואנקרה, והנשיא פוטין הגדיר את הפלת המטוס כ"דקירה בגב בידי סיעתי טרור". הוא הסביר כי פעילותם של המטוסים הרוסים לא היוותה משום איום בעבור תורכיה, ואיים כי לתקרית תהיה השלכות על יחסי שתי המדינות.¹⁶⁰ תורכיה הביעה צער על התקרית, אך סירבה בתחילה להתנצל על עצם הפלת המטוס הרוסי והאשימה כי מטוסים רוסיים נהגו קודם לתקרית להפר באופן שיטתי את הריבונות התורכית.

התקרית עצמה הביאה כצפוי להגברת המעורבות והנוכחות הרוסית בסוריה, שהרי פוטין מצא עצמו נאלץ לשמר את תדמיתו נוכח המהלומה שספג. הוא הגדיל את מצבת המטוסים הרוסיים בסוריה, ואף הורה להציב טילי קרקע אוויר מתקדמים מדגם אס־400 סביב בסיס חיל האוויר הרוסי בחמימים שנועדו, כך לטענת מוסקווה, להגן על מטוסיה.¹⁶¹ ואולם, למרות המתח המתעצם בין שתי המדינות הן נמנעו מלהביא את יחסיהן לידי משבר גלוי ואף פעלו, במיוחד התורכים, לנסות ולאחות את הקרע ביניהן.

במרס 2016 הודיעה אנקרה כי עצרה בשטחה אזרח תורכי שהצטרף לשורות הלוחמים התורכמאניים בצפון של החוף הסורי כחשוד בהרג הטייס הרוסי.¹⁶² כשלושה חודשים לאחר מכן, ב־27 ביוני 2016, שלח הנשיא התורכי ארדואן מכתב התנצלות רשמי לפוטין ובכך הביא את תקרית הפלת המטוס הרוסי לסיימה. אגב, הנוסח בתורכית של מכתב ההתנצלות שיועד לקהל הבית של ארדואן בתורכיה היה שונה במעט מן הנוסח באנגלית או ברוסית, וממנו עלה כי ארדואן נכון להביע צער על התקרית אך אין הוא מתנצל בפני פוטין בעטייה. ארדואן עצמו ביקר ב־9 באוגוסט 2016 בסנקט פטרבורג, ופגש בנשיא פוטין לפגישה ראשונה בין השניים מאז תקרית הפלת המטוס הרוסי. בעקבות פגישה זו חודש הדיאלוג בין שני המנהיגים.¹⁶³ אפשר שלהתחממות ביחסים בין שתי המדינות והמנהיגים תרם ניסיון ההפיכה הצבאית הכושל בתורכיה בליל 15 ביולי 2016, שהוביל למתח ביחסי אנקרה-ווינגטון בשל תביעתו של ארדואן כי ארצות־הברית תסגיר לידיו את פתהוללה גולן שאותו האשים כמי שעמד מאחורי ניסיון ההפיכה, כמו גם בשל הביקורת שמתח הממשל האמריקני על מהלכים שנקט ארדואן בעקבות ניסיון ההפיכה נגד מתנגדיו ויריביו הפוליטיים, שנתפסו בווינגטון כאנטי דמוקרטיים.

160. רויטרס, 24, 26 בנובמבר 2015.

161. עמוס הראל וגילי כהן, "מוסקווה הציבה מערכת אס-400 נגד מטוסים בבסיס חיל האוויר הרוסי בסוריה", הארץ, 29 בנובמבר 2015.

162. וויינט, 31 במרס 2016.

163. "יש סולחה: פוטין וארדואן נפגשו ולחצו ידיים", וויינט, 9 באוגוסט 2016.

ברור עם זאת כי רצונה של תורכיה בסיום המשבר נבע מן ההכרה התורכית בעוצמתה של מוסקווא, כמו גם החשש מפני ניסיונם של הכורדים בסוריה ובעיראק לקדם אוטונומיה ואף עצמאות תוך שהללו נעזרים בושינגטון. זו האחרונה ביקשה לעשות בכורדים שימוש לצורך המאבק בדאעש. לצד זאת הכירה אנקרה במגבלות כוחה, כמו גם בכישלון החלום לכונן מרחב בשליטה של כוחות סוניים הנתון להשפעתו של ארדואן – כך במצרים שבה הדיח סיסני את מחמד מרסי, איש "האחים המוסלמים", כך בשטחי הרשות הפלסטינית שבהם סגרו ישראל, מצרים והרשות על חמאס ברצועת עזה, וכך בסוריה שבה ידו של האסלאם הפוליטי ושל "האחים המוסלמים" במדינה הייתה על התחונה. לכך נוסף רצונו של הנשיא התורכי למתן את המתח ביחסיו עם שכניו, שהרי מדיניות "אפס בעיות" הותירה אותו בלא ידידים. כזכור, במקביל למהלך הפיוס מול הרוסים נתן ארדואן את ידו ב־28 ביוני 2016 לחתימת הסכם עם ישראל שהביא לסיומה של תקרית ההשתלטות על ה"מאווי מרמרה" ב־2010.

מכאן ואילך נפתחה הדרך לשינוי בסדר העדיפויות התורכי, ולמיקוד מאמציה של אנקרה במאבק בכורדים תחת מאבק להפלת משטרו של אסד. ב־20 בדצמבר 2016, נפגשו במוסקווא שרי החוץ של רוסיה, תורכיה ואיראן, והגיעו להסכם שנועד להביא לסיומה של הלחימה בסוריה, תוך שתורכיה שומרת בידיה אזור השפעה בצפונה של המדינה בשטחו של מחוז אידליב במחיר נכונות להשלים עם הישארותו של אסד על כסאו.¹⁶⁴ יום קודם לפגישה נורה ונהרג שגריר רוסיה באנקרה, אנדריי קרלוב, במהלך פתיחת תערוכת צילומים באחת הגלריות בבירה התורכית שנועד לקדם את יחסי אנקרה ומוסקווא. קרלוב נורה בידי איש ביטחון תורכי שזעק לעברו: "אנחנו מתים בקֶּלֶב ואילו אתם תמותו פה",¹⁶⁵ אלא שהרצח לא עצר את שתי המדינות מלהגיע להסכם ביניהן בשאלה הסורית. בסופו של יום יצאו התורכים למלחמה בסוריה, וליתר דיוק למהלך של מעורבות צבאית מוגבלת בלחימה במדינה זו – תחילה במבצע "מגן הפרת" באוגוסט 2017 ומאוחר יותר מבצע "ענף הזית" בינואר 2018 – אבל יעדם האסטרטגי לא היה דווקא חיסולו של ארגון דאעש ואף לא מיטוט משטרו של אסד, אלא דווקא מיטוט האוטונומיה שביקשו הכורדים לכונן בחלקיה הצפוניים של המדינה.

מלחמת הכורדים והתורכים

כאשר פרץ דאעש ממעמקי המדבר והשתלט על שטחים נרחבים במזרח סוריה ובצפון מערבה של עיראק, הוא ביקש להשתלט על מרחבי המחיה של הכורדים בעיראק אבל בעיקר בצפון סוריה, במטרה לכונן מסדרון בשליטתו שיקשר את מרחבי השליטה שלו בסוריה ובעיראק עם הגבול התורכי, ויאפשר מעבר של מתנדבים ושל סחורות מתורכיה אל

164. "הצהרת מוסקווא": רוסיה, איראן וטורקיה הסכימו על מתווה שלום לסוריה, וואלה, 20 בדצמבר 2016.

165. "שגריר רוסיה בטורקיה נרצח. המתנקש צעק: אנחנו מתים בקֶּלֶב, אתם תמותו כאן", וויינט, 19 בדצמבר 2016.

שטחי הח'ליפות. בידי לוחמיו עלה להשתלט על רצועת הגבול שבין סוריה ותורכיה, בקטע שאורכו 55 קילומטרים המחבר את הערים ג'ראבלוס ואל-ראעי ומדרום להן העירות מנבג' ואל-באב, ששלטו כולן על דרך המלך מחֶלֶב צפונה אל הגבול התורכי. רצועה זו הייתה מאוכלסת בעיקרה בערבים, ומכאן הקלות היחסית שבה עלה בידי דאעש להשתלט עליה.

אבל בכך לא אמר די. באוגוסט 2014 פרצו כוחותיו אל העיירה הכורדית כובאני (עין אל-ערב בשמה הערבי) המצויה מצפון מזרח לג'ראבלוס, במטרה להרחיב את המסדרון שבשליטתו לאורך הגבול התורכי סורי על חשבונם של הכורדים. לוחמי דאעש הגיעו אל מרכזה של העיירה וכמעט שהשתלטו עליה, אבל לוחמים כורדים בסיוע אווירי של מטוסים אמריקניים הצליחו להדוף אותם מן העיר וב-29 בינואר 2016 אף הכריזו עליה כנקייה מנוכחות דאעש. התורכים נותרו, אגב, צופים בלתי מעורבים מן הצד בלחימה בין דאעש ובין הכורדים לגבולם הדרומי.

הסיוע האמריקני ואפשר שאף גיבוי רוסי, העצימו מאוד את כוחם של הכורדים בצפון סוריה והעניקו להם רוח גבית במאמציהם לקדם ממשל עצמי באזורי המחייה הכורדים. עוד ב-11 באוקטובר 2015 הוכרז בעיר חסכה על הקמתם של "כוחות סוריה הדמוקרטית" (קואת סוריה אל-דמוקראטיה), קואליציה בהובלתה של מפלגת האיחוד הדמוקרטי הכורדי (PYD) (השלוחה הסורית של מפלגת הפועלים הכורדית, הפ.ק.ק.) ו"יחידות ההגנה העממית" (YPG) הכפופים לה ולצידם גם ערבים, ארמנים, נוצרים אשורים ובני מיעוטים אחרים. מטרתו של גוף זה הוגדרה כ"יצירת סוריה דמוקרטית ורב-לאומית המבוססת על צדק", אבל ברור כי הכורדים הם שהיו הכוח המניע מאחוריה.

ב-8-9 בדצמבר 2015 התקיימה באל-מאליכיה ועידה של הכוחות הכורדיים בצפון סוריה, שלא הוזמנו לוועידת האופוזיציה הסורית בריאד. בסיומה הוכרז על כינונה של "המועצה הדמוקרטית הסורית", כמסגרת-על מדינתית העומדת מאחורי "כוחות סוריה הדמוקרטית"¹⁶⁶. ב-16 במרס 2016, הכריזו הכורדים בעיירה רמילאן בצפון סוריה על כינונה של פדרציה באזורים הכורדיים של צפון סוריה, או בשמה הרשמי "הפדרציה של צפון סוריה – רוג'ווה" (רוג'ווה – Rojava – מערב בכורדית, ובמשתמע מערב כורדיסטאן – מונח שבו השתמשו הכורדים בעבור כורדיסטאן הסורית).

הצעד הכורדי התקבל בביקורת חריפה מצד מחנה המורדים בסוריה שייצגו בעיקר את האלמנט הערבי-סוני במדינה, מצדו של המשטר הסורי בדמשק, וכן של ממשלת תורכיה שחזרה והזהירה כי כיוון אוטונומיה או עצמאות כורדית בצפון סוריה, העלולה להשליך גם על הכורדים בתורכיה, הוא בבחינת קו אדום בעבורה. רוסיה וארצות-הברית הסתפקו בגינוי רפה למהלך, שהרי שתי אלו לא הסתירו את השימוש הגלוי שעשו בכורדים בסוריה – האמריקנים, לצורך המאבק בדאעש, והרוסים – לצורך מאבק בקבוצות המורדים אחרות, כמו גם לחיזוק מעמדה של מוסקווה בצפון סוריה.

בעידוד אמריקני יצאו הכורדים למאבק בכוחות דאעש הערוכים בסמוך לאזורי המחייה שלהם. ב-26 בדצמבר 2015 עלה בידיהם להשתלט על סכר תשרין שלימת טבקה, מאוז

166. אל-ג'זירה, 9, 11 בדצמבר 2015.

אסטרטגי בעל חשיבות כלכלית, ובסוף מאי 2016 כבשו מידי דאעש גם את העיירה עין אל-עיסא המצויה כ-50 קילומטר מצפון מזרח לאל-רקקה. אבל למי שציפה כי הכורדים ישימו עתה פעמיהם לאל-רקקה ציפתה הפתעה. הכוחות הכורדיים יצאו דווקא למתקפה נגד העיירה מנבג' שמצפון לח'לב, וב-12 באוגוסט 2016 עלה בידיהם לכבוש אותה מידי לוחמי דאעש. נראה אפוא כי המאמץ הכורדי כוון במטרה לנסות וליצור רצף טריטוריאלי בין המרחבים הכורדיים בעיפרין שבמערב סוריה, בכובאני (עין אל-ערב) ובאזורי חסכה וקמישלי במזרח של המדינה.

לשם כך הם אף תקפו בלא הצלחה ב-17 בינואר 2016 את העיירה אַעזאז שממזרח לעיפרין, שהוחזקה בידי קבוצות מורדים שנתמכו בידי תורכיה ובידי וושינגטון. במקביל נאבקו הכורדים גם בכוחות המשטר הסורי בכל פעם שאלו יצאו מן המובלעות שבהן הוסיפו להחזיק, בהסכמה שבשתיקה של הכורדים, באזורי המחיה הכורדיים בצפון סוריה. עימותים שכאלו פרצו למשל בחסכה באמצע אוגוסט 2016, כשלאחר שחיל האוויר הסורי ניסה לתקוף את הכוחות הכורדיים בעיר שיגרו האמריקנים מטוסי קרב שחגו מעל לעיר כאות אזהרה למשטר בדמשק. וושינגטון הסבירה כי המטוסים הסוריים סיכנו את חיי חיילים אמריקנים הפועלים באזור בסיוע לכוחות הכורדיים, והרוסים מיהרו להתערב ולתווך בין משטרו של אסד ובין הכורדים, שעיימם עמדה אף מוסקווה בקשר ישיר, והביאו להסכם להפסקת אש שהשיב את השקט לאזור. ההסכם אפשר למשטר הסורי לשמר את נוכחותו הסמלית באזורי הכורדים בצפון סוריה, בעיקר במרכזי הממשל והביטחון בחסכה ובקמישלי וכן בשדות התעופה בערים אלו, אך הכיר הלכה למעשה באוטונומיה הכורדית באזור הג'זירה. הכורדים נזקקו למשטר בדמשק שהרי זה היה היחיד שהתיר טיסות אזרחיות ואחרות בין דמשק ולאד'קיה למחוז חסכה. התורכים, למותר לציין, לא אפשרו קיומו של קשר אווירי שכזה.

נכונותה של וושינגטון לסייע בידם של הכורדים, וסירובה להגדיר את מפלגת האיחוד הכורדי הדמוקרטי כתנועת טרור, הרתיחו את התורכים ואף יצרו משבר דיפלומטי ביחסים שבין אנקרה לווינגטון, אבל זו האחרונה המשיכה בשלה שכן נזקקה לכורדים כדי ללחום בדאעש.¹⁶⁷ התגובה התורכית הייתה בראשיתה מוגבלת, והצטמצמה עוד בראשית פברואר 2016 לירי ארטילרי על עמדות של הכורדים לאורך הגבול, בטענה כי אלו מסייעים לארגון המחתר הכורדי בתורכיה, PKK, במאבקו בממשלה התורכית.¹⁶⁸

כישלון ניסיון ההפיכה הצבאית בתורכיה ב-15 ביולי 2016 טרף לזמן מה את הקלפים, שכן היה בו לשקע את ארדואן בבעיותיו מבית, אבל החשש מפני היווצרותה של ישות אוטונומית כורדית לגבולה הדרומי של תורכיה העלולה לעודד תחושות בדלניות בקרב המיעוט הכורדי בתורכיה, דחפה את הממשלה תורכית לעשות מעשה ולפתוח ב-24 באוגוסט 2016 במבצע "מגן הפרת" שבמסגרתו חדרו כוחות תורכיים לצפונה של סוריה.

167. "לפחות 28 הרוגים ו-61 פצועים בפיצוץ מכונית ממולכדת במרכז אנקרה", הארץ, 17 בפברואר 2016; "בגלל הכורדים: השגריר האמריקני זומן לבירוור", מעריב, 9 בפברואר 2016; "לא אזמה מע אנקרה בסבב סוריה אל-דימוקראטיה" (אין כל עימות עם אנקרה בשל הסיוע לכוחות סוריה הדמוקרטית), אל-ג'זירה, 27 במאי 2016.

168. רויטרס, 13 בפברואר 2016.

במהלך המבצע השתלטו קבוצות של המורדים הסוריים הנתמכים בידי תורכיה, על רצועה צרה לאורך גבול סוריה-תורכיה באזור ג'ראבלוס. עיירה זו הייתה נקודת חיבור חשובה בין המובלעת שבה החזיקו הכורדים במזרח סוריה, החל בערים קמישלי וחסכה ובואכה לכובאני (עין אל-ערב), ובין המובלעת במערב סוריה סביב לעיר עיפרין. המבצע התורכי בא לכאורה בתגובה לפיגוע טרור של דאעש בעיר גאזיאנטפ בדרום תורכיה כשבוע קודם לכן ובו נהרגו 51 איש, אבל כוון כאמור בראש ובראשונה נגד ניסיונם של הכורדים בסוריה לבסס להם מאחז קרקעי בצפון המדינה ובמזרחה.¹⁶⁹

התקשורת הערבית שעקבה מן הצד אחר המאבק תורכי-כורדי, לא יכלה להתעלם מן הסמליות שבתאריך בו בחרו התורכים לפתוח במבצע שלהם. 24 באוגוסט 2016 היה יום השנה ה-500 לקרב מארג' דאבק, שבו הביסו הכוחות העות'מאנים את הממלוכים בדרכם להשתלט על המרחבים הערביים של סוריה (בלאד אל-שא'ם), עיראק, חצי האי ערב ומאוחר יותר גם מצרים. לעיירה דאבק, עיירה בת כ-3,000 תושבים שבמרכזו של העמק (מארג' דאבק), נודעה חשיבות סמלית שכן ארגון דאעש הבטיח לתומכיו כי בעיירה זו יתרחש קרב יום הדין שבו יביס האסלאם את אויביו. אחד מביטאוניו האלקטרוניים של הארגון בשפה האנגלית אף נשא את השם דאבק,¹⁷⁰ אבל בכל זה לא היה כדי למנוע את נפילתה של העיירה ב-17 באוקטובר 2016 לידי המורדים.

חשובה יותר הייתה עם זאת נפילתה של העיירה אל-באב ב-23 בפברואר 2017 לידי אותן קבוצות מורדים, שבחרו לשאת בכותרת הנוחה אך נעדרת כל משמעות ותוכן של "הצבא הסורי החופשי". בכך הובטחה שליטתה של תורכיה על חלקו הצפוני של מחוז חֶלֶב, הגם שבתיאום עם רוסיה וברוח ההבנות שאליהן הגיעו שתי המדינות ב-20 בדצמבר 2016 במוסקווה. נראה עם זאת כי הצבא התורכי, בניגוד לדרג הפוליטי באנקרה, לא גילה כל התלהבות להעמיק את מעורבותו במלחמה בסוריה. היקף הכוחות התורכיים שהוטלו לקרב על אדמת סוריה היה מוגבל וקצב ההתקדמות שלהם, ובעיקר של אותן קבוצות מורדים סורים שפעלו בחסות תורכית, היה איטי ורצוף קשיים נוכח התנגדות עזה שגילו לוחמי דאעש ואפשר שמתוך רצון של המפקדים התורכיים להימנע מאבדות מיותרות.

התורכים לא הצליחו אפוא להקדים את הלוחמים הכורדים שהשתלטו על העיירה מנבג' ועל המרחב שמדרום מזרח לה, בואכה ימת אסד. אלו הוסיפו להחזיק בעיר בגיבוי אמריקני. שהרי וושינגטון ראתה באלו, לצד הצבא העיראקי והמיליציות השיעיות שלחמו בדאעש בתוככי עיראק, שחקן מרכזי במהלך האמריקני להביא למיטוט הח'ליפות של דאעש במזרח סוריה ובצפונה של עיראק. חשיבותה של מנבג' המצויה מצפון מזרח לאל-באב על אם הדרך שבין חֶלֶב ובין כובאני (עין אל-ערב) שעל גבול תורכיה-סוריה, הייתה נעוצה בכך שאפשרה לכורדים חיבור טריטוריאלי למרחב שבשליטת המשטר הסורי מדרום לה, ודרך מרחב זה קשר למובלעת הכורדית סביב לעיר עיפרין במערב סוריה. בחודשיה האחרונים של שנת 2016 עלה בידי כוחותיו של הצבא הסורי, בסיוע לוחמים של מיליציות שיעיות הנאמנות לאיראן ושל לוחמים של חזבאללה, להשתלט על מרביתו של המרחב שבין העיירה אל-באב

169. רועי קייס, "טנקים טורקיים בסוריה: ארדואן לחץ והכורדים נסוגו", וויינט, 25 באוגוסט 2016.

170. אדם הופמן, "אפוקליפסה אחר כך, הפורום לחשיבה אזורית", 30 באוקטובר 2016.

וחָלָב (לאורך הדרך המהירה שבין חָלָב לאל־רקה) ולהגיע עד לקרבת העיירה מנבג' שבה הוסיפו הכורדים להחזיק. בנוסף עלה בידי כוחותיו של הצבא הסורי להשתלט על העיירה דיר חאפר (29 במרס 2017) וכן על שדה התעופה אל־ג'ראח (13 במאי 2017), ובכך להגיע אל הגדה הדרום־מערבית של ימת אסד שמעברו השני נמצאו הכורדים.¹⁷¹ במקביל הצליח המשטר הסורי בעקבות נפילתה של חָלָב לידי להגיע עד למרחב הכורדי שסביב לעיפרין. המבצע התורכי שנועד למנוע קשר בין שני מרחבי המחיה של הכורדים בצפון סוריה, הסתיים אפוא במפח נפש בעבור התורכים.

במרס 2017, כחצי שנה לאחר שהחלו במבצע, הודיעה אנקרה על סיומו. בהודעת המועצה לביטחון לאומי של תורכיה נמסר כי מבצע "מגן הפרת" נגד ארגון דאעש וקבוצות טרור אחרות (הכינוי שהדביקו התורכים לכוחות הכורדיים הפועלים בצפון סוריה) הושלם בהצלחה. מטרות המבצע, כך הוסבר, היו להבטיח את ביטחונה הלאומי של תורכיה, להחזיר פליטים סוריים לבתיהם ולהרחיק את איום דאעש מן הגבול התורכי.¹⁷² עם זאת, תורכיה לא הסיגה את כוחותיה מהאזורים שנפלו לידיה וראש הממשלה התורכי, בינאלי יילדרים, אף הכריז כי ממשלתו לא תהסס לפתוח במבצע נוסף בעת הצורך.¹⁷³

בנוסף מיהרה תורכיה להכריז כי צבאה נכון להתקדם לעבר אל־רקה, בירתו של דאעש, אבל נוכח הצלחתו המוגבלת של הצבא התורכי בכיבוש המרחב של ג'ארבלוס-אל־באב, כמו גם הקשיים המדיניים והצבאיים שבהם נתקל, נותרו הצהרות אלו על הנייר.

דמשק בחרה אגב להתעלם מן הפלישה התורכית לשטחה. אחרי הכול לסורים היו דאגות דחופות יותר. אסד עצמו הסביר כי בכל האמור בארדואן: "מדובר באדם חולה ולא יציב. זהו מגלומן שחושב שהוא עדיין חי בתקופה העות'מאנית. הוא מנותק לגמרי מן המציאות. לנו שמורה כמובן הזכות להגן על עצמנו מפני פלישת כוחותיו אל אדמת סוריה. אבל עלינו להיות ריאליים...]. לכן המלחמה בטורויסטים היא למעשה מלחמה בארדואן ובצבאו, ואני מבקש להדגיש שאנו נלחמים בצבא ארדואן ולא בצבא התורכי".¹⁷⁴ הרוסים היו כאמור נכונים להשלים עם המהלך התורכי, כל עוד לא היה בו כדי לפגוע באינטרס הרוסי – הסדרה ויישוב בדרכי שלום של המשבר הסורי, תוך שאסד נותר בשלטון.

העימות התורכי-כורדי התחדש בינואר 2018 כשצבא תורכיה יצא למבצע "ענף הזית" במטרה להשתלט על המרחב שסביב לעיפרין. מרחב שבו החזיקו הכורדים כמעין מובלעת מבודדת מהמרחב שנפל בידיהם בצפון־מזרח סוריה, במחוזות אל־רקה וחסכה ממזרח לנהר הפרת. בידי הצבא התורכי שהסתייע בלוחמים של "הצבא הסורי החופשי" עלה להשתלט על העיר ב־18 במרס 2018. היה זה אפוא המשך ישיר למערכה שניהלה תורכיה במאמציהם של הכורדים לקדם אוטונומיה כורדית בצפון סוריה, אבל יש לראות בו חלק מהמאבק לעיצוב מפתו ופניו של המרחב הסורי ביום שאחרי המלחמה.

171. סאנא, 29 במרס, 13 במאי 2017.

172. סוכנות הידיעות התורכית אנטוליה, 29 במרס 2017.

173. רויטרס, 30 במרס 2017.

174. סאנא, 16 בנובמבר 2016.

המתקפה הכימית בח'אן שיח'ון

בראשית 2017 השתררה תחושה של ביטחון ואולי אף של ניצחון בדמשק, נוכח הישגיו של המשטר הסורי בשדות הקרב ברחבי המדינה. תהליך ההסדרה שאותו הובילו הרוסים נראה צובר תאוצה, וכמי שעתיד להביא את המלחמה במדינה לסיימה תוך שאסד נותר על כסאו. אלא שאת תרועות השמחה והגיגות הניצחון הפרו דיווחים, אודות תקיפה כימית שביצעו מטוסים של חיל האוויר הסורי בבוקר 4 באפריל 2017 על העיירה ח'אן שיח'ון בצפון סוריה. מן הדיווחים עלה כי במהלכה של התקיפה עשו המטוסים הסוריים שימוש בגז סארין שהביא למותם של למעלה מ-110 מתושבי העיירה, מרביתם נשים וילדים, ולפגיעה בעוד כמה מאות תושבים. שעות ספורות לאחר התקיפה דווח מח'אן שיח'ון כי בית החולים המקומי שאליו פונו נפגעי התקיפה הכימית הופצץ אף הוא ונהרס, אפשר שבניסיון למחות כל עדות וזכר לשימוש בגז בידי המטוסים הסוריים.¹⁷⁵ דמשק מיהרה להכחיש כל אחריות לתקיפה: "כוחותיו של הצבא הסורי לא השתמשו ואינם משתמשים בנשק כימי, ומדובר במצבור של חומרים כימיים שייצרו או אגרו המורדים. מטוסים סוריים שתקפו באזור פגעו בו, ואפשר שזו הסיבה לנפגעים בקרב האזרחים".¹⁷⁶

בהנחה שהיו אלו מטוסים של חיל האוויר הסורי שביצעו את התקיפה בח'אן שיח'ון, נשאלה השאלה מה מצא אסד להזדקק לשימוש בנשק כימי, סוגיה רגישה בעבורה של הקהילה הבינ-לאומית, דווקא בשעה שידו על העליונה בקרבות המשתוללים ברחבי המדינה? קצין בכיר בצה"ל שפך אור מעט שונה על מניעיו של אסד, ולהערכתו אלו נבעו מרצונו של הנשיא הסורי להשיג הכרעה מהירה בשדה הקרב לאחר שהתבררה לו שיעד שכזה מצוי הרחק מהישג ידו.¹⁷⁷ אגב, משחלפו שבועות בודדים התבררה הערכה מלומדת זו של הקצין הבכיר כנעדרת כל בסיס, משעלה בידי הציר הסורי-רוסי-איראני להגיע להכרעה ואף להסדרה שכזו.

חזרה אל הטרגדיה בח'אן שיח'ון. דווקא בטיפה זו של דם וזוועה היה משום חציית קו אדום או אף מתיחת החבל יתר על המידה, ומשום כך היא חוללה שינוי מפתיע בעמדתה של וושינגטון בשאלה הסורית שאותו לא צפה אסד, אך גם לא איש מתומכיו או יריביו. היו אלו הרשתות החברתיות שהביאו אל רחבי העולם את תמונות הזוועה מח'אן שיח'ון, וכמו בטרגדיות אחרות שידעה סוריה התקבעה גם טרגדיה זו בזיכרון בשל תמונות של כמה מגיבוריה האומללים. אחת מאלו הייתה תמונתו של עבד אל-חמיד אל-יוסף, בן 29, נפרד משני ילדיו הקטנים, זוג התאומים איה ואחמד, שבמותם מלאו להם שלוש שנים. לכתבים

175. רועי קייס, "הופצץ בית חולים שמטפל בנפגעי התקיפה הכימית", וויינט, 4 באפריל 2017.
176. "חשד לתקיפה כימית בסוריה: לפחות 58 הרוגים בהפצצה על המורדים באייליב", הארץ, 4 באפריל 2017.

177. יואב זיתון, "בכיר בצה"ל: איראן איבדה את ההגמוניה בסוריה", וויינט, 19 באפריל 2017.

סיפר יוסוף כי לבד מזוג התאומים שלו איבד גם את אשתו, שניים מאחיו, שני אחיינים ואחיינית, ובסך הכול נהרגו במתקפה למעלה מ-20 מבני משפחתו.¹⁷⁸

לימים דווח בתקשורת המערבית כי לתמונות הזוועה מח'אן שיח'ון הייתה השפעה מכרעת על ההחלטה שקיבל טראמפ לתקוף בסוריה, וכי בתו איוונקה היא שהניעה אותו לעשות מעשה. איוונקה כתבה בחשבון הטוויטר שלה בעקבות האירוע: "הלב נשבר והכעס גואה נוכח התמונות המגיעות מסוריה לאחר התקיפה הכימית אתמול". לאחר המתקפה שעליה הורה אביה הוסיפה: "התקופה שבה אנו חיים מחייבת הכרעות קשות. גאה באבי על שסירב לקבל את הפשעים הנוראיים האלו שנעשו נגד האנושות".¹⁷⁹

עוד קודם לכך גררה המתקפה תגובות חריפות מצד בכירים אמריקנים. כך למשל הציגה ניקי היילי, שגרירת ארצות-הברית, בישיבה מיוחדת של מועצת הביטחון תמונות של גופות של ילדים סורים שנהרגו בתקיפה והכריזה: "איננו יכולים להוסיף לעצום את העיניים. אנחנו יודעים שהמתקפה של אתמול הייתה שפל חדש אפילו למשטר אכזרי דוגמת משטרו של אסד". את עיקר חיציה הפנתה עם זאת היילי לעבר מוסקווה: "כמה ילדים עוד צריכים למות לפני שלרוסיה יהיה אכפת? לאסד, לרוסיה ולאיראן אין רצון בשלום. כשהאו"ם נכשל בעקביות במילוי חובתו, יש רגעים בחיי האומה שבהם אנו מוצאים עצמנו מחויבים לפעול".¹⁸⁰

טראמפ עצמו הכריז עם היוודע דבר התקיפה כי: "נחצו הרבה קווים מבחינתי" וכשנשאל אודות תגובה אפשרית מצידו השיב: "אתם עוד תראו". אלא שדבריו אלו לוו בהדלפות מפי מקורבים בבית הלבן, ולפיהם "טראמפ מודאג, אבל הפלת משטר אסד אינה בעבורו אפשרות ריאלי", וכן כי "הפשע שהתבצע בסוריה הוא תוצאה של חולשת ממשל אובמה",¹⁸¹ היינו אינו נוגע במישרין לטראמפ ואינו באחריותו ולכן גם אינו מחייבו בתגובה. מכאן יובן מדוע הכרזותיו התקיפות של טראמפ לא נלקחו ברצינות ומדוע נראה היה שגם מתקפה כימית זו שביצעו מטוסים סוריים בשליחותו של אסד תעבור בלא שאסד ייענש עליה. אלא שיומיים לאחר התקיפה הורה טראמפ על תגובה צבאית. ב-7 באפריל 2017 לפנות בוקר שיגרו שתי משחתות של הצי השישי של ארצות-הברית במזרח הים התיכון, המשחתות "רוס" ו"פורטר", 59 טילי טומהוק לעבר בסיס חיל האוויר הסורי באל-שעיראת שליד חמץ שממנו המריאו המטוסים שתקפו בח'אן שיח'ון. האמריקנים מסרו הודעה מוקדמת על התקיפה לרוסיה ולכמה מבעלות בריתם, ובהן ישראל.¹⁸²

178. "צור: עבד אל-חמיד.. פקד זוג'תה ואטפאלה ואח'ויה פי מג'זרת ח'אן שיח'ון" (עבד אל-חמיד אל-יוסף.. איבד את אישתו, ילדיו ואחיו בטבח בח'אן שיח'ון), אליג'זירה, 5 באפריל 2017; "תגידו שלום, תינוקות שלי": משפחת אל-יוסף קברה 22 מבניה אחרי התקיפה באידליב", הארץ, 6 באפריל 2017.

179. *The Daily Mail*, "Was it Ivanka who forced her father's change of heart?", 8 April 2017.
180. עמית ולדמן, "ארה"ב: כמה ילדים עוד צריכים למות כדי שלרוסיה יהיה אכפת?", ערוץ 2, 5 באפריל 2017.

181. רויטרס, "דיווח CNN: טראמפ שוקל פעולה צבאית בסוריה", 6 באפריל 2017.
182. רועי קייס, "בתגובה למתקפה הכימית: טראמפ תקף בסוריה עם עשרות טילים", וויינט, 7 באפריל 2017.

מיד לאחר התקיפה הסביר טראמפ בהודעה מיוחדת לאומה האמריקנית: "בעזרת גז עצבים קטלני, אסד חנק למוות אנשים, נשים וילדים חסרי ישע. מוות אלים ואיטי לרבים כל כך. [...] אף ילד של אלוהים לא צריך לסבול זוועות אלו. [...] הלילה אני קורא לכל האומות התרבותיות להצטרף כדי להביא לסוף הטבח ושפיכות הדמים בסוריה ולסיים את הטרור על כל סוגיו".¹⁸³ מאוחר יותר שלח מכתב לחברי הקונגרס, שבדעתם לא התייעץ טרם התקיפה, והסביר: "ארצות-הברית תפעל גם בעתיד, ככל שיהיה בכך צורך, כדי לקדם את האינטרסים הלאומיים שלה".¹⁸⁴

בתקיפה על בסיס חיל האוויר הסורי נהרגו על-פי הודעת מפקדת הצבא הסורי שישה אנשי צבא ועוד שבעה נפצעו. בתגובה נמסר מדמשק: "המתקפה לא תמנע מאיתנו להמשיך להיאבק בטרור. אנחנו איננו מופתעים שארצות-הברית וישראל תומכות בטרוריסטים". דמשק ובעיקר מוסקווה ניסו להמעט בערכה של התקיפה ובמשמעותה, ודווח כי רק מספר מצומצם של מטוסים נפגע בתקיפה האמריקנית שכן מרבית המטוסים פונו ממנו לאחר ההתראה שמסרו האמריקנים לרוסים טרם התקיפה, וכי שדה התעופה חזר לפעולה בתוך שעות לאחר התקיפה. מאוחר יותר מסר שר ההגנה האמריקני מאתיס: "הערכת משרד ההגנה היא שהמתקפה פגעה וגרמה להרס של מצבורי דלק ותחמושת, יכולות הגנה אווירית, ובנוסף השמידה 20 אחוזים מכלי הטיס המבצעיים בסוריה. [...] ממשלת סוריה איבדה את היכולת לתדלק או לחמש את המטוסים בבסיס חיל האוויר אל-שעיראת, ובנקודה זו גם השימוש במסלול ההמראה בלתי אפשרי. [...] יהיה זה מאוד לא חכם מצד המשטר הסורי להשתמש שוב בנשק כימי נגד אזרחים".¹⁸⁵

התקיפה האמריקנית לוותה בהצהרות תקיפות של בכירים אמריקנים ובראשם טראמפ, שהעידו לכאורה על שינוי של 180 מעלות בעמדה האמריקנית שרק כמה ימים קודם לכן ביקשה למקד עצמה במאבק בדאעש ולא בהפלתו של אסד.¹⁸⁶ עתה מיהרה השגרירה היילי להצהיר כי החלפת משטרו של אסד והבסת דאעש נמצאים שניהם בראש סדר העדיפויות של הממשל האמריקני כשמסרה: "אין שום סיכוי לפתרון מדיני כל עוד אסד עומד בראש".¹⁸⁷ האמריקנים שבו והפנו את מבטם לרוסיה בתקווה נכזבת כי יוכלו להביא לשינוי בעמדתה בשאלה הסורית. מזכיר המדינה רקס טילרסון אמר כי משטרו של אסד איבד את הלגיטימיות שלו בעיני טראמפ ובעיני העולם כולו, וכי ארצות-הברית אינה רואה בו מי שעשוי למלא תפקיד בעתידה של סוריה. "ברור לכולם שהשלטון של משפחת אסד מתקרב לקיצו, אך השאלה כיצד עידן אסד יסתיים ואיך תיראה תקופת המעבר עשויה להיות חשובה לעמידות

183. "טראמפ על התקיפה בסוריה: "פעלתי בהתאם לאינטרסים חיוניים לביטחון הלאומי", **נענע 10**, 9 באפריל 2017.

184. אתר **אן.אר.גי**, "מתקפת טילים אמריקאית בסוריה. טראמפ קורא לשים קץ לטבח", 9 באפריל 2017.

185. **סאנא**, 8 באפריל 2017; **אל-ג'זירה**, 7 באפריל 2017.

186. **רויטרס**, 30, 31 במרס 2017.

187. Angela Dewan, "US envoy Nikki Haley says Syria regime change is inevitable", **CNN**, 10 April 2017.

וליצטבות בתוך סוריה המאוחדת".¹⁸⁸ עם זאת הבהיר שלא ידוע לו על ראיות מוצקות לכך שהרוסים ידעו על המתקפה הכימית בטרם יצאה לפועל.¹⁸⁹

ההתקפה האמריקנית זכתה לתמיכה במערב אירופה. שר החוץ הצרפתי, ז'אן מארק אירו, קרא לרוסיה להפסיק את הצביעות שלה בסוריה, ולפעול עם מדינות אחרות כדי להביא סוף למלחמת האחים. הממשלה בלונדון הכריזה כי היא: "תומכת באופן מלא בפעולה האמריקנית, שלדעתנו הייתה תגובה הולמת להתקפה הברברית בנשק כימי שאותה ביצע המשטר הסורי, ונועדה להתרועע מתקיפות נוספות". גם באזור עצמו הצטרפו רבים לגל התמיכה בטרראמפ. כך הסעודים ומדינות המפרץ, וכך ירדן ואף תורכיה שנשיאה אף קרא להוסיף ולהלום באסד. מצרים הרשמית מילאה לעומת זאת פיה מים אבל התקשורת המצרית, אף זו הממסדית, גינתה את התקיפה, שכן זו נעשתה בלא לגיטימציה בין-לאומית.¹⁹⁰ ישראל מיהרה אף היא לברך על התקיפה האמריקנית, ואף החליטה לקלוט ילדים סורים נפגעי הקרבות, אבל בהיעדר יכולת להעבירם לישראל הסתפקה בקליטה של שבעה פצועים שנפגעו במהלך לחימה בכפרים הסמוכים לגבול הישראלי-סורי בבתי חולים בישראל.¹⁹¹ אלא שכמה ימים לאחר מכן דווח בתקשורת הישראלית, כי פוטין נזף בנתניהו על שישאל ממנה להטיל את האשמה על אסד בטרם בדיקה. הוא התייחס להצהרותיו של שר הביטחון, אביגדור ליברמן, ולפיהם התקיפה הכימית נעשתה: "בוודאות של מאה אחוזים בהוראה ישירה ומתוכננת של נשיא סוריה אסד באמצעות מטוסים סוריים". ממוסקווה נמסר כי בעת שנתניהו התקשר לפוטין כדי להביע בפניו תנחומים על פיגוע הטרור של דאעש ברכבת התחתית של סנקט פטרבורג ב-3 באפריל 2017 (שגבה עשרה קורבנות ועוד 47 נפצעו), אמר פוטין לנתניהו כי הפניית האשמות חסרות בסיס בשאלת האחריות לתקיפה הכימית אינה מתקבלת על הדעת.¹⁹²

רוסיה נזעקה כמובן לגנות בחריפות את התקיפה האמריקנית, ופוטין הכריז כי התקיפה בסוריה גרמה לנזק משמעותי ליחסים שבין ארצות-הברית ורוסיה, והיא אינה אלא "ניסיון להסיח את דעת העולם ממותם של אזרחים רבים בעיראק, ומכשול רציני להקמתה של קואליציה בין-לאומית למלחמה בטרור".¹⁹³ כמצופה התגייסה גם איראן לצידו של אסד. במהלך שיחה שערך נשיא איראן חסן רוחאני עם אסד קבע: "הטענות לפיהן תקף צבא סוריה בנשק כימי את המורדים באידליב, הן רק תירוץ לפגוע בשיחות השלום בסוריה".¹⁹⁴

188. "ארצות-הברית: 'רוסיה צריכה לבחור – אסד, איראן וחזבאללה או אנחנו'", וויינט, 17 באפריל 2017.

189. ריאיון שהעניק טילרסון לרשת CBS, 9 באפריל 2017.

190. אליג'זירה, 8, 9 באפריל 2017.

191. גילי כהן, "צה"ל: שבעה אזרחים סורים שנפגעו בהפצצות טופלו בישראל בשבוע שעבר", הארץ, 9 באפריל 2017.

192. ברק רבי, "פוטין לנתניהו: ההאשמות בדבר התקיפה הכימית בסוריה חסרות בסיס", דה מארקר, 6 באפריל 2017.

193. "פוטין: התקיפה האמריקנית לא חוקית, תפגע בקשרים בין המדינות", מעריב, 9 באפריל 2017.

194. "מעשה נגיב על כל תקיפה אמריקנית בסוריה", ישראל היום, 9 באפריל 2017.

אסד עצמו הגיב לתקיפה בריאיון שהעניק לסוכנות הידיעות הצרפתית AFP ב-12 באפריל 2017, שבו הצהיר כי הצבא הסורי מסר את כל הנשק הכימי שהיה ברשותו וכי הטענה שצבאו ביצע את התקיפה הכימית היא "100 אחוזים זיוף. ארצות-הברית משתפת פעולה עם הטרוריסטים ואינה מעוניינת בפתרון.[...] התקיפה האמריקנית לא פגעה בכוח האש של הצבא הסורי"¹⁹⁵.

במבט לאחור השימוש שעשה המשטר הסורי בנשק כימי בח'אן שיח'ון לא היה חריג או בלתי צפוי אלא חלק מדפוס פעולה קבוע, הגם שתוך הפרה של ההסכם לפירוק נשקה הכימי של סוריה שעליו חתם. כזכור, עוד במהלך הקרבות נגד דאעש באזור שדה התעופה של אל-דמיר במאי 2016, דווח מסוריה כי המשטר בדמשק עשה שימוש בנשק כימי שככל הנראה הותיר בידיו.¹⁹⁶ באוגוסט 2016 פורסמו בניו-יורק ממצאיו של צוות מיוחד של האו"ם ושל הארגון למניעת הפצת נשק כימי, שבדק שורה של דיווחים אודות שימוש בנשק כימי במלחמה בסוריה. מן הממצאים עלה כי משטרו של אסד השתמש לפחות פעמיים בנשק כימי בשנים האחרונות: באפריל 2014 בעת שמתווספו הפציעו את הכפר תלמנס שבמחוז אידליב, ובמרס 2015 בעת שהתקיף את העיירה סרמין שבקרבת אידליב. הצוות גם מצא כי דאעש עשה אף הוא שימוש בנשק כימי, ככל הנראה בגז חרדל, במהלך הקרבות שניהל באוגוסט 2015 בקרבת ח'לב. הממשל האמריקני נמנע מלהגיב לדוח זה, ודובר הבית הלבן הסתפק בהצהרה שמסר ב-24 באוגוסט 2016 ושהתייחסה רק לשימוש שעשה המשטר הסורי בגז כלור, והתעלמה מן השימוש החוזר ונשנה בגז סארין.¹⁹⁷

ב-28 בפברואר 2017 הובאה למועצת הביטחון הצעת החלטה מערבית, שקראה להטיל סנקציות על 21 אישים, חברות וארגונים סוריים שלקחו חלק בתקיפות שבהן נעשה שימוש בנשק כימי בסוריה. רוסיה וסין הטילו וטו על ההצעה, ומצרים נמנעה.¹⁹⁸ ב-6 בספטמבר 2017 פרסמה ועדת חקירה שמינה האו"ם כדי לחקור חשד לביצוע פשעי מלחמה בסוריה דוח, שקבע כי מאז תחילת מלחמת האזרחים במדינה אירעו בה 33 תקיפות שבהן נעשה שימוש בנשק כימי. מתוכן בוצעו 27 בידי כוחותיו של המשטר הסורי, שבע מהן בין החודשים מרס-יולי 2017 לבדם, ובכלל זה התקיפה בח'אן שיח'ון. הוועדה לא הצליחה לגלות מי עמד מאחורי התקיפות האחרות.¹⁹⁹

במתקפה האמריקנית בסוריה באפריל 2017 היה לכאורה כדי לשקף מפנה, ובוודאי שבמישור הגלוי וההצהרתי, בעמדה האמריקנית בשאלה הסורית. לאחר תקופה ממושכת שבה נתפסה וושינגטון כשחקן פסיבי נטול כל השפעה ורלוונטיות לעתיד המערכה ויותר

195. הריאיון שהעניק אסד לסוכנות הידיעות הצרפתית, סאנא, 14 באפריל 2017.
 196. עמוס הראל, "צבא סוריה עשה שימוש בנשק כימי", הארץ, 2 במאי 2016; רון בן ישי, "המשטר הסורי עשה שימוש בנשק כימי", וויינט, 2 במאי 2016.
 197. "Syria, ISIS responsible for chemical weapons attacks, UN inquiry finds", Fox News, 24 August 2016; "Syrian regime and Isis carried out chemical attacks, say UN investigators", The Guardian, 25 August 2016.
 198. "רוסיה וסין הטילו וטו על הטלת סנקציות נגד סוריה בגין שימוש בנשק כימי", וויינט, 28 בפברואר 2017.
 199. "האו"ם: אסד תקף 7 פעמים בנשק כימי מאז חודש מרס", וויינט, 6 בספטמבר 2017.

מכך לעתידה של סוריה, שב טראמפ ובמהלומה טילית ממוקדת נטל מידי פוטין את הבכורה. עד מהרה התברר כי המתקפה האמריקנית נותרה בגדר אירוע נקודתי, והיה אף מי משטען כי מלכתחילה נועדה "לצאת ידי חובה" ולאפשר לטראמפ להפגין עוצמה ונחישות, תוך לקיחה של סיכון מינימלי של עימות עם רוסיה או שקיעה בבוץ הסורי.

ואכן עד מהרה התברר כי התמיכה הבין-לאומית במהפכה הסורית ובמחנה המורדים הולכת ודועכת. ראשון היה נשיא צרפת, עמנואל מקרון שהכריז ביוני 2017, חודש בלבד לאחר שנבחר כנשיא ונכנס לארמון האליזה: "צרפת אינה רואה עוד בפרישתו של אסד תנאי מקדים לסיום מלחמת האזרחים בסוריה.[...] לא הצגתי את עזיבתו של אסד כתנאי מקדים לשום דבר, משום שאיש לא הראה לי יורש לגיטימי.[...] אסד הוא אולי היה אויב של העם הסורי, אבל לא אויב של צרפת. העדיפות העליונה מבחינת פריז היא מחויבות מלאה למאבק בארגוני הטרור, כמו גם למאמץ למנוע מצב בו סוריה תהפוך למדינה כושלת שאינה מתפקדת".²⁰⁰ אחריו החרה טראמפ, שהצהיר ביולי 2017: "אינני נמנה על חסידיו של אסד ואני סבור שמה שהוא עולל לבני עמו ולאנושות הוא נורא.[...] אבל הכול נעוץ בכך שאם אובמה היה עושה את מה שהיה מוטל עליו לעשות בשעתו הרי שאסד, הרוסים והאיראנים, לא היו משיגים את שהשיגו בסוריה".²⁰¹

היו שראו בדברים אלו משום נכונות להשלים עם המציאות ההולכת ומתהווה בסוריה, ואולי אף חלק מהבנות באשר לעתידה של סוריה שהושגו בין וושינגטון ומוסקוה. בשלהי יולי 2017 דווח מווינגטון כי חודש קודם לכן החליט הנשיא להפסיק את התוכנית לחימוש המורדים בסוריה, אותה יזם אובמה עוד ב־2013.²⁰² התקשורת האמריקנית ראתה במהלך כניעה לרוסים ורצון לרצותם, כחלק מנכונותו של טראמפ למסור בידיהם את המפתחות לשאלה הסורית.²⁰³ בשלהי נובמבר 2017 אף נמסר כי הממשל הורה על שובם של כ־400 חיילים אמריקנים שסייעו בידי הכורדים להשתלט על אל־רקה, עדות ברורה להיעדר כל כוונה של וושינגטון לשמר נוכחות אמריקנית בסוריה לאחר הניצחון על דאעש. בראשית 2018 נמסר גם על סגירתו של מרכז המבצעים שהפעילו האמריקנים ברבת עמון, שהיה מופקד על הסיוע האמריקני למחנה המורדים בדרום סוריה. חדלונה של וושינגטון עתיד לשוב ולהתברר בינואר 2018, משצבא תורכיה יצא למבצע "ענף הזית" נגד המובלעת שבה החזיקו הכורדים בעיפרין שמצפון לערים חֶלֶב ואידליב, ועוד קודם לכן משתורכיה, איראן ועיראק, סגרו על החבל הכורדי בצפון עיראק לאחר שמנהיגיו קידמו מהלך של אוטונומיה ששיאו משאל עם שקיימו ב־25 בספטמבר 2017, שבו תמכו מרביתם המכרעת של המצביעים בעצמאות לחבל.

הכורדים התגייסו כידוע לסייע בידי האמריקנים להביס את דאעש, אך משהניצחון הושג נרתעה וושינגטון מלבוא לעזרתם מול אנקרה ובגדאד, אף הן בעלות ברית של ארצות

200. CNN, 21 ביוני 2017.

201. CNN, 18 ביולי 2017.

202. David E. Sanger, Eric Schmitt, "Trump Ends Covert Aid to Syrian Rebels Trying to Oust Assad", *New York Times*, 19 July 2017.

203. Reuters, "More than 400 U.S. troops leaving Syria", 30 November 2017.

הברית באזור. במרס 2018 הכריז טראמפ על נסיגה אמריקנית מן הכוונה להשקיע 200 מיליון דולר בשיקום המרחב שבו שלטו הכורדים במזרח סוריה, כמו גם על כוונתו להסיג את כוחותיו מסוריה.²⁰⁴

המערכה על ירושת ממלכת דאעש – עמק הפרת והמדבר הסורי

הרגיעה שהשתררה במערב סוריה ולצד זאת מיטוטה של מדינת דאעש, פתחו את המאבק על הירושה שהותיר אחריו הארגון בסוריה ובעיראק, היינו על השליטה באזורי עמק הפרת והמדבר הסורי במזרח המדינה. השליטה במרחב זה שממנו נסוגו עתה לוחמי דאעש היוותה מפתח להצלחתו של הניסיון של טהראן לכונן מסדרון יבשתי מטהראן, עבור דרך בגדאד ודמשק, בואכה בבירות.

מסדרון זה שביקשו האיראנים להקים אמור היה להתבסס על צירי התנועה המרכזיים באזור המדבר המזרחי, שהיו נתיב חלופי מדמשק; מתדמור שבמרכזו של סוריה לעבר עמק הפרת ואזור הג'זירה; כמו גם נתיב חלופי לדרך המלך לעיראק לאורך אפיקו של נהר הפרת. נראה כי ככוונתם של האמריקנים היה לכונן מרחב בשליטה כורדית וערבית, שישתרע על כל חלקה המזרחי של סוריה החל במחוזות הצפוניים, אל-רקא וחסכה שעליהם השתלטו הכוחות הכורדיים, וכלה במחוז דיר אל-זור ובמדבר הסורי שאותם ייעדה וושינגטון לכוחות של המורדים הסורים שאותם אימנה ושלהם סייעה, בשיתוף עם ירדן, במזרח המדינה ובעיקר באזור הגבול הסורי-ירדני. על קבוצות אלו נמנו: "צבא אריות המדבר המזרחי" (ג'יש אסוד אל-שרקיה), "יחידות הקומנדו של המדבר" (מע'איר אל-באדיה) ו"בני החורין של השבטים" (אחראר אל-עשאא'יר) שנתכנו לעיתים "צבא השבטים" (ג'יש אל-עשאא'יר), "חטיבת שהדאא' אל-קרייתין", "גדודי השהיד אחמד עבדה" ועוד.

אלא שכל אלו הוכחו, כמו יתר קבוצות המורדים שניסו האמריקנים להפעיל במשך השנים בסוריה, חלשות מכדי שתוכלנה להיאחז בשטחים שייעדו להם האמריקנים, ובעיקר מכדי להתמודד עם הצבא הסורי והמיליציות השיעיות ואף לוחמי חזבאללה שלחמו לצידו.²⁰⁵ לאמריקנים לא נותר אלא להשלים עם נפילתו של המדבר הסורי והמרחב שממערב לנהר הפרת לידיהם של אסד ובעלי בריתו, תוך שהם מוסיפים להחזיק בכמה מאחזים לאורך הגבול הירדני-סורי בעיקר באזור אל-תנף, הגם שנוכחותם במאחזים אלו התבררה עד מהרה כנעדרת משמעות וכחסרת כל תוחלת.

הכישלון האמריקני אפשר לכוחות של המשטר הסורי, ולצידם מיליציות של מתנדבים שיעים ולוחמי חזבאללה, להתקדם לעבר הגבול העיראקי. במקביל עשו פעמיהם אל הגבול מצדו העיראקי כוחות של צבא עיראק, ולצידם מיליציות שיעיות עיראקיות שפעלו בחלקן בתיאום ובהכוונה איראנית. בתחילה ניסו האמריקנים לחסום את דרכם של אלו. ב-18

204. "טראמפ: בקרוב מאוד נצא מסוריה, שאנשים אחרים ידאגו לה", וויינט, 30 במרס 2018.

205. אסאמה אבו זיד, "מערכת אל-באדיה אל-סוריה: אל-נזאם ואל-מוערדה יתסאבקאן אלי אל-סח'נה (המערכה על המדבר הסורי: המשטר והמורדים בתחרות על כיבוש אל-סח'נה)", אל-מודון, 9 במאי

במאי 2017 דווח כי מטוסים אמריקניים תקפו כוחות של מיליציות שיעיות שהתקדמו לעבר אל-תנף, למרות סיכום מוקדם בין האמריקנים לרוסים ולפיו על כוחות הצבא הסורי ובעלי בריתו ייאסרו להתקרב כדי 55 קילומטרים מנקודה זו.²⁰⁶ האמריקנים שבו ותקפו לוחמים של המיליציות השיעיות וכוחות של הצבא הסורי ב-4 וב-8 ביוני 2017, משאלו שבו וניסו להתקרב לאל-תנף.

ואולם, הניסיונות האמריקניים למנוע את השתלטותם של הצבא הסורי ושל בעלי בריתו על המדבר המזרחי היו מוגבלים ונקודתיים, ולא מנעו מן הצבא הסורי ומבעלי בריתו להתקדם בחלקו המרכזי והצפוני של המדבר הסורי בואכה הגבול עם עיראק. ב-9 ביוני 2017 דווח מדמשק כי כוחות סוריים הגיעו לגבול סוריה-עיראק בחלקו המרכזי של המדבר הסורי. הצבא הסורי ובעלי בריתו המשיכו במסעות הכיבושים שלהם גם בחודשים שלאחר מכן, מנצלים את קריסתה של ממלכת דאעש. במהלך הקיץ עלה בידיהם להרחיק את דאעש מן הגבול הסורי-ירדני, ולהשיב את המרחב הכפרי של מחוז סוידא לשליטתו של המשטר בדמשק. במהלך ספטמבר-נובמבר השתלטו כוחות של הצבא הסורי ביחד עם בעלי בריתם על הערים דיר אל-זור, אל-מיאדין ולאחריה על אבו כמאל, ובכך הבטיחו את אחיזתם במרחב שמדמשק בואכה הגבול עם עיראק. מנגד, השתלטו מיליציות שיעיות עיראקיות פרו-איראניות, דוגמת חרכת אל-נג'באא' (תנועת האצילים), על מעבר הגבול אל-קאא'ים שמצידו העיראקי של הגבול, וחברו ללוחמים של מיליציות שיעיות וללוחמי חזבאללה שלחמו מן הצד הסורי של הגבול.

עורך העיתון הבריתי "אל-אח'באר", אברהים אל-אמין, שנודע בקרבתו לחזבאללה, מיהר להסביר כי המערכה באזור המדבר המזרחי נועדה ליצור "רצף טריטוריאלי בטוח מטהראן לפלסטין". הוא הוסיף כי המערכה אינה רק על קביעת עתיד המזרח-התיכון, אלא על קביעת כללים חדשים להשפעת הכוחות העולמיים באזור.²⁰⁷ מקור איראני בכיר הוסיף כי: "סוריה ובעלי בריתה נחושים לשלוט במדבר ובגבול ולא לאפשר לאמריקנים לשלוט שם, יהא המחיר אשר יהא".²⁰⁸ ואילו סוכנות הידיעות האיראנית "תסנים" הסבירה: "איראן רואה בפירוק סוריה דבר המאיים על ביטחונה, ולכן היא נאבקת על השליטה באזור. אמריקה יודעת כי בסופו של יום יעלה בידי איראן לממש את רצונה ולשלוט בגבול (בין סוריה ובין עיראק). אמריקה וערב-הסעודית אינן יכולות לכונן קואליציה נגד איראן ולצפות שזו תשב בשקט. רק עתה החלה ההסתבכות במזרח סוריה, וצפויים לנו עוד ימים סוערים".²⁰⁹

המערכה על ירושת דאעש היוותה נדבך חשוב במאמץ הרוסי להעמיד את המדינה הסורית תחת שלטונו של אסד על רגליה, כמדינה הנתונה בחסות רוסית ואף איראנית. בכך ניתן האות לפתיחת המערכה האחרונה ב"מאבק על סוריה", שעניינה תהליך הסדרה ושמא הכרעה בהובלתה של מוסקווה.

206. רועי קייס, "הקואליציה של ארצות-הברית תקפה חיילים תומכי אסד", וויינט, 18 במאי 2017.

207. אל-אח'באר (בירות), 1 ביוני 2017.

208. אל-אח'באר (בירות), 1 ביוני 2017.

209. סוכנות הידיעות תסנים, טהראן, 13 ביוני 2017.

